

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

ભારતીય હસ્તકલા એમ્પોરિયમ અને અન્યો અન્ય.

વિરુદ્ધ

ભારત સંઘ અને અન્યો.

ઓગસ્ટ ૨૭, ૨૦૦૩

[માનનીય મુખ્ય ન્યાયમુર્તિ શ્રી વી.એન. ખરે, માનનીય ન્યાયમુર્તિ શ્રી વાય.કે.

સભરવાલ અને માનનીય ન્યાયમુર્તિ શ્રી એસ.બી. સિંહા]

ભારતનું બંધારણ, ૧૯૫૦

કલમ ૧૯(૧)(g) અને ૧૪- વન્યજીવન (સંરક્ષણ) અધિનિયમ, ૧૯૭૨
(સુધારા મુજબ)-કલમ ૪૯C-આયાતી હાથીદાંતના વેપાર પર પ્રતિબંધ -
બંધારણીય માન્યતા- વન્યજીવનનું સંરક્ષણ અને જાળવણી જાહેર હિતમાં હવું
અને લુપ્ત થતી પ્રજાતિઓને બચાવવા અને વધુ ઘટાડાને રોકવા માટે સુધારો

કરવામાં આવ્યો હતો-તેથી જાહેર હિતમાં પ્રતિબંધ લાદવામાં આવ્યો હતો-આમ સુધારા અધિનિયમ ૪૪, ૧૯૯૧ કલમ ૧૯(J)(g) અને ૧૪થી વિરુદ્ધ નથી.

કલમ ૩૦૦એ-મિલકતનો અધિકાર-રાજ્યોશું માનવ અધિકાર અને બંધારણીય અધિકાર છે પરંતુ મૂળભૂત અધિકાર નથી-મિલકતનો દરેક દાવો મિલકતનો અધિકાર નહીં હોય-રાજ્ય દ્વારા મિલકતનું નિયંત્રણ વંચિતતા સિવાય વળતરની ચુકવણીમાં સામેલ નહીં થાય.વન્યજીવ (સંરક્ષણ) અધિનિયમ, ૧૯૭૨ (સુધારેલો)કલમ ૪૯-સી, ૪૦એ-વેપારી અને બિન-વેપારી-હોલ્ડનું વર્ગીકરણ:વેપારી અને બિન-વેપારી અલગ-અલગ વર્ગો બનાવે છે-વર્ગીકરણ બુદ્ધિગમ્ય તફાવત પર જોવા મળે છે જે સ્પષ્ટપણે એકને બીજાથી અલગ પાડે છે-વેપારીને બિન-વેપારીની સામે ભેદભાવ કરી શકાતો નથી.

વેપારી પાસેથી હાથીદાંતની જમીન-વેપાર કરવા પર પ્રતિબંધ-પકડાયા:હાથીદાંતના કબજાની બાબતમાં પ્રતિબંધ ગર્ભિત છે-રાજ્ય દ્વારા કબજો સોંપવો જરૂરી સૂચિતાર્થ દ્વારા અનુમાનિત-પ્રાણી વસ્તુ સક્ષમ અધિકારીને સોંપવામાં આવશે-કોઈ વળતર ચૂકવવાપાત્ર નથી.

કલમ ૩૯ અને ૪૯-સી (૭)-આયાતી હાથીદાંતના વેપાર પર

પ્રતિબંધ-વેપારી પાસેથી હાથીદાંતની જમી-જ્યારે મિલકત સરકારમાં આવે-
રાય:ગુનાહિત અદાલત દ્વારા ગુનાની સ્થાપના કરતી વખતે ગુનાહિત અદાલતની
કાર્યવાહીમાં ગુણધર્મો સરકારમાં જમા થાય છે-હકીકતો પર, ગુનાહિત
અદાલતની કાર્યવાહીની ગેરહાજરી છે અને ગુનો કરવામાં આવ્યો છે, કલમ ૩૯
લાગુ પડતી નથી, આમ હાથીદાંત સરકારમાં જમા થતો નથી.

હાથીદાંતનો વેપાર મૂળ રૂપે માન્ય હતો - ત્યારબાદ ૧૯૮૬ના અધિનિયમ
નંબર ૨૮ દ્વારા પ્રતિબંધ લાદવામાં આવ્યો - ત્યારબાદ, ૧૯૯૧ના બી
અધિનિયમ નંબર ૪૪ દ્વારા સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ લાદવામાં આવ્યો - ૨૦૦૩ના
સુધારા અધિનિયમ નંબર ૧૬ દ્વારા વધુ પ્રતિબંધો લાદવામાં આવ્યા - વેપારી
દ્વારા ૧૯૯૧ના અધિનિયમની બંધારણીય માન્યતાને પડકારવામાં આવી - રેસ
એક્સ્ટ્રા કોમર્શિયમ - લાગુ પડતું - હાઈકોર્ટ દ્વારા રેસ એક્સ્ટ્રા કોમર્શિયમના
સિદ્ધાંતનો ઉપયોગ - અપીલ પર, ચુકાદો:આવા કિસ્સામાં રેસ એક્સ્ટ્રા
કોમર્શિયમના સિદ્ધાંતનો આહ્વાન કરી શકાતો નથી-સિદ્ધાંતો.

કલમ ૬૩ અને ૪૯-સી-વેપારી પાસેથી હાથીદાંતની જમી-સરકાર દ્વારા
સ્ટોકનો નિકાલ કરવા અંગેની માર્ગદર્શિકા-બંધારણીયતા-રાખવામાં
આવેલ:કલમ ૪૯-સી (૧), (૩), (૫) અને (૬) ની સ્પષ્ટ અને અસ્પષ્ટ
જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં રાખીને સરકાર એ દિશા નિર્દેશને અમલમાં મૂકી શકી ન

હતી કે વેપારીને માત્ર એક જ વસ્તુનો અધિકાર છે અને બાકીની વસ્તુઓનો નાશ કરવાનો અધિકાર છે – કલમ ૪૯-સી હેઠળ અરજીઓનો નિકાલ કરવો – સરકારને જમ કરેલી હાથીદાંતની ભૌતિક માલિકીનો અધિકાર છે – સાંસ્કૃતિક અને ધાર્મિક વારસાને દર્શાવતી વસ્તુઓ સંગ્રહાલયમાં પ્રદર્શિત કરવામાં આવશે અને તેનો નાશ કરવામાં આવશે નહીં – ભારતના બંધારણની કલમ ૩૦૦ A.

કાયદાનું અર્થઘટન

અર્થઘટન-નિયમ-ઉદ્દેશ્યપૂર્ણ બાંધકામ-કાયદાને સંપૂર્ણ રીતે વાંચવાનો છે- કાયદાના અર્થ અને ઉદ્દેશ્યને સંપૂર્ણ અસર આપવાની છે. આંતરિક સહાયક-કેટલાક શબ્દોનો ઉપયોગ/અથવા અર્થ જાહેર કરતા શબ્દો-રાખવામાં આવ્યું:શબ્દોને અર્થઘટનની જરૂર છે-કાયદામાં ઉપયોગમાં લેવાતા સમાન શબ્દો સમગ્રમાં સમાન અર્થ ધરાવતા નથી-હેતુપૂર્ણ બાંધકામનો સિદ્ધાંત લાગુ પાડવામાં આવશે.

અપીલકર્તાઓ હાથીદાંતમાંથી બનાવેલી કળા અને હસ્તકલા સંબંધિત વસ્તુઓના ઉત્પાદન અને વેચાણના વ્યવસાયમાં રોકાયેલા છે.તેઓ કાયદેસર રીતે આફ્રિકન દેશોમાંથી હાથીદાંતની આયાત કરતા હતા અને હાથીદાંતમાંથી કેટલીક વસ્તુઓનું ઉત્પાદન કરતા હતા. વન્ય પ્રાણીઓ, પક્ષીઓ અને છોડ અને તેની સાથે જોડાયેલી અન્ય બાબતોના રક્ષણ માટે વન્ય પ્રાણી (સંરક્ષણ) અધિનિયમ, ૧૯૭૨ ઘડવામાં આવ્યો હતો.ભારતીય હાથીને અનુસૂચિ 'એ' ના દાયરામાં લાવવામાં આવ્યો હતો.ત્યારબાદ, ૧૯૮૬ના અધિનિયમ નંબર ૨૮

દ્વારા જંગલી પ્રાણીઓના વેપાર અને વાણિજ્ય પર પ્રતિબંધો લાદવામાં આવ્યા હતા.

૧૯૯૧ના સુધારા અધિનિયમ નંબર ૪૪ દ્વારા કલમ ૪૯-સી દાખલ કરવામાં આવી હતી, જેણે આયાત કરેલા હાથીદાંતના વેપાર પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ મૂક્યો હતો. આ કાયદો છ મહિનાની અંદર અમલમાં આવવાનો હતો, જેની અંદર વેપારી તેના સ્ટોકનો નિકાલ કરી શકે. અપીલકર્તાઓએ તેમના દ્વારા સ્ટોકમાં રાખવામાં આવેલા આયાતી હાથીદાંતનો નિકાલ કરવા માટે કોઈ પગલું ભર્યું ન હતું. જો કે, તેઓએ ૧૯૯૧ના સુધારા અધિનિયમની બંધારણીયતા અને માન્યતાને પડકારતી રિટ અરજીઓ દાખલ કરી હતી. હાઈકોર્ટે ઉપરોક્ત અધિનિયમની વાયરસને સમર્થન આપ્યું હતું. તેથી વર્તમાન અપીલ અને રિટ અરજી કરવામાં આવી છે.

અપીલકર્તા-વેપારીએ દલીલ કરી હતી કે વન્યજીવન (સંરક્ષણ) અધિનિયમ, ૧૯૭૨ (સુધારા મુજબ) ની વિવાદાસ્પદ જોગવાઈઓ બંધારણની કલમ ૧૯(1) (g) નું ઉલ્લંઘન કરે છે, કારણ કે હાથીદાંતના વેપાર માટે અપીલકર્તાના અધિકાર પર અન્યાયી રીતે પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો છે; સુધારા અધિનિયમ બંધારણની કલમ ૧૪ ની વિરુદ્ધ છે, જે અતાર્કિક અને મનસ્વી છે; **CITES** ના પરિશિષ્ટ-I માં મૂકવામાં આવેલ હાથીદાંતને હવે પરિશિષ્ટ-II માં મૂકવામાં આવ્યો છે; ધારો કે ૧૯૯૧ નો સુધારા અધિનિયમ કાયદાનો માન્ય ભાગ હતો, પરંતુ વર્ષ ૧૯૯૧ માં વિશ્વભરમાં હાથીઓની વસ્તીમાં થયેલા વધારાને ધ્યાનમાં

લેતા તે કલમ ૧૪ ની વિરુદ્ધ છે; કોઈપણ સંજોગોમાં સુધારા અધિનિયમ સ્વભાવે અસ્પષ્ટ હોવાથી તે કલમ ૧૪ ની વિરુદ્ધ છે; કાયદાની બંધારણીયતાને ધ્યાનમાં લીધા વિના, માત્ર તેના ઉદ્દેશ્યને ધ્યાનમાં રાખીને કાયદાનું અર્થઘટન કરી શકાય નહીં; હાઈકોર્ટે તાત્કાલિક કેસમાં 'રેસ એક્સ્ટ્રા કોમર્શિયમ' ના સિદ્ધાંતનો ખોટી રીતે ઉપયોગ કર્યો છે, જે સ્વયંમાં લાગુ પડતો નથી; હાથીદાંત જે.... કાયદેસર રીતે અપીલકર્તાઓ દ્વારા ૧૯૯૧ના સુધારા અધિનિયમ અમલમાં આવે તે પહેલાં આચાર કરવામાં આવી હતી, જે સરકારમાં રોકાણ કરવામાં આવી ન હતી, અપીલકર્તાઓ કાયદેસર કબજામાં હોવાથી કલમ ૪૯- C ની પેટા-કલમ (૩) ની જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં રાખીને, તેની સાથે વ્યવહાર કરવા માટે સ્વતંત્ર હોવા જોઈએ; એકવાર કલમ ૪૯-C ની પેટા-કલમ (૧) ના સંદર્ભમાં સ્ટોક-ઈન-ટ્રેડ અંગે ઘોષણા દાખલ કરવામાં આવે, પછી મુખ્ય વન્યજીવન વોર્ડને કાયદાકીય રીતે અપીલકર્તાઓને સમગ્ર સ્ટોક-ઈન-ટ્રેડના માલિકીનું પ્રમાણપત્ર આપવા માટે બંધાયેલા ગણવા જોઈએ, જે તેમને ભેટ, વેચાણ અથવા અન્યથા કોઈપણ વ્યક્તિને ટ્રાન્સફર કરવા માટે હકદાર બનાવે છે, જે તેની પેટા-કલમ (૫) હેઠળ આપવામાં આવે છે; વળતરની ચુકવણી માટે ઉક્ત અધિનિયમમાં કોઈ જોગવાઈ નથી અને મિલકત અમુક શરતો પર જ સરકારમાં રોકાણ કરે છે, તેથી અહીં અપીલકર્તાને કાયદાના કોઈપણ અધિકાર વિના તેનાથી બેદખલ કરી શકાય નહીં; કલમ ૪૯-C ની પેટા-કલમ (૭) નું અર્થઘટન એ રીતે થવું જોઈએ કે જેથી અપીલકર્તાઓના મિલકતના અધિકારને

મિલકતમાં સમર્થન મળે, અન્યથા તે ગેરબંધારણીય બની જશે; કલમ ૪૦ A દાખલ કરવામાં આવી હતી જે હાથીદાંતના સ્ટોકના ધારકોને નવી ઘોષણા દાખલ કરવા સક્ષમ બનાવે છે; અને તમામ હેતુ અને અર્થ માટે, હાથીદાંતનો વેપાર કરવાથી અપીલકર્તાઓને પ્રતિબંધિત કરવામાં આવ્યા છે, તેઓને ઉપરોક્ત જોગવાઈઓ દ્વારા આવરી લેવામાં આવ્યા હોવા જોઈએ; અને દ્વારા જારી કરાયેલ માર્ગદર્શિકા

પ્રતિવાદીઓ કે જમ કરાયેલી વસ્તુઓમાંથી માત્ર એક જ વસ્તુ બહાર કાઢવામાં આવશે અને બાકીની નાશ કરવામાં આવશે તે કલમ ૬૩ અને તે હેઠળ ઘડવામાં આવેલા નિયમોની વિરુદ્ધ છે.

પ્રતિવાદી-ભારત સંઘે એવી દલીલ કરી હતી કે આફ્રિકન હાથીદાંતની આયાત કરીને વેપાર કે ધંધો કરનાર વેપારીને તે અમલમાં આવે તે પહેલાં તેનો નિકાલ કરવા માટે પૂરતો સમય આપતી સુધારા કાયદાની જોગવાઈઓ વાજબી છે, ત્યારબાદ તેનો કબજો ગેરકાયદેસર બની જશે; વેપારી આયાત કરેલા સમગ્ર હાથીદાંત અથવા તેમાંથી ઉત્પાદિત વસ્તુઓ તેના બોના ફાઈડ વ્યક્તિગત ઉપયોગ માટે જરૂરી હોવાનો દાવો કરી શકે નહીં અને તે દષ્ટિકોણથી મુખ્ય વન્યજીવન વોર્ડનને કલમ ૪૯-C ની પેટા-કલમ (૩) ના સંદર્ભમાં માલિકીનું પ્રમાણપત્ર આપવા માટે વિવેકાધીન અધિકારક્ષેત્ર આપવામાં આવ્યું છે અને તે ફક્ત તે વસ્તુઓ માટે જ છે જેના સંદર્ભમાં; આ વસ્તુઓ કાયદાની કલમ ૪૯-C

ની પેટા-કલમ (૬) ના સંદર્ભમાં સ્થાનાંતરિત કરી શકાય છે; કોઈપણ વસ્તુ જેના માટે માલિકીનું પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવ્યું નથી, તે કલમ ૪૯-**C** ની પેટા-કલમ (૭) ની દૂષણ હેઠળ આવશે; કાયદાની કલમ ૪૦(૨**A**) ના સંદર્ભમાં બિન-વેપારીઓ પણ હાથીદાંત રાખવા માટે હકદાર નથી; ભારતમાં કાયદાકીય નીતિમાં **CITES** ની મીટિંગની મિનિટ્સથી કોઈ ફેરફાર થયો નથી, એવું લાગે છે કે ભારત અને કેન્યા પાંચ આફ્રિકન દેશોના પ્રસ્તાવ સાથે સહમત ન હતા; અને જ્યાં સુધી ભારતની વાત છે ત્યાં સુધી હાથીદાંત હજી પણ પરિશિષ્ટ-I માં છે.

અપીલ અને રિટ અરજીને ફગાવી દેતાં, કોર્ટે

હેરવ્યુ કે:૧. વન્યજીવન (સંરક્ષણ) અધિનિયમ, ૧૯૭૨ (સુધારા મુજબ) ભારતના બંધારણની કલમ ૧૯(એલ)(જી) અને ૧૪ની મર્યાદામાં છે કારણ કે લાદવામાં આવેલા પ્રતિબંધો વાજબી છે.આમ, સુધારા અધિનિયમો બંધારણીય, કાયદેસર અને માન્ય છે.[૬૭-સી, ૭૯-એ, બી]

૨.૧.આયાત કરેલા હાથીદાંતનો વેપાર જ્યાં સુધી કાયદો મંજૂરી આપે ત્યાં સુધી મૂળભૂત અધિકાર હોઈ શકે છે, પરંતુ જો કાયદો તેને પ્રતિબંધિત કરે છે, તો તેને બંધારણની કલમ ૧૯ ના ખંડ (૬) ના અર્થમાં કાયદો માનવો જોઈએ, જેની શરતે વાજબી પ્રતિબંધ લાદવામાં આવે છે.પર્યાવરણ માટે જોખમી વેપારને

નિયંત્રિત કરી શકાય છે અથવા સંપૂર્ણ પ્રતિબંધિત કરી શકાય છે, નિયમનમાં પ્રતિબંધનો સમાવેશ થશે.સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ વાજબી હશે કે કેમ તે નક્કી કરવા માટે અદાલતે નાગરિકોના મૂળભૂત અધિકાર પર થતી સીધી અસર અને તેનાથી સુનિશ્ચિત કરવા માંગતા મોટા જાહેર અથવા સામાજિક હિત વચ્ચે સંતુલન જાળવવું પડશે.ભાગ **IV** માં સમાવિષ્ટ માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતોનો અમલ સામાન્ય લોકોના હિતમાં પ્રતિબંધોની અભિવ્યક્તિની અંદર છે.(૬૭-ડી, ૬૯-એફ)

કૃષ્ણ કુમાર નાડલા વિ. જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય અને અન્ય, એ.આઈ.આર. (૧૯૬૭) એસ.સી. ૧૩૬૮ પર આધારિત છે.

નરેન્દ્ર કુમાર અને અન્યો અન્ય વિ.યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્યો, (૧૯૬૦) ૨ એસ.સી.આર. ૩૭૫; સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર વિ. મુંબઈ ઉપનગર ગ્રામોદ્યોગ સંગ, (૧૯૬૯) ૨ એસ.સી.આર. ૩૯૨; સિન્થેટિક્સ એન્ડ કેમિકલ્સ લિ. અને અન્યો વિ.યુ.પી. અને અન્યો અન્ય, (૧૯૯૦) ૧ એસ.સી.સી. ૧૦૯; રમણ દયારામ શેઠી વિ. ઇન્ટરનેશનલ એરપોર્ટ ઓથોરિટી ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્યો અન્ય, એ.આઈ.આર. (૧૯૭૯) એસ.સી. ૧૬૨૮; હર શંકર વિ. ડાય. એક્સાઈઝ એન્ડ ટેક્સેશન કમિશનર, એ.આઈ.આર. (૧૯૭૫) એસ.સી. ૧૧૨૧; મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન ઓફ ધ સિટી ઓફ અમદાવાદ અને અન્યો અન્ય વિ.જાન મોહમ્મદ ઉમાનભાઈ અને અન્યો અન્ય, એ.આઈ.આર.

(૧૯૮૬) એસ.સી. ૧૨૦૫; ઉત્તરી કૃષ્ણાન જે.પી. અને અન્યો અન્ય વિ.આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્યો અન્ય, (૧૯૮૩) ૧ એસ.સી.સી. ૬૪૫; ટી.એમ.એ. પાઈ ફાઉન્ડેશન વિ. કાર્ણટક રાજ્ય, (૨૦૦૨) ૮ એસ.સી.સી. ૪૮૧; સદન સિંહ વિ. નવી દિલ્લી મ્યુનિસિપલ કમિટી, (૧૯૮૯) ૪ એસ.સી.સી. ૧૫૫ અને અન્યો ઇસ્લામિક એકેડેમી ઓફ એજ્યુકેશન અને અન્યો અન્ય વિ.કાર્ણટક રાજ્ય અને અન્યો અન્ય, (૨૦૦૩) જેટી ૭ એસસી ૧, સંદર્ભિત.

પી. કોલી વિ. હેનરી કિસ્ટનસેન, (૧૯૯૦) ૩૪ કાયદો. સંપાદન. ૬૨૦, સંદર્ભિત.

૨.૨.બંધારણની કલમ ૪૮-**A** રાજ્યને પર્યાવરણનું રક્ષણ અને સુધારણા કરવા અને દેશના જંગલો અને વન્યજીવનનું રક્ષણ કરવાનો આદેશ આપે છે.પર્યાવરણ, જંગલ અને વન્યજીવન માટે શું વિનાશક છે, આમ રાજ્યની નીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતોની વિરુદ્ધ છે, જે વન્યજીવનના શાસનમાં મૂળભૂત છે:તેની સંપૂર્ણ અસર આપવામાં આવશે.તેવી જ રીતે, પ્રકરણ **IVA** ના સિદ્ધાંતોને પણ તેની સંપૂર્ણ અસર આપવી જોઈએ.કલમ એસ.આઈ.એ.ની કલમ (જી) મુજબ દરેક નાગરિકે જંગલો, તળાવો, નદીઓ અને વન્યજીવન સહિત કુદરતી પર્યાવરણનું રક્ષણ અને સુધારવું જોઈએ અને જીવંત પ્રાણીઓ પ્રત્યે કરુણા રાખવી જોઈએ.ઉપરોક્ત જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં રાખીને સુધારા કરવાના

રહેશે.[૭૪-સી-ઈ]

૨.૩.વન્યજીવન આપણા સાંસ્કૃતિક વારસાનો એક ભાગ છે.પર્યાવરણીય સંતુલન જાળવવામાં પ્રાણીઓ મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે.વર્ષ ૧૯૭૨માં જ્યારે આ કાયદો ઘડવામાં આવ્યો ત્યારે હાથી તેમજ હાથીદાંતને સાચવવાની કોઈ જરૂર નહોતી.આ પ્રજાતિઓ કદાચ લુપ્ત થવાની અણી પર ન હોય.વર્ષ ૧૯૮૬, ૧૯૯૧ અને ૨૦૦૩માં ઉપરોક્ત કાયદાઓમાં સુધારા લાવવા માટે નક્કી કરાયેલા ઉદ્દેશો અને કારણો સ્પષ્ટપણે વધુને વધુ કડક પગલાં લેવાની આવશ્યકતાને અમલમાં લાવે છે, જેથી હાથીદાંતના શિકાર અને ગેરકાયદેસર વેપાર પર અંકુશ મૂકી શકાય.આ સુધારાઓ લુપ્ત થતી પ્રજાતિઓને લુપ્ત થવાથી બચાવવા તેમજ તેમના બેદરકારીભર્યા શોષણને કારણે તેમની સંખ્યામાં ઘટાડો થતો અટકાવવાના હેતુથી લાવવામાં આવ્યા છે.તેથી, એ સ્વીકારી શકાય નહીં કે વન્યજીવનનું રક્ષણ અને જાળવણી જાહેર હિતમાં નહીં હોય અને/અથવા આયાત કરેલા હાથીદાંત સુધી વિસ્તૃત કરી શકાશે નહીં.વેપારીઓ દ્વારા હાથીદાંતના વેચાણને કારણે, હાથીઓનો શિકાર અને હત્યાને પ્રોત્સાહન મળશે, તે રજૂઆતને અતાર્કિક કહી શકાય નહીં.[૭૫-એફ-જી]

૨.૪.એમાં કોઈ શંકા નથી કે એક સમયે જે કાયદો બંધારણીય હતો તે સમય પસાર થવાને કારણે ગેરબંધારણીય બની શકે છે.[૭૩-ઈ]

કપિલા હિંગોરાણી વિ. બિહાર રાજ્ય, જેટી (૨૦૦૩) ૫ એસસી ૧ અને જહોન વલ્લમટ્ટમ અને અન્ય વિ.ભારત સંઘ, જેટી (૨૦૦૩) ૬ એસસી ૩૭ પર આધારિત.

૨.પ.ભારત એક સાર્વભૌમ દેશ હોવાથી માત્ર સી.આઈ.ટી.ઈ.એસ.ની દ્રષ્ટિએ કાયદો બનાવવા માટે બંધાયેલ નથી, તે સ્થાનિક જરૂરિયાતોને ધ્યાનમાં રાખીને વધુ કડક પ્રતિબંધો લાદી શકે છે.(૭૬-બી)

૨.૬.વેપાર પર કાયદાકીય પ્રતિબંધ હોવા છતાં વ્યક્તિ ગેરકાયદેસર વેપારનો આશરો ન લે તે બાબત કાયદાકીય સક્ષમતાના કાર્યક્ષેત્રમાં આવે છે.હવે એ સારી રીતે સ્થાપિત થઈ ગયું છે કે સંસદ માત્ર ગેરકાયદેસર વેપારના કમિશનને ટાળવા અથવા તેનાથી બચવા માટે કાયદો જ નહીં બનાવી શકે, પરંતુ એ પણ જોઈ શકે છે કે કાયદાનો ઉપયોગ કાવતરું અથવા છત્તાવરણનો આશરો લઈને કરવામાં ન આવે.આવી બાબતોમાં જો કોઈ છટકબારી હોય તો તેને બંધ કરી શકાય છે અને કરવું પણ જોઈએ.જે હેતુ માટે આ કાયદો ઘડવામાં આવ્યો છે, તે હેતુને આગળ વધારવા અને જે વસ્તુ પર સીધી રીતે પ્રતિબંધ મૂકવાની માંગ કરવામાં આવી છે, તે વેપારીઓ દ્વારા પરોક્ષ રીતે પ્રાપ્ત ન થાય તે માટે નક્કર અને પ્રક્રિયાગત બંને જોગવાઈઓ કરી શકાય છે.વધુમાં, પ્રતિબંધ લાઘા પછી સ્ટોક-ઈન-ટ્રેડ સાથે

વ્યવહાર કરવા માટે વિધાનસભા પાસે જરૂરી યોગ્યતા છે.[૭૭-ઈ-એચ]

યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ વિ. ડાબી, ૩૧૨ યુ.એસ. ૧૦૦ (૧૯૪૧), નો સંદર્ભ આપવામાં આવ્યો હતો.

૨.૭.હાથીદાંતનો વેપાર કરતા અપીલકર્તાઓ વેપારીની વ્યાખ્યાના દાયરામાં આવશે.પ્રકરણ વી.એ.ના હેતુ માટે અપીલકર્તાઓ વેપારીઓ રહ્યા હતા, હકીકત એ છે કે તેઓને કોઈપણ વ્યવસાય ચલાવવાની મનાઈ ફરમાવવામાં આવી છે.તમામ હેતુ અને અર્થ માટે કાયદો વેપારીઓને બિન-વેપારીઓ કરતાં અલગ રીતે ગણશે.તેઓ એક અલગ અને વિશિષ્ટ વર્ગ બનાવે છે, તેથી કોઈ પણ પ્રકારના ભેદભાવનો પ્રશ્ન ઊભો થતો નથી.વર્ગીકરણ સારી રીતે વ્યાખ્યાયિત અને સારી રીતે સમજાય તેવું છે.વેપારીઓ અને નં.એન-ટ્રેડર્સ ટી; 'ઓ વિવિધ વર્ગોની રચના કરે છે અને વર્ગીકરણ એક બુદ્ધિશાળી તફાવત પર આધારિત છે જે સ્પષ્ટ રીતે એકને બીજાથી અલગ પાડે છે.તેથી, એ સ્વીકારી શકાય નહીં કે સુધારાત્મક કાયદાઓ મનસ્વી, માર્ગહીન અને અંકુશહીન સત્તા માટે જોગવાઈ કરે છે.વધુમાં, એવું કહી શકાય નહીં કે અપીલકર્તાઓ કલમ ૪૦(૨A) હેઠળ આવરી લેવામાં આવ્યા છે; અને કલમ ૪૦(૨A) માં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં રાખીને વેપારીઓ સાથે બિન-વેપારીઓ સામે ભેદભાવ કરવામાં આવ્યો છે.[૭૮-એ, ૭૮-બી, ૭૮-સી, ૭૭-સી, ૭૮-બી]

૨.૮.એક મશીનરીને એવી રીતે બનાવવી જોઈએ કે જેથી ચાર્જિંગ વિભાગ દ્વારા લાદવામાં આવેલી જવાબદારીને અસરકારક બનાવી શકાય અને મશીનરીને કાર્યક્ષમ બનાવી શકાય-ઉટ રેસ મેગિસ વેલેટ ક્વમ પેરેટ.[૭૮-F]

ડી. સાઈબાબા અને બાર કાઉન્સિલ ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્ય, જેટી (૨૦૦૩) ૪ એસસી ૪૩૫ અને વેલ્ફેર એસોસિએશન.એ.આર.પી. મહારાષ્ટ્ર અને અન્ય વિ.રણજીત પી. ગોહિલ અને અન્ય, (૨૦૦૩) ૨ સ્કેલ ૨૮૮, પર આધાર રાખ્યો.

૨.૯.'જંગલી પ્રાણી'ની વ્યાખ્યા સહિત વિવાદાસ્પદ કાયદાઓની કોઈપણ જોગવાઈઓમાં કોઈ અસ્પષ્ટતા નથી.તે સ્પષ્ટ અને અસ્પષ્ટ છે.[૭૮-ઈ-એફ]

હમદર્દ દવાખાના (વલીફ) લાલ કુઆન, દિલ્હી અને અન્ય વિ.યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્યો, [૧૯૬૦] ૨ એસ.સી.આર. ૬૭૧ અને રુસ્તમ વવાસજી કૂપર વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા [૧૯૭૦] ૩ એસ.સી.આર. ૫૩૦, નો સંદર્ભ આપવામાં આવ્યો છે.

૩.૧જ્યારે કોઈ ચોક્કસ ચીજવસ્તુનો વેપાર કાયદા દ્વારા સંચાલિત હોય, ત્યારે તેને તેની સંપૂર્ણ અસર આપવી પડે છે.કાયદામાં હાથીદાંતના વેપારને મંજૂરી

આપવામાં આવી હતી.તે ૧૯૮૬માં પ્રતિબંધિત કરવામાં આવ્યું હતું.વર્ષ ૧૯૯૧માં તેના પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો હતો.સુધારા અધિનિયમ, ૨૦૦૩ એ શરતોમાં વધુ ફેરફારો કર્યા છે, જેમાં ખાનગી માલિકો પર પણ હાથીદાંત અથવા અન્ય કોઈ પ્રાણીની વસ્તુઓ રાખવા પર વધુ પ્રતિબંધો મૂકવામાં આવ્યા છે.તેથી, 'રેસ એક્સ્ટ્રા કોમર્શિયમ'ના સિદ્ધાંતનો આશરો લઈ શકાય નહીં.(૭૯-સી-ડી]

ભારતનું બંધારણ ડૉ. ડી.ડી. બાસુ (છઠ્ઠી આવૃત્તિ) ભાગ L પૃ. ૨૩૮, સંદર્ભિત.

૩.૨એશિયન હાથીઓ (ભારતીય પ્રજાતિઓ) સહિત હાથીઓ અથવા તેમની વસ્તુઓનો તમામ આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર પ્રતિબંધિત છે કારણ કે તે બોત્સવાના, નામિબિયા, દક્ષિણ આફ્રિકા અને ઝિમ્બાબ્વેની કેટલીક ચોક્કસ આફ્રિકન હાથીઓની વસ્તીને બાદ કરતાં સી.આઈ.ટી.ઈ.એસ.ના પરિશિષ્ટ I માં સૂચિબદ્ધ છે, જે હવે પરિશિષ્ટ II માં સૂચિબદ્ધ છે. સી.આઈ.ટી.ઈ.એસ. પરિશિષ્ટમાં ઉદ્દેખિત ખૂબ જ કડક શરતો હેઠળ આ મર્યાદિત વેપારને મંજૂરી આપવામાં આવી છે.વધુમાં, ભારતે સી.આઈ.ટી.ઈ.એસ. પરિષદ (૨૦૦૨)માં આવા મર્યાદિત વેપારને મંજૂરી આપવાનો ગંભીર વિરોધ કર્યો હતો અને હાથીદાંતના વેપાર પર પ્રતિબંધ ચાલુ રાખવાનો પ્રસ્તાવ પણ રજૂ કર્યો હતો.[૭૯-એફ-જી)

જ.૧.૧૯૯૧ના કાયદાના અમલમાં આવતા પહેલાં કાયદેસર રીતે ભારતમાં આઈવરીની આયાત કરનાર કોઈપણ વેપારીને ભારતમાં આયાત કરાવેલા આઈવરી અથવા તેમાંથી બનાવેલી કોઈપણ વસ્તુના સંબંધમાં વેપાર અથવા વાણિજ્ય ચલાવવાની સંપૂર્ણ પ્રતિબંધિત છે.જો કે, તે કાયદાની કલમ ૪૯-સી માં આપવામાં આવેલી રીત અને રીતથી તેની માલિકી રાખવા માટે હકદાર રહેશે. કાયદાની કલમ ૪૯-સી ની પેટા-કલમ (I) ની શરતોમાં, તે ભારતમાં આયાત કરવામાં આવેલા હાથીદાંતના તેના સ્ટોક અથવા તેમાંથી બનાવેલી વસ્તુઓ જાહેર કરવા માટે ઘોષણા દાખલ કરવા માટે હકદાર છે.કોઈ પણ વ્યક્તિ કે જે કલમ ૪૯-સી ની પેટા-કલમ (૩) હેઠળ માલિકીનું પ્રમાણપત્ર મેળવે છે, તે જ મિલકતનું પ્રમાણપત્ર પોતાના કબજામાં રાખી શકશે અને કલમ ૪૯-સી ની પેટા-કલમ (૬) માં આપવામાં આવેલી વસ્તુઓનું ટ્રાન્સફર અથવા પરિવહન કરવા માટે હકદાર રહેશે. જો કોઈ વેપારીની તરફેણમાં માલિકીનું પ્રમાણપત્ર આપવામાં ન આવે તો, કલમ ૪૯-સી ની પેટા-કલમ (૭) ની શરતો અનુસાર, તે માત્ર વેચાણ અથવા વેચાણ માટે ઓફર કરવા અથવા ટ્રાન્સફર કરવા માટે જ નહીં, પરંતુ તે વસ્તુઓને પોતાના નિયંત્રણમાં રાખવા માટે પણ ગેરલાયક ઠરશે.જો વ્યક્તિ વિપરીત વર્તન કરે છે, તો તે કલમ ૫૧ની પેટા-કલમ (૧-A) હેઠળ દંડને પાત્ર થશે અને કલમ ૫૧(૨) હેઠળ સરકાર દ્વારા મિલકત જપ્ત થઈ શકે છે, જે કિસ્સામાં કલમ ૩૯ની કલમ (c) લાગુ થશે.તેથી, આ કાયદાની

જોગવાઈઓ પ્રકૃતિમાં અસામાન્ય નથી.[૫૬-એફ-એચ, ૫૭-એ-બી]

૪.૨.વન્યજીવન (સંરક્ષણ) અધિનિયમ, ૧૯૮૧ની જોગવાઈઓના સંદર્ભમાં, હાથીદાંત અથવા તેમાંથી બનાવેલી કોઈપણ વસ્તુ વેપાર અથવા વાણિજ્યનો વિષય ન હોઈ શકે અને કલમ ૪૯-સીની પેટા-કલમ (૩) સાથે જોડાયેલ જોગવાઈને ધ્યાનમાં રાખીને આવી વસ્તુને કોઈપણ વ્યાપારી પરિસરમાં પ્રદર્શન માટે રાખી શકાતી નથી.વધુમાં, ઉપરોક્ત કાયદાની જોગવાઈઓના કારણે, વેપારીને તેના કબજામાં રહેલી વસ્તુઓનો નિકાલ કરવા માટે છ મહિનાનો સમય આપવામાં આવ્યો હતો.આવી વસ્તુઓ ફક્ત વ્યક્તિગત ઉપયોગ માટે જ રાખી શકાય છે, જે બોના ફાઈડ હોવી જોઈએ.એકવાર વેપારી દ્વારા આવી વસ્તુનો કબજો રાખવાની જરૂરિયાત સ્પષ્ટપણે નક્કી થઈ ગઈ હોય, તો એમ ન કહી શકાય કે મુખ્ય વન્યજીવ રક્ષકને કોઈ પણ વસ્તુને વેપારીના વાસ્તવિક વ્યક્તિગત ઉપયોગ માટે સક્ષમ જાહેર કરવાની બિનમાર્ગદર્શિત સત્તા આપવામાં આવી હતી.આ ઘટનામાં, જ્યારે કોઈ આદેશ પસાર કરવામાં આવે છે, ત્યારે વ્યક્તિ તેનાથી અસંતુષ્ટ હોય, તો તે પેટા-કલમ (૫) ની શરતોમાં અપીલ કરી શકે છે.આવા મૂળ આદેશો અથવા અપીલ આદેશો સામે, ન્યાયિક સમીક્ષા પણ જાળવી શકાય તેવી હશે.[૮૬-૮-ઈ.જે.

૪.૩ કલમ ૪૯-સી હેઠળ વિધાનસભાએ જાણી જોઈને 'બોનાફાઈડ પર્સનલ

ચુઝ' શબ્દોનો ઉપયોગ કર્યો છે અને વેપારીઓ પર તે સાબિત કરવાની જવાબદારી મૂકી છે, જેથી તેઓ તેના દ્વારા જાહેર કરાયેલા સ્ટોકમાંથી વસ્તુઓ જાળવી રાખવા માટે હકદાર બને.આ જરૂરિયાત એ હકીકતને કારણે છે કે ખરીદી સમયે વ્યક્તિગત બિન-વેપારી દ્વારા પ્રાણીની વસ્તુનું સંપાદન તેના પોતાના વ્યક્તિગત બોનાફાઇડ ઉપયોગ માટે માનવામાં આવશે અને વેપારીઓના કિસ્સામાં તે ફક્ત વેચાણના હેતુ માટે હશે જે વેપારીના સ્ટોકમાં પ્રતિબિંબિત થાય છે.તેથી, વેપારીઓના કિસ્સામાં વ્યક્તિગત બોનાફાઇડ ઉપયોગની જરૂરિયાત લાદવી એ ભેદભાવપૂર્ણ અથવા મનસ્વી અથવા અતાર્કિક અથવા વિકૃત નથી કહેવાતી કે જે અપીલકર્તાઓને તેના પર નિયંત્રણ ચાલુ રાખવાનો હક આપે છે.

[૮૭-ઈ]

૪.૪.કલમ ૪૦-**A** નો સમાવેશ માત્ર એવા વ્યક્તિગત બિન-વેપારીઓની ભૂલને ઘટાડવાના હેતુથી કરવામાં આવ્યો છે, જેઓ માહિતીના અભાવ અથવા અજ્ઞાનતાને કારણે ૧૯૭૨ના કાયદાની શરૂઆતથી ૩૦ દિવસના મર્યાદિત સમયગાળામાં તેમના કબજામાં રહેલી પશુ વસ્તુઓની જાહેરાત કરી શક્યા ન હતા, જે કાયદાની કલમ ૪૦ માં ઉલ્લેખિત છે. તેના કારણે બિન-વેપારીઓને ઘોષણા કરવાની બીજી તક આપવામાં આવી છે.બીજી તરફ તમામ અપીલ કરનારા વેપારીઓએ કાયદાની કલમ ૪૪ માં નિર્દિષ્ટ કરેલા ૩૦ દિવસના સમયગાળામાં અરજી કરી હતી. તેથી કલમ ૪૦-**A** નો ઉદ્દેશ્ય અને

હેતુ વ્યક્તિગત બિન-વેપારીઓ સુધી મર્યાદિત છે અને તે વ્યક્તિગત માલિકો અને વેપારીઓ વચ્ચે ભેદભાવ કરતો નથી.[૮૩-ડી-એફ]

૪.૫.કાયદાની દ્રષ્ટિએ વેપારીને વેપાર કરવા પર પ્રતિબંધ છે.તે પ્રાણીની વસ્તુ પર પણ નિયંત્રણ રાખી શકતો નથી.આયાત કરેલું હાથીદાંત વ્યાખ્યા ઓ. ની અંદર આવે છે.'કાયદાની કલમ ૨(૨) માં 'પ્રાણી વસ્તુ'. જેનું તાર્કિક પરિણામ એ આવશે કે તેને આયાત કરેલા હાથીદાંત સહિત પ્રાણી વસ્તુના કબજાથી વંચિત રાખવો પડશે, જે તેથી સક્ષમ અધિકારીને સોંપવું પડશે.આ પ્રકારના કિસ્સામાં, જ્યાં જાહેર હિતમાં કાયદો ઘડવામાં આવ્યો હોય, ત્યાં મિલકતની માલિકીના સંદર્ભમાં પ્રતિબંધ ગર્ભિત હોવો જોઈએ.જો કલમ ૪૯(૭)નો એ રીતે અર્થ ન કાઢવામાં આવે તો તેને અમલમાં મૂકી શકાય નહીં.તેથી, એ::ઈપિલેન્ટ્સને પ્રશ્નમાં રહેલી વસ્તુઓ પર કબજો કરવાનો કોઈ અધિકાર નથી.આ હકીકતને ધ્યાનમાં રાખીને કે કાયદાની જોગવાઈઓને અંતર્ગત માનવામાં આવી છે, અપીલકર્તાઓને વળતર આપવાનો પ્રશ્ન ઊભો થશે નહીં કારણ કે રાજ્યમાં કબજો સોંપવો જરૂરી સૂચિતાર્થ દ્વારા અનુમાનિત થવો જોઈએ. [૯૭-એચ, ૯૮-એ-સી]

મોટર જનરલ ટ્રેડર્સ એન્ડ એન.વી.આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્યો અન્ય,
[૧૯૮૪) ૧ એસસીસી ૨૨૨; રતન આર્ય અને અન્યો અન્ય વિ.તમિલનાડુ

રાજ્ય અને અન્યો અન્ય, [૧૯૮૬] ૩ એસ.સી.સી. ૩૮૫ અને અન્યો સિન્થેટિક્સ એન્ડ કેમિકલ્સ લિમિટેડ અને અન્યો અન્ય વિ.યુ.પી. રાજ્ય અને અન્યો અન્ય, [૧૯૯૦] ૧ સેકન્ડ ૧૦૯, સંદર્ભિત.

પ. જ્યારે પણ કોઈ જમી કરવામાં આવે અને વેપારી પર અધિનિયમની કલમ ૪૯-સીની પેટા-કલમ (૭)ને ધ્યાનમાં રાખીને ગુનાના કથિત આયોગ માટે કાર્યવાહી કરવામાં આવે, ત્યારે આ બાબતમાં અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી સક્ષમ અદાલત દ્વારા ચુકાદો આપવો આવશ્યક છે.કોઈ વ્યક્તિને દોષિત ઠેરવવામાં આવે તે પહેલાં અદાલતે એવા તારણ પર આવવું પડે છે કે આરોપીએ એવો ગુનો કર્યો છે જેના માટે સંપૂર્ણ-ધારિત ફોજદારી અદાલતી કાર્યવાહી જરૂરી છે.આવી ફોજદારી કાર્યવાહીની ગેરહાજરીમાં અને ગુનો આચરવામાં આવ્યો હોવાનું જણાયું હોય, તો કલમ ૩૯ કોઈ પણ રીતે લાગુ ન થઈ શકે.તેથી, તે સંદર્ભમાં મિલકતો સરકારમાં રોકાયેલી નથી.[૮૭-જી-એચ, ૮૮-એ]

૬.૧.હવે એ સારી રીતે સ્થાપિત થઈ ગયું છે કે કાયદાના અર્થઘટનના હેતુ માટે સમગ્ર કાયદાને સંપૂર્ણ રીતે વાંચવામાં આવે છે.આ કાયદાનો અર્થ અને ઉદ્દેશ્ય તેની સંપૂર્ણ અસર આપવો જોઈએ. વધુમાં, આ પ્રકારના કિસ્સામાં, હેતુપૂર્ણ પ્રકૃતિના સિદ્ધાંતો અમલમાં આવવા જોઈએ.[૮૮-સી-ડી]

૬.૨.જે શબ્દોનો ઉપયોગ અન્ય શબ્દોના અર્થ જાહેર કરવા માટે થાય છે, તેને

પણ અર્થઘટનની જરૂર પડી શકે છે અને વિધાનસભા સમાન કાયદામાં શબ્દનો ઉપયોગ અલગ અર્થમાં કરી શકે છે.અર્થઘટનના કલમમાં વ્યાખ્યાયિત અભિવ્યક્તિ સમગ્ર કાયદામાં જરૂરી રીતે સમાન અર્થ ધરાવતી નથી.તેથી, આ પ્રકારની પરિસ્થિતિમાં હેતુપૂર્ણ બાંધકામનો સિદ્ધાંત લાગુ પાડવો આવશ્યક છે.
[૯૬-એફ, ૯૭-જી]

મુખ્ય ન્યાયાધીશ એ.પી. વિ.લ.વ.એ. દીક્ષિતુલુ, એ.આઈ.આર. (૧૯૭૯) એસ.સી. ૧૯૩; કેહર સિંહ વિ. સ્ટેટ (દિલ્લી એડમિન.), એ.આઈ.આર. (૧૯૮૮) એસ.સી. ૧૮૮૩; ડિસ્ટ્રિક્ટ માઈનિંગ ઓફિસર વિ. ટાટા આયર્ન એન્ડ સ્ટીલ કો., જે.ટી. (૨૦૦૧) ૬ એસ.સી. ૧૮૩; એ.પી. રાજ્ય વિ.મેક. ડોવેલ કંપની, એ.આઈ.આર. (૧૯૯૬) એસ.સી. ૧૬૨૭; ગુજરાત હાઈકોર્ટ વિ. ગુજરાત કિસાન મજદૂર પંચાયત અને અન્યો અન્ય, (૨૦૦૩) ૪ એસ.સી.સી. ૭૧૨; મિસ. કુતુબ એન્કલેવ કોમ્પ્લેક્સ એડ્યુ. ચારિફ.ટ્રસ્ટ વિ. સ્ટેટ ઓફ હરિયાણા એન્ડ ઓર્સ., (૨૦૦૩) ૨ સ્કેલ ૧૪૫ અને સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર વિ. ઇન્ડિયન મેડિકલ એસોસિએશન એન્ડ અધર્સ [૨૦૦૨] ૧ એસસીસી ૫૮૦, નો સંદર્ભ આપવામાં આવ્યો છે.

૭. મિલકતનો અધિકાર એ માનવ અધિકાર તેમજ બંધારણીય અધિકાર છે.પરંતુ તે મૂળભૂત અધિકાર નથી.મિલકતનો દરેક દાવો મિલકતનો અધિકાર નહીં

હોય.રાજ્ય દ્વારા સંપત્તિનું નિયંત્રણ વંચિતતાને કારણે વળતરની ચુકવણીમાં સામેલ થશે નહીં.[૯૮-ડી-ઈ]

ડેવિસ વિ. જમીન મંત્રી.કૃષિ અને જળ વિકાસ, (૧૯૯૭] ૧ એલ.આર.સી. ૧૨૩ (કિમ્બાબ્વે સુપ્રીમ કોર્ટ), નો સંદર્ભ આપવામાં આવ્યો.

હ્યુ ટૉમલિન્સન અને વિના શુક્લા દ્વારા સંમેલન અધિકારોનું અર્થઘટનપૃ. ૪૭૦, સંદર્ભિત.

૮. હાથીદાંતના સ્ટોકનો નિકાલ કરવા બાબતે કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલી માર્ગદર્શિકા કાયદાની જરૂરિયાતોને ખાસ કરીને અધિનિયમની કલમ ૬૩ને પૂર્ણ કરતી નથી. કલમ ૪૯-સીની પેટા-કલમ (૧), (૩), (૫) અને (૬) માં સમાવિષ્ટ સ્પષ્ટ અને અસ્પષ્ટ જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં રાખીને, કેન્દ્ર સરકારે એવો નિર્દેશ આપી શકતી ન હતી કે અપીલકર્તાઓ માત્ર એક જ વસ્તુના હકદાર હશે અને બાકીની નાશ કરવામાં આવશે.તેથી, આ માર્ગદર્શિકાને અમલમાં મૂકી શકાતી નથી અને અપીલકર્તાઓ કાયદાની કલમ ૪૯-સી ની પેટા-કલમ (૩) ની શરતોમાં તેમના ઉપાયો, જો કોઈ હોય તો, કરી શકે છે અને તેમની અરજીઓનો નિકાલ કરી શકાય છે.વધુમાં, પ્રતિવાદીઓ હવે જમ કરાયેલા હાથીદાંતનો ભૌતિક કબજો લેવા માટે હકદાર હશે.યોગ્ય સત્તા સાંસ્કૃતિક અને

ધાર્મિક વારસાને દર્શાવતી ઉપરોક્ત વસ્તુઓનો કબજો જાળવી રાખવા માટે હકદાર રહેશે.જો કે, નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો છે કે તેને યોગ્ય સંગ્રહાલયોમાં અથવા આવા યોગ્ય સ્થળોએ રાખવામાં આવે જ્યાં વૈધાનિક સત્તાવાળાઓ યોગ્ય અને યોગ્ય લાગે, પરંતુ તેનો નાશ ન કરવો જોઈએ.[૯૮-જી-એચ, ૯૯-ડી-ઈ

નાગરિક અપીલ અધિકારક્ષેત્ર:

દિવાની અપીલ ક્રમાંક ૭૫૩૩/૧૯૯૭.

સી.ડબલ્યુ.પી. નંબર ૧૨૭૨/૧૯૯૨ માં દિલ્લી હાઈકોર્ટના તારીખ ૨૦.૩.૯૭ ના ચુકાદા અને આદેશમાંથી.

સાથે

સી.એ. નં. ૭૫૩૪, ૭૫૩૫/૯૭ અને ડબલ્યુ.પી. (સી) નં. ૩૫ ઓફ ૨૦૦૩.
જી.એલ. સંઘી, પી.પી. મલ્હોત્રા, તપસ રે, પ્રમોદ સૈગલ, વિપિન સંઘી, કુ.
રચના જૈન, સિદ્ધાર્થ ખટ્ટર, ઇ.સી. અગ્રવાલ, સંજય પરીખ, અવિનાશ કે.
મિશ્રા, એ.એન. સિંઘ, પી. શ્રીધર, એમ. શ્રીનિવાસ આર. રાવ, સુધીર મિશ્રા,
શ્રીધર પોતારાજુ, પંકજ સિંઘ, રાજીવ નંદા, સી.વી.એસ. રાવ, પ્રતીક
જલન, અજય શર્મા, પી. પન્નેશ્વરન, કુ. અનિલ કટિયાર, કુ. બેલા મહેશ્વરી, જે.

એસ. અત્રી, રાજ પંઝવાણી, વિજય પંઝવાણી, ઇકબાલ શમ્સી, બી. બી. સિંઘ, જે. એમ. રાવ, સતીશ વિગ, સાકેશ કુમાર, એસ. કે. અગ્રિહોત્રી, કે. આર. નાગરાજા, મનીષ સિંઘવી, અશોક કે. મહાજન, સંજય આર. હેગડે, અનિલ કે. મિશ્રા, સત્ય મિત્ર, રણજી થોમસ, કુ. ભારતી ઉપાધ્યાય, વી. એન. રઘુપતિ, ગોપાલ સિંઘ, અમિત ક. પોદ્ધાર, કુ. કૃષ્ણ સન્ના, કુ. આશા જી. નાયર અને વી.હાજર રહેલા પક્ષો માટે કે. સિદ્ધાર્થન.

અદાલતનો ચુકાદો આના દ્વારા આપવામાં આવ્યો હતો

એસ.બી. સિંહા, જે :પ્રારંભિક ટિપ્પણીઓ:

દિલ્હી હાઈકોર્ટની ડિવિઝન બેન્ચ દ્વારા પસાર કરાયેલા ૨૦.૩.૧૯૯૭ના સામાન્ય ચુકાદા અને આદેશમાંથી ઉદ્ભવતી અપીલોના આ સમૂહમાં વન્યજીવ (સંરક્ષણ) અધિનિયમ, ૧૯૭૨ની જોગવાઈઓની લાગુ પડવાની બાબત પ્રશ્નમાં છે.અહીં અપીલકર્તાઓ હાથીદાંતમાંથી બનાવેલી કલા અને હસ્તકલા સંબંધિત વસ્તુઓના ઉત્પાદન અને વેચાણના વ્યવસાયમાં રોકાયેલા છે.અપીલકર્તાઓએ આફ્રિકન દેશોમાંથી હાથીદાંતની આયાત કરી હતી.તેઓએ તેમાંથી કેટલીક વસ્તુઓનું ઉત્પાદન કર્યું છે.એ વિવાદમાં નથી કે આ આયાત કાયદેસર રીતે કરવામાં આવી હતી કારણ કે તે સંદર્ભે કોઈ પ્રતિબંધ નહોતો.વન્ય પ્રાણીઓ, પક્ષીઓ અને વનસ્પતિઓના સંરક્ષણ માટે અને તેની સાથે જોડાયેલી બાબતો

અથવા આનુષંગિક બાબતો માટે વન્ય પ્રાણી (સંરક્ષણ) અધિનિયમ, ૧૯૭૨ (ત્યારબાદ સંક્ષિપ્તમાં 'ઉક્ત અધિનિયમ' તરીકે ઓળખવામાં આવશે) ઘડવામાં આવ્યો હતો.ભારતીય હાથીને ૫.૧૦.૧૯૭૭ના રોજ અથવા તે આસપાસ આ કાયદાની અનુસૂચિ-એ હેઠળ લાવવામાં આવ્યો હતો.ભારત સંઘે પણ તે જ વર્ષે હાથીદાંતની નિકાસ પર પ્રતિબંધ મૂક્યો હતો.

ઉક્ત અધિનિયમનું પ્રકરણ V જંગલી પ્રાણીઓ, પ્રાણીઓની વસ્તુઓ અને ટ્રોફીમાં વેપાર અથવા વાણિજ્ય સાથે સંબંધિત છે.૧૯૮૬ના અધિનિયમ નંબર ૨૮ દ્વારા પ્રકરણ V-A દાખલ કરવામાં આવ્યું હતું, જેના દ્વારા જંગલી પ્રાણીઓ, પશુઓ અને ટ્રોફીમાં વેપાર અથવા વાણિજ્ય પર પ્રતિબંધો લાદવામાં આવ્યા હતા.૧૯૯૧ના અધિનિયમ નંબર ૪૪ દ્વારા, પ્રકરણ V-A માં કલમ ૪૯-C દાખલ કરવામાં આવી હતી, જેના દ્વારા અને જ્યાં આયાતી હાથીદાંતના વેપારમાં સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ લાદવામાં આવ્યો હતો.ભારત સરકાર દ્વારા ૨૭.૯.૧૯૯૧ની તારીખની સૂચના બહાર પાડીને આ અધિનિયમને ૨.૧૦.૧૯૯૧થી અમલમાં મૂકવામાં આવ્યો હતો.ઉક્ત કાયદાને કાર્યરત કરવા માટે છ મહિનાનો સમય આપવામાં આવ્યો હતો, એટલે કે ૨.૪.૧૯૯૨ સુધી.ઉપરોક્ત સમયગાળામાં, વેપારી આમ તેના સ્ટોકનો નિકાલ કરી શકે છે.

અપીલકર્તાઓએ દિલ્લી હાઈકોર્ટ સમક્ષ અન્ય બાબતોની સાથે ૧૯૯૧ના સુધારા

અધિનિયમની બંધારણીયતા અને માન્યતા પર સવાલ ઉઠાવતી રિટ અરજીઓ દાખલ કરી હતી, જેમાં આયાત કરેલા હાથીદાંતના વેપાર પર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો હતો.હાઈકોર્ટે ૨૬.૩.૧૯૯૨ના વચગાળાના આદેશ દ્વારા આ કાયદાની કામગીરી પર રોક લગાવી હતી. જો કે, ૨૨.૫.૧૯૯૨ના રોજ આ વચગાળાનો આદેશ રદ કરવામાં આવ્યો હતો.અપીલકર્તાઓએ આ સમયગાળા દરમિયાન પણ તેમના દ્વારા સ્ટોકમાં રાખવામાં આવેલા આયાતી હાથીદાંતનો નિકાલ કરવા માટે કોઈ પગલું ભર્યું ન હતું.

વિવાદાસ્પદ ચુકાદાના કારણે હાઈકોર્ટે ઉપરોક્ત કાયદાની કાયદેસરતાને સમર્થન આપ્યું હતું. ઉપરોક્ત ચુકાદા સામે અપીલકર્તાઓ અમારી સમક્ષ અપીલમાં છે.

અપીલકર્તાઓની રજૂઆતો

અપીલકર્તાઓ તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી જી.એલ. સંઘી આગ્રહ કરશે કે આ કાયદાની વિવાદાસ્પદ જોગવાઈઓ ભારતના બંધારણની કલમ ૧૯(૧)(જી)નું ઉલ્લંઘન કરે છે, કારણ કે તેના દ્વારા હાથીદાંતના વેપાર માટે અપીલકર્તાના અધિકારને અન્યાયી રીતે પ્રતિબંધિત કરવામાં આવ્યો છે.વિદ્વાન વકીલ રજૂ કરશે કે ઉપરોક્ત કાયદાને કારણે લાદવામાં આવેલા પ્રતિબંધો અતિશય હોવાથી, તેને સ્વભાવે જપ્ત કરવા યોગ્ય માનવા

જોઈએ.સુધારા અધિનિયમ ભારતના બંધારણની કલમ ૧૪ની વિરુદ્ધ પણ છે, જે તર્કહીન અને મનસ્વી છે.વિદ્વાન વકીલે આપણું ધ્યાન એ હકીકત તરફ દોર્યું છે કે હાથીઓની વસ્તી ઘણા દેશોમાં વધી ગઈ છે, દા.ત., બોત્સ્વાના, દક્ષિણ આફ્રિકા, નામિબિયા અને ઝિમ્બાબ્વે, અને આ દેશોને વન્ય પ્રાણીઓ અને વનસ્પતિની લુપ્તપ્રાય પ્રજાતિઓમાં આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર પર સંમેલન (સંક્ષિપ્તમાં 'CITES') દ્વારા હાથીદાંતના વ્યવહાર માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે, અલબત્ત અમુક નિયંત્રણોને આધીન.આપણા ધ્યાન પર એ હકીકત તરફ વધુ ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું છે કે હાથીદાંત, જે સી.આઈ.ટી.ઈ.એસ.ના પરિશિષ્ટ-૧ માં મૂકવામાં આવ્યો હતો, તે હવે તેના પરિશિષ્ટ-૨ માં મૂકવામાં આવ્યો છે.એવું પણ રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું કે મૃત પ્રાણીઓમાંથી એકત્રિત કરાયેલા હાથીદાંતને પણ વ્યવહાર કરવાની મંજૂરી આપવી જોઈએ.

એવી વિનંતી કરવામાં આવી હતી કે ૧૯૯૧ના સુધારા અધિનિયમને કાયદાનો માન્ય ભાગ માનવામાં આવે તો પણ, વર્ષ ૧૯૯૧માં વિશ્વભરમાં હાથીઓની વસ્તીમાં વધારો થવાને કારણે તે ભારતના બંધારણની કલમ ૧૪ની વિરુદ્ધ હોવાનું માનવામાં આવે.આ બાબતમાં મોટર જનરલ ટ્રેડર્સ અને અન્ય વિ. આંધ્રપ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય [(૧૯૮૪) ૧ એસસીસી ૨૨૨], રતન આર્ય અને અન્ય વિ. તમિલનાડુ રાજ્ય અને અન્ય [(૧૯૮૬) ૩ એસસીસી ૩૮૫] અને સિન્થેટિક્સ એન્ડ કેમિકલ્સ લિ. અને અન્ય વિ. યુ.પી. રાજ્ય અને અન્ય

[(૧૯૯૦) ૧ એસસીસી ૧૦૯] પર મજબૂત આધાર રાખવામાં આવ્યો છે.વિદ્વાન વકીલ રજૂ કરશે કે કોઈપણ સંજોગોમાં સુધારા અધિનિયમ સ્વભાવે અસ્પષ્ટ હોવાથી, તેને ભારતના બંધારણની કલમ ૧૪ની વિરુદ્ધ હોવાનું માનવું જોઈએ.આ સંદર્ભમાં હમર્ડ દવાખાના (વક્ફ) લાલ કૂઆ, દિલ્હી અને અન્ય વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્ય [(૧૯૬૦) ૨ એસસીઆર ૬૭૧] પર આધાર રાખવામાં આવ્યો છે.

શ્રી સંઘી વધુમાં રજૂ કરશે કે, ૧૯૯૧ના સુધારા અધિનિયમ અમલમાં આવતા પહેલાં અપીલકર્તાઓ દ્વારા કાયદેસર રીતે આયાત કરવામાં આવેલ હાથીદાંત સરકારમાં ન હોવાથી, હાલના અપીલકર્તાઓ સાથે વ્યવહાર કરવા માટે સ્વતંત્ર હોવા જોઈએ.વિદ્વાન વકીલના જણાવ્યા અનુસાર, હાથીદાંત કાયદેસર રીતે આયાત કરવામાં આવ્યો હતો અને અપીલકર્તાઓ પાસે કાયદેસર કબજો હતો, તેથી, તેઓને તેમાંથી કબજો શા માટે છીનવી લેવો જોઈએ તેનું કોઈ કારણ ન હોઈ શકે, ખાસ કરીને કલમ ૪૯-સી ની પેટા-કલમ (૩) ની જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં રાખીને.એવી વિનંતી કરવામાં આવી હતી કે એકવાર કલમ ૪૯-સી ની પેટા-કલમ (૧) ની શરતોમાં આવી જાહેરાત દાખલ કરવામાં આવે, તો મુખ્ય વન્યજીવ વોર્ડનને કાયદાકીય રીતે જવાબદાર ગણવામાં આવે કે તે અપીલકર્તાઓને સમગ્ર સ્ટોક-ઈન-ટ્રેડના માલિકીનું પ્રમાણપત્ર આપે, જે તેમને ભેટ, વેચાણ અથવા અન્યથા કોઈપણ વ્યક્તિને તે જ ટ્રાન્સફર કરવા માટે

હકદાર બનાવે છે, જે પેટા-કલમ (૬) હેઠળ આપવામાં આવે છે.વિદ્વાન વકીલ એવી દલીલ કરશે કે વળતરની ચુકવણી માટે ઉપરોક્ત કાયદામાં કોઈ જોગવાઈ નથી અને મિલકત અમુક શરતો પર જ સરકારમાં જમા થાય છે, તેથી હાલના અપીલકર્તાઓ કાયદાના કોઈ અધિકાર વિના તેમાંથી બેદખલ કરી શકાય નહીં અને આ બાબતના તે દષ્ટિકોણમાં, વિવાદાસ્પદ જોગવાઈઓને બંધારણની કલમ ૩૦૦ A ની વિરુદ્ધ હોવાનું માનવું જોઈએ.કલમ ૪૯-સીની પેટા-કલમ (૭) માં શ્રી સંઘી રજૂ કરશે કે, અપીલકર્તાઓની મિલકતના અધિકારને સમર્થન આપવા માટે તેનો અર્થઘટન થવો જોઈએ, અન્યથા તે ગેરબંધારણીય ઠરશે.

વિદ્વાન વકીલના જણાવ્યા અનુસાર, સંસદે ૨૦૦૩ના અધિનિયમ ૧૬ દ્વારા અધિનિયમમાં સુધારો કર્યો હતો, જેની શરતોમાં કલમ ૪૦ A દાખલ કરવામાં આવી હતી, જે હાથીદાંતના સ્ટોકના ધારકોને નવી ઘોષણા દાખલ કરવા સક્ષમ બનાવે છે.વિદ્વાન વકીલ એવી દલીલ કરશે કે અપીલકર્તાઓને તમામ હેતુ અને અર્થ માટે હાથીદાંતમાં કોઈપણ વેપાર અથવા વ્યવસાય ચલાવવાની મનાઈ છે, તે હકીકતને ધ્યાનમાં રાખીને, તેઓને ઉપરોક્ત જોગવાઈઓ હેઠળ આવરી લેવા જોઈએ.કોઈ પણ સંજોગોમાં, વિદ્વાન વકીલ એવી દલીલ કરશે કે પ્રતિવાદીઓ દ્વારા જારી કરાયેલ માર્ગદર્શિકાને અધિનિયમની કલમ ૬૩ અને તે હેઠળ ઘડવામાં આવેલા નિયમોની વિરુદ્ધ હોવાનું માનવું જોઈએ, અને આમ, કેન્દ્ર સરકારને એ નિર્દેશ આપવાનો કોઈ અધિકારક્ષેત્ર નથી કે જમ કરાયેલી વસ્તુઓમાંથી માત્ર એક વસ્તુ જ બહાર કાઢવામાં આવશે અને બાકીની નાશ

કરવામાં આવશે.આવી સત્તા કાયદાકીય સત્તાને આપવામાં આવે છે, જે સંપૂર્ણપણે મનસ્વી છે, જેના દ્વારા અંકુશ વગરની સત્તા આપવામાં આવી છે, તે જ બંધારણની કલમ ૧૪ની વિરુદ્ધ હોવી જોઈએ.શ્રી સંઘી આગ્રહ કરશે કે કાયદાનું અર્થઘટન માત્ર તેના ઉદ્દેશ્યના સંદર્ભમાં જ કરી શકાય નહીં, જે બંધારણીયતાને ધ્યાનમાં લીધા વિના પ્રાપ્ત કરવા માંગે છે.આ બાબતમાં રુસ્તમ કવાસજી કૂપર વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા [(૧૯૭૦) ૩ એસ.સી.આર. ૫૩૦) પર મજબૂત આધાર રાખવામાં આવ્યો છે.વિદ્વાન વકીલ વધુમાં રજૂ કરશે કે હાઈકોર્ટે આ તત્કાલીન કેસમાં 'રેસ એક્સ્ટ્રા કોમર્શિયમ'ના સિદ્ધાંતનો ખોટી રીતે ઉપયોગ કર્યો હતો, જે સ્વયં લાગુ પડતો નથી.

પ્રતિવાદીઓની રજૂઆતો:

બીજી તરફ પ્રતિવાદીઓ વતી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલ શ્રી. મલ્હોત્રા અને શ્રી. પંઝવાની રજૂઆત કરશે કે આ કાયદાનો હેતુ અને ઉદ્દેશ્ય જોતાં, સંસદ પાસે જરૂરી કાયદાકીય સક્ષમતા છે, તેમાં કોઈ શંકા નથી.૧૯૮૬ના સુધારા અધિનિયમ ૨૮ની જોગવાઈઓના કારણે વિવિધ ચીજવસ્તુઓના વેપાર પર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો હતો.જો કે, આયાત કરેલા હાથીદાંતને ૧૯૯૧ના અધિનિયમ ૪૪ના કાર્યક્ષેત્રમાં લાવવામાં આવ્યો હતો.વિદ્વાન વકીલ એવી દલીલ કરશે કે ૧૯૮૬ અને ૧૯૯૧ના સુધારા અધિનિયમોની જોગવાઈઓની

ઉપરછણી નજરથી સ્પષ્ટપણે જણાય છે કે સંસદનો ઇરાદો એ હતો કે આફ્રિકન હાથીદાંતની આયાત કરીને વેપાર કે ધંધો કરનારાઓએ છ મહિનાની અંદર એટલે કે તેના અમલમાં આવતા પહેલાં તેનો નિકાલ કરવો જોઈએ, ત્યારબાદ તેમનો કબજો ગેરકાયદેસર બની જશે, જો કે, મુખ્ય વન્યજીવન વોર્ડન દ્વારા કલમ ૪૯-C ની પેટા-કલમ (૩) હેઠળ માલિકીનું પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવે તો તે માન્ય રહેશે. એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે વેપારી આયાત કરેલા સમગ્ર હાથીદાંત અથવા તેમાંથી ઉત્પાદિત વસ્તુઓ તેના બોના ફાઈડ વ્યક્તિગત ઉપયોગ માટે જરૂરી હોવાનો દાવો કરી શકે નહીં અને આ બાબતના તે દષ્ટિકોણમાં મુખ્ય વન્યજીવન વોર્ડનને તેના સંબંધમાં વિવેકાધીન અધિકારક્ષેત્ર આપવામાં આવ્યું છે અને ફક્ત એવી વસ્તુઓ કે જેના સંબંધમાં માલિકીનું પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવ્યું છે, તે જ કલમ ૪૯-C ની પેટા-કલમ (૬) હેઠળ ટ્રાન્સફરનો વિષય બની શકે છે. કોઈપણ વસ્તુ કે જેના સંબંધમાં માલિકીનું પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવ્યું નથી, તે કલમ ૪૯-C ની પેટા-કલમ (૭) ની દૂષણ હેઠળ આવશે. એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે આવી જોગવાઈને વાજબી ગણવી જોઈએ કારણ કે વેપારીને તેના કબજામાં રહેલી તમામ વસ્તુઓનો નિકાલ કરવા માટે પૂરતો સમય આપવામાં આવ્યો હતો. વન્યજીવ (સંરક્ષણ) અધિનિયમ, ૧૯૭૨ની જોગવાઈ તરફ ધ્યાન દોરતા શ્રી મલ્હોત્રા રજૂ કરશે કે હાથીદાંતના વેપાર અને કબજા પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો છે. અધિનિયમની કલમ ૪૦(૨A)ની દ્રષ્ટિએ બિન-વેપારીઓ પણ તેની

માલિકી ધરાવવા માટે હકદાર નથી. વિદ્વાન વકીલ વધુમાં રજૂ કરશે કે એવો દાવો કરવો યોગ્ય નથી કે ભારતમાં કાયદાકીય નીતિ બદલાઈ ગઈ છે, કારણ કે CITES ની બેઠકની મિનિટ્સ પરથી એવું લાગે છે કે ભારત અને કેન્યા પાંચ આફ્રિકન દેશોના એ પ્રસ્તાવ સાથે સહમત ન હતા કે તેઓને કોઈપણ હેતુ માટે હાથીદાંતના વેપાર કરવાની મંજૂરી આપવામાં આવે.ભારતની વાત કરીએ તો હાથીદાંત હજુ પણ પરિશિષ્ટ-૧ માં છે તે હકીકત તરફ અમારું ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું હતું.

કાયદાકીય જોગવાઈઓ:

આ અધિનિયમ જંગલી પ્રાણીઓ, પક્ષીઓ અને છોડના સંરક્ષણ માટે અને તેની સાથે જોડાયેલી બાબતો અથવા આનુષંગિક બાબતો માટે ઘડવામાં આવ્યો હતો.તેની કલમ ૨માં અર્થઘટનકારી જોગવાઈઓ છે.કેટલીક સંબંધિત જોગવાઈઓ આ પ્રમાણે છે:

૨. વ્યાખ્યાઓ. --આ અધિનિયમમાં, જ્યાં સુધી સંદર્ભ અન્યથા જરૂર ન હોય, ત્યાં સુધી, --

[(૧) ""પ્રાણી" માં સસ્તન પ્રાણીઓ, પક્ષીઓ, સરિસૃપ, ઉભયજીવી, માછલીઓ, અન્ય કોર્ડેટ્સ અને અપૃષ્ઠવંશીઓનો સમાવેશ થાય છે અને તેમાં તેમનાં બચ્ચાં અને ઇંડાંનો પણ સમાવેશ થાય છે;

(૨) ""પ્રાણીની વસ્તુ" એટલે કે પશુ કે જંગલી પ્રાણીમાંથી બનાવેલી વસ્તુ, જે જીવજંતુ સિવાયની હોય, અને તેમાં એવી વસ્તુ કે પદાર્થનો સમાવેશ થાય છે જેમાં આવા પ્રાણીનો આખો ભાગ કે તેનો કોઈ ભાગ [વપરાયેલો હોય, અને હાથીદાંત ભારત દેશમાં આયાત કરવામાં આવ્યો હોય અને તેમાંથી બનાવેલી વસ્તુનો સમાવેશ થાય છે];

(૧૧) "કોઈપણ કેદમાં રાખેલા પ્રાણી, પ્રાણીની વસ્તુ, ટ્રોફી, અનક્યોર્ડ ટ્રોફી, માંસ અથવા નિર્દિષ્ટ છોડના સંબંધમાં "ડીલર" એટલે એવી વ્યક્તિ, જે આવા કોઈ પણ પ્રાણી અથવા વસ્તુ ખરીદવા અથવા વેચવાનો વ્યવસાય કરે છે, અને તેમાં એવી વ્યક્તિનો સમાવેશ થાય છે જે કોઈ પણ એક વ્યવહારમાં વ્યવસાય કરે છે;

(૧૪) "સરકારી મિલકત" એટલે કલમ ૩૯માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ મિલકત; [અથવા કલમ ૧૭એચ;]

(૩૬) ""જંગલી પ્રાણી" એટલે અનુસૂચિ I થી IV માં નિર્દિષ્ટ કોઈપણ પ્રાણી અને પ્રકૃતિમાં જંગલી જોવા મળે છે;

આ અધિનિયમનું પ્રકરણ V જંગલી પ્રાણીઓ, પ્રાણીઓની વસ્તુઓ અને

ટ્રોફીમાં વેપાર અથવા વાણિજ્ય સાથે સંબંધિત છે.

ઉક્ત અધિનિયમના પ્રકરણ-૫ માં આવતી કલમ ૩૯(૧)(સી) માં એવી જોગવાઈ છે કે ભારતમાં આયાત કરવામાં આવેલ દરેક હાથીદાંત અને તે હાથીદાંતમાંથી બનાવવામાં આવેલી વસ્તુ કે જેના સંબંધમાં આ અધિનિયમ અથવા તે હેઠળ બનાવેલા નિયમ અથવા આદેશ વિરુદ્ધ કોઈ ગુનો કરવામાં આવ્યો હોય, તે રાજ્ય સરકારની મિલકત ગણાશે.

કલમ ૪૦ ઘોષણા માટેની જોગવાઈ કરે છે.ઉપ-કલમ (૧) જે નીચેની શરતોમાં છે:

૪૦. ઘોષણાઓ.--(૧) આ અધિનિયમની શરૂઆતમાં અનુસૂચિ ૧ અથવા અનુસૂચિ ૨ ના ભાગ ૨ માં દર્શાવેલ કોઈપણ કેદમાં રાખેલા પ્રાણી, [અથવા પ્રાણીની વસ્તુ, ટ્રોફી અથવા અણપકવવામાં આવેલી ટ્રોફી] અથવા આવા પ્રાણીમાંથી મેળવેલ અથવા આવા પ્રાણીની ખારાશવાળી અથવા સૂકી ચામડી અથવા કસ્તૂરી મૃગની કસ્તૂરી અથવા ગેંડાના શિંગડાના નિયંત્રણ, કસ્ટડી અથવા કબજો ધરાવતી દરેક વ્યક્તિ, આ અધિનિયમની શરૂઆતથી ત્રીસ દિવસની અંદર, મુખ્ય વન્યજીવન વોર્ડન અથવા

અધિકૃત અધિકારીને તેના નિયંત્રણ, કસ્ટડી અથવા કબજા હેઠળના પ્રાણી અથવા ઉપર જણાવેલ વર્ણન હેઠળની વસ્તુની સંખ્યા અને વર્ણન અને તે પ્રાણી અથવા વસ્તુ જ્યાં રાખવામાં આવી છે તે સ્થળ જાહેર કરશે.

કલમ ૪૦ની પેટા-કલમ (૨) અનુસૂચિ ૧ અથવા અનુસૂચિ ૨ના ભાગ ૨માં દર્શાવેલ કોઈપણ પ્રાણી અને સંલગ્ન વસ્તુઓને કોઈપણ વ્યક્તિ દ્વારા સંપાદન, પ્રાપ્ત, તેના નિયંત્રણ, કસ્ટડી અથવા કબજામાં રાખવા, વેચવા, વેચાણ માટે ઓફર કરવા અથવા અન્યથા સ્થાનાંતરિત કરવા અથવા પરિવહન કરવા પર પ્રતિબંધ મૂકે છે.૨૦૦૩ના અધિનિયમ ૧૬ દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી પેટા-કલમો (૨ A) અને (૨ B) આ પ્રમાણે છે:

"(૨એ) માલિકીનું પ્રમાણપત્ર ધરાવતી વ્યક્તિ સિવાયની અન્ય કોઈ વ્યક્તિ, વન્યજીવન (સંરક્ષણ) સુધારા અધિનિયમ, ૨૦૦૨ની શરૂઆત પછી, અનુક્રમણિકા ૧ અથવા અનુક્રમણિકા ૨ના ભાગ ૨માં દર્શાવેલ કોઈ પણ કેદમાં રાખેલ પ્રાણી, પ્રાણીની વસ્તુ, ટ્રોફી અથવા અણસંસ્કારિત ટ્રોફી વારસા દ્વારા સિવાય હસ્તગત કરી શકશે નહીં, મેળવી શકશે નહીં, પોતાના નિયંત્રણમાં રાખી શકશે નહીં, કસ્ટડીમાં રાખી શકશે નહીં અથવા કબજો કરી

શકશે નહીં.

(રબી) પેટા-કલમ (ર A) હેઠળ કોઈપણ કેદ પ્રાણી, પ્રાણી વસ્તુ, ટ્રોફી અથવા અનક્યોર્ડ ટ્રોફી વારસામાં મેળવનાર દરેક વ્યક્તિ, આવી વારસાની તારીખથી નેવું દિવસની અંદર મુખ્ય વન્યજીવન વોર્ડન અથવા અધિકૃત અધિકારીને ઘોષણા કરશે અને કલમ ૪૧ અને ૪૨ ની જોગવાઈઓ લાગુ થશે, જાણે કે કલમ ૪૦ ની પેટા-કલમ (૧) હેઠળ ઘોષણા કરવામાં આવી હોય.

પરંતુ પેટા-કલમ (રએ) અને (રબી) માંની કોઈ પણ બાબત જીવંત હાથીને લાગુ નહીં પડે.

(૩) (૧) પેટા-કલમ અથવા પેટા-કલમ (ર) માંની કોઈ પણ બાબત કલમ ૩૮૧ ની જોગવાઈઓને આધીન માન્યતા પ્રાપ્ત પ્રાણી સંગ્રહાલય અથવા જાહેર સંગ્રહાલયને લાગુ થશે નહીં.

(૪) રાજ્ય સરકાર, જાહેરનામા દ્વારા, કોઈ પણ વ્યક્તિને મુખ્ય વન્ય પ્રાણી રક્ષક અથવા અધિકૃત અધિકારીને [કોઈપણ પ્રાણી અથવા પ્રાણીની વસ્તુ] અથવા ટ્રોફી (કસ્તુરી મૃગની કસ્તુરી અથવા ગેંડાના શિંગડા સિવાય) અથવા અનુસૂચિ ૧ અથવા

અનુસૂચિ ૨ ના ભાગ ૨ માં દર્શાવેલ પ્રાણીમાંથી મેળવેલી મીઠું ચડાવેલી અથવા સૂકવેલી ચામડી, જે તેના નિયંત્રણ, કસ્ટડી અથવા કબજામાં હોય, તે નિર્ધારિત કરવામાં આવે તેવા સ્વરૂપમાં, તે રીતે અને તે સમયમાં જાહેર કરવાની જરૂર પડી શકે છે.

કલમ ૪૦ A અમુક કિસ્સાઓમાં મુક્તિ પ્રદાન કરે છે જે નીચેની શરતોમાં છે:

"૪૦એ. અમુક કિસ્સાઓમાં રોગપ્રતિકારક શક્તિ.- (૧) આ અધિનિયમની કલમ ૪૦ની પેટા-કલમ (૨) અને (૪)માં સમાવિષ્ટ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, કેન્દ્ર સરકાર, જાહેરનામા દ્વારા, કોઈપણ વ્યક્તિને મુખ્ય વસ્તુ પ્રાણી રક્ષક અથવા અધિકૃત અધિકારીને, તેના નિયંત્રણ, કસ્ટડી અથવા કબજામાં રહેલા કોઈપણ પાળેલા પ્રાણી, પ્રાણીની વસ્તુ, ટ્રોફી અથવા પ્રાણીઓમાંથી મેળવેલી ટ્રોફી કે જે અનુસૂચિ ૧ અથવા અનુસૂચિ ૨ના ભાગ ૨માં દર્શાવેલ હોય, જેના સંબંધમાં કલમ ૪૦ની પેટા-કલમ (૧) અથવા પેટા-કલમ (૪) હેઠળ કોઈ જાહેરાત કરવામાં આવી નથી, તેવા કોઈપણ પ્રાણી કે વસ્તુને નિર્ધારિત કરવામાં આવે તેવા ફોર્મમાં, નિર્ધારિત કરવામાં આવે તેવા ઢબે અને નિર્ધારિત કરવામાં આવે તેવા સમયમાં જાહેર કરવા માટે કહી શકે

છે.

(૨) વન્યજીવન (સંરક્ષણ) સુધારા અધિનિયમ, ૨૦૦૨ની શરૂઆત પહેલાં કોઈપણ સમયે આ અધિનિયમની કલમ ૪૦નું ઉલ્લંઘન કરવા માટે લેવામાં આવેલી અથવા લેવામાં આવી હોવાનું કહેવાયેલી કોઈપણ કાર્યવાહી આગળ વધારવામાં આવશે નહીં અને તમામ બાકી રહેલી કાર્યવાહી રદ કરવામાં આવશે.(૩) કોઈપણ કેદ પ્રાણી, પ્રાણીની વસ્તુ, ટ્રોફી અથવા પેટા-કલમ (૧) હેઠળ જાહેર કરાયેલ અણઘડ ટ્રોફી સાથે એવી રીતે અને એવી શરતોને આધીન વ્યવહાર કરવામાં આવશે જે નિર્ધારિત કરવામાં આવી શકે.

કલમ ૪૧ તપાસ અને ચાટીની તૈયારી સાથે સંબંધિત છે જે નીચેની શરતોમાં છે:

૪૧. તપાસ અને ચાટીની તૈયારી.--

(૧) કલમ ૪૦ હેઠળ કરવામાં આવેલી ઘોષણાની પ્રાપ્તિ પર, મુખ્ય વન્યજીવ રક્ષક અથવા અધિકૃત અધિકારી, આવી સૂચના પછી, જે રીતે અને જે સમયે નિર્ધારિત કરવામાં આવે તે રીતે કરી

શકે છે.

(એ) કલમ ૪૦ માં ઉલ્લેખિત વ્યક્તિના પરિસરમાં પ્રવેશ કરવો;

(b) પ્રાણીઓની વસ્તુઓ, ટ્રોફીઓ, અનક્યોર્ડ ટ્રોફીઓ, મીઠું ચડાવેલી અને સૂકી ચામડીઓ અને અનુસૂચિ-૧ અને અનુસૂચિ-૨ ના ભાગ-૨ માં નિર્દિષ્ટ અને ત્યાં જોવા મળતા કેદમાં રાખેલા પ્રાણીઓની ચાદીઓ તૈયાર કરવા અને પૂછપરછ કરવા; અને

(સી) પ્રાણીઓ, પ્રાણીઓની વસ્તુઓ, ટ્રોફી અથવા અનક્યોર્ડ ટ્રોફી પર નિર્ધારિત કરવામાં આવે તેવી રીતે ઓળખ ચિહ્નો લગાવો.

(ર) કોઈ પણ વ્યક્તિ આ પ્રકરણમાં ઉલ્લેખિત કોઈપણ ઓળખ ચિહ્નને નાબૂદ અથવા બનાવટી નહીં કરે.

પ્રકરણ V-A ને ૧૯૮૬ના અધિનિયમ નંબર ૨૮ દ્વારા કાયદાના પુસ્તકમાં લાવવામાં આવ્યું હતું."કલમ ૪૯-A ની કલમ (a) માં

અનુસૂચિત પ્રાણીને નીચેના શબ્દોમાં વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવ્યું છે:

"(એ) 'અનુસૂચિત પ્રાણી' એટલે અનુસૂચિ ૧ અથવા અનુસૂચિ ૨ ના ભાગ ૨ માં હાલમાં નિર્દિષ્ટ કરાયેલ પ્રાણી;

કલમ ૪૯-A ની કલમ (c) 'નિર્દિષ્ટ તારીખ' ને વ્યાખ્યાયિત કરે છે, જે ભારતમાં આયાત કરાયેલા હાથીદાંત અથવા તેમાંથી બનાવેલી વસ્તુના સંબંધમાં વન્યજીવન (સંરક્ષણ) સુધારા અધિનિયમ, ૧૯૯૧ ની શરૂઆતથી છ મહિનાની સમાપ્તિની તારીખનો અર્થ થાય છે. આ જોગવાઈ ૧૯૯૧ના અધિનિયમ નંબર ૪૪ દ્વારા દાખલ કરવામાં આવી હતી.

કલમ ૪૯-બી જણાવે છે કે, ઉક્ત કલમની અન્ય જોગવાઈઓને આધીન રહીને, નિર્ધારિત તારીખે અને તે પછી, કોઈ પણ વ્યક્તિ અનુસૂચિત પ્રાણી વસ્તુના ઉત્પાદક અથવા તેમાં ડીલર તરીકે અથવા ભારતમાં આયાત કરાયેલા હાથીદાંત અથવા તેમાંથી બનાવેલી વસ્તુઓ અથવા આવી વસ્તુઓના ઉત્પાદક તરીકે ધંધો શરૂ કરશે નહીં અથવા ચલાવશે નહીં. ઉક્ત અધિનિયમની કલમ ૪૯-સી નીચે મુજબ છે:

"૪૯-સી. ડીલરો દ્વારા ઘોષણા.-(૧) કલમ ૪૯-બી ની પેટા-

કલમ (૧) માં ઉલ્લેખિત ધંધો અથવા વ્યવસાય ચલાવતી દરેક વ્યક્તિ, નિર્ધારિત તારીખથી ત્રીસ દિવસની અંદર, મુખ્ય વન્ય પ્રાણી રક્ષક અથવા અધિકૃત અધિકારીને જાહેર કરશે કે,

(એ) તેના શેર, જો કોઈ હોય તો, નિર્ધારિત તારીખના અંતે—

(i) સુનિશ્ચિત પશુ લેખો;

(ii) સૂચિબદ્ધ પ્રાણીઓ અને તેના ભાગો;

(iii) ટ્રોફી અને નિર્ધારિત પ્રાણીઓમાંથી મેળવેલી અનક્યોર્ડ ટ્રોફી;

(iv) કેદમાં રાખવામાં આવેલા પ્રાણીઓ, જે સૂચિબદ્ધ પ્રાણીઓ છે;

(વી) ભારતમાં આયાત કરવામાં આવેલ હાથીદાંત અથવા તેમાંથી બનાવેલી વસ્તુઓ;

(b) જે સ્થળ અથવા સ્થળો પર ઘોષણામાં ઉલ્લેખિત સ્ટોક રાખવામાં આવે છે; અને

(સી) ઘોષણામાં ઉલ્લેખિત સ્ટોકસની આવી વસ્તુઓનું વર્ણન, જો કોઈ હોય તો, જે તે પોતાના બોના ફાઈડ વ્યક્તિગત ઉપયોગ માટે પોતાની પાસે રાખવા માંગે છે.

(ર) સબ-હેઠળ ઘોષણાની પ્રાપ્તિ પર—

કલમ (૧) માં જણાવ્યા મુજબ, મુખ્ય વન્યજીવ રક્ષક અથવા અધિકૃત અધિકારી કલમ ૪૧ માં નિર્દિષ્ટ તમામ અથવા કોઈપણ પગલાં લઈ શકે છે અને આ હેતુ માટે, કલમ ૪૧ ની જોગવાઈઓ, જ્યાં સુધી શક્ય હોય ત્યાં સુધી, લાગુ થશે.

(૩) જ્યાં પેટા-કલમ (૧) હેઠળ કરવામાં આવેલી ઘોષણામાં, ઘોષણા કરનાર વ્યક્તિ પોતાની નિખાલસ વ્યક્તિગત ઉપયોગ માટે ઘોષણામાં દર્શાવેલ સ્ટોકની કોઈપણ વસ્તુ પોતાની પાસે રાખવાની ઈચ્છા વ્યક્ત કરે છે, ત્યાં મુખ્ય વન્યજીવ રક્ષક, નિયામકની પૂર્વ મંજૂરીથી, જો તેને ખાતરી થાય કે તે વ્યક્તિ આવી વસ્તુઓના કાયદેસર કબજામાં છે, તો તે વ્યક્તિની તરફેણમાં માલિકીના પ્રમાણપત્રો જારી કરી શકે છે, તે તમામ બાબતોને ધ્યાનમાં રાખીને અથવા, જે પણ બાબત હોય, તે વસ્તુઓ કે જે મુખ્ય વન્યજીવ રક્ષકના મતે, તે વ્યક્તિના નિખાલસ વ્યક્તિગત ઉપયોગ માટે જરૂરી છે, અને તે વસ્તુઓ પર ઓળખ ચિહ્નો લગાવી શકે છે, જે રીતે નિર્ધારિત કરવામાં આવે છે.

જો કે આવી કોઈ વસ્તુ કોઈ પણ વ્યાપારી પરિસરમાં રાખવામાં આવશે નહીં.

(જ) કોઈ પણ વ્યક્તિ પેટા-કલમ (૩) માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ ઓળખ ચિહ્નને નાબૂદ અથવા બનાવટી નહીં કરે.

(પ) (૧) પેટા-કલમ (૩) હેઠળ માલિકીનું પ્રમાણપત્ર આપવાનો કોઈપણ ઈનકાર સામે અપીલ કરવામાં આવશે અને કલમ ૪૬ ની પેટા-કલમ (૨), (૩) અને (૪) ની જોગવાઈઓ, જ્યાં સુધી શક્ય હોય ત્યાં સુધી, આ પેટા-કલમ હેઠળની અપીલના સંબંધમાં લાગુ થશે.

(૬) જ્યાં કોઈ વ્યક્તિ કે જેને પેટા-કલમ (૩) હેઠળ માલિકીનું પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવ્યું છે, -

(એ) આવી વસ્તુઓ કોઈ પણ વ્યક્તિને ભેટ, વેચાણ અથવા અન્ય કોઈ રીતે ટ્રાન્સફર કરે છે, અથવા

(બ) જે રાજ્યમાં તે રહે છે તે રાજ્યમાંથી અન્ય રાજ્યમાં આવી કોઈપણ વસ્તુનું સ્થાનાંતરણ અથવા પરિવહન કરે છે,

તે આવા હસ્તાંતરણ અથવા પરિવહનના ત્રીસ દિવસની અંદર, મુખ્ય વન્યજીવ રક્ષક અથવા અધિકૃત અધિકારીને હસ્તાંતરણ અથવા પરિવહન અંગે જાણ કરશે, જેમના અધિકારક્ષેત્રમાં હસ્તાંતરણ અથવા પરિવહન કરવામાં આવ્યું છે.

(૭) કોઈ પણ વ્યક્તિ, પેટા-કલમ (૩) હેઠળ માલિકીનું પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવ્યું હોય તે વ્યક્તિ સિવાય, નિર્ધારિત તારીખે અને તે પછી, ભારતમાં આયાત કરાયેલ કોઈપણ અનુસૂચિત પ્રાણી અથવા અનુસૂચિત પ્રાણીની વસ્તુ અથવા હાથીદાંત અથવા તેમાંથી બનાવેલી કોઈપણ વસ્તુને પોતાના નિયંત્રણમાં રાખશે નહીં, વેચશે નહીં અથવા વેચાણ માટે રજૂ કરશે નહીં અથવા કોઈ પણ વ્યક્તિને સ્થાનાંતરિત કરશે નહીં.

કલમ ૫૦ પ્રવેશ, શોધ, ધરપકડ અને અટકાયતની સત્તા સાથે સંબંધિત છે.

કલમ ૫૧ દંડ સાથે સંબંધિત છે.કલમ ૫૧નો સંબંધિત ભાગ નીચે મુજબ છે:

૫૧. દંડ.--(૧) કોઈ પણ વ્યક્તિ જે આ અધિનિયમની કોઈ પણ જોગવાઈનું ઉલ્લંઘન કરે [(પ્રકરણ VA અને કલમ ૩૮] સિવાય)] અથવા તે હેઠળ બનાવેલા કોઈ પણ નિયમ અથવા આદેશનું ઉલ્લંઘન કરે અથવા આ અધિનિયમ હેઠળ આપવામાં આવેલા કોઈ પણ લાયસન્સ અથવા પરમિટની કોઈ પણ શરતોનું ઉલ્લંઘન કરે, તે આ

અધિનિયમ વિરુદ્ધ ગુનાનો દોષી ગણાશે, અને દોષિત ઠરે તો તેને [ત્રણ વર્ષ] સુધીની વધારી શકાય તેવી કેદ અથવા [પચીસ હજાર રૂપિયા] સુધીનો દંડ અથવા બંનેની સજા થશે.

જો કે જ્યાં ગુનો અનુસૂચિ ૧ અથવા અનુસૂચિ ૨ ના ભાગ ૨ માં દર્શાવેલ કોઈપણ પ્રાણી અથવા આવા કોઈપણ પ્રાણીનું માંસ અથવા પ્રાણીની વસ્તુ, ટ્રોફી અથવા આવા પ્રાણીમાંથી મેળવેલ અનક્યોર ટ્રોફી અથવા જ્યાં ગુનો અભયારણ્ય અથવા રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાનમાં શિકાર કરવા અથવા અભયારણ્ય અથવા રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાનની સીમાઓ બદલવા સંબંધિત હોય, તો તે ગુના માટે ત્રણ વર્ષથી ઓછી નહીં પરંતુ સાત વર્ષ સુધીની જેલની સજા અને દસ હજાર રૂપિયાથી ઓછો નહીં તેવો દંડ પણ થશે.

વધુમાં જો કે આ પેટા-કલમમાં ઉલ્લેખિત પ્રકૃતિના બીજા અથવા પછીના ગુનાના કિસ્સામાં, કેદની મુદત ત્રણ વર્ષથી ઓછી નહીં હોય પરંતુ સાત વર્ષ સુધી લંબાવી શકાય છે અને દંડ પણ જે પચીસ હજાર રૂપિયાથી ઓછો નહીં હોય.

(૧(એ) પ્રકરણ પંચમની કોઈ પણ જોગવાઈનું ઉલ્લંઘન કરનાર વ્યક્તિને જેલની સજા થશે જે [ત્રણ વર્ષ]થી ઓછી નહીં હોય પરંતુ જે

સાત વર્ષ સુધી લંબાવી શકાય છે અને દંડ પણ થશે જે [દસ હજાર રૂપિયા]થી ઓછો નહીં હોય.(૧બી) જે કોઈ વ્યક્તિ કલમ ૩૮]ની જોગવાઈઓનું ઉલ્લંઘન કરે છે, તેને છ મહિના સુધીની વધારી શકાય તેવી કેદની સજા અથવા બે હજાર રૂપિયા સુધીનો દંડ અથવા બંનેની સજા થશે.

જો કે બીજા અથવા પછીના ગુનાના કિસ્સામાં કેદની મુદત એક વર્ષ સુધી લંબાવી શકાય છે અથવા દંડ સાથે જે પાંચ હજાર રૂપિયા સુધી લંબાવી શકાય છે.

કલમ ૬૩ કેન્દ્ર સરકારને નિયમો બનાવવા માટે સત્તા આપે છે.

અધિનિયમનું અર્થઘટન:

ઉક્ત કાયદાની જોગવાઈઓનો અર્થ અને તે જે ઉદ્દેશ્ય હાંસલ કરવા માંગે છે તેને ધ્યાનમાં રાખીને તેનું અર્થઘટન કરવું જોઈએ.માત્ર જંગલી પ્રાણીઓનું જ રક્ષણ કરવાનું નથી, પરંતુ દેશની પર્યાવરણીય સુરક્ષા સુનિશ્ચિત કરવા માટે જરૂરી અન્ય તમામ પગલાં પણ લાગુ કરવાં જોઈએ.'જંગલી પ્રાણી'ના સંદર્ભમાં અર્થઘટનની જોગવાઈઓ 'સમાવેશ થાય છે' શબ્દનો ઉપયોગ કરે છે અને તેથી તેને વ્યાપક

અર્થ સોંપવો આવશ્યક છે.સુધારાત્મક કાયદાઓને તે દ્રષ્ટિકોણથી જોવા જોઈએ.જંગલી પ્રાણીઓનું રક્ષણ અને સંરક્ષણ માનવ જીવનના અસ્તિત્વ માટે આવશ્યક છે.જંગલી પ્રાણીઓનો વેપાર કે જેને મનુષ્યોના અસ્તિત્વની દેખરેખ રાખવાના ઉદ્દેશ્ય સાથે પ્રતિબંધિત કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે છે, તેને તેની સંપૂર્ણ અસર આપવી જોઈએ.ઉપર જણાવેલી નીતિને ધ્યાનમાં રાખીને સી.આઈ.ટી.ઈ.એસ.ની રચના કરવામાં આવી હતી.ભારત આ સંમેલનનું સભ્ય રાજ્ય છે.તે આ સંદર્ભમાં અન્ય સંધિઓ અને સંમેલનોનો હસ્તાક્ષર કરનાર છે.૧૮મી જાન્યુઆરી, ૧૯૯૦થી અમલમાં આવેલ સી.આઈ.ટી.ઈ.એસ.ના પરિશિષ્ટ ૧માં હાથીદાંતના આંતરિક અને સરહદ પારના વેપાર પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધની જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી.સંસદે ભારતીય હાથીની પ્રજાતિઓને બચાવવા અને આંતરરાષ્ટ્રીય સંધિઓને અમલમાં મૂકવાના હેતુથી સુધારા અધિનિયમ (૧૯૯૧નો અધિનિયમ નંબર ૪૪) પસાર કર્યો હતો.તે પહેલાં, એટલે કે ૧૯૮૯માં, આફ્રિકન હાથીને સી.આઈ.ટી.ઈ.એસ.ના પરિશિષ્ટ ૧માં લાવવાનો પ્રસ્તાવ મૂકવામાં આવ્યો હતો.

ઓક્ટોબર, ૨૦૦૨ના પ્રેસ રિલીઝમાં નીચે મુજબ છે:

"અન્ય ઉચ્ચ-પ્રોફાઇલ વસ્તુ આફ્રિકન હાથી છે.હાથીદાંતના વેચાણ પર આઠ વર્ષના પ્રતિબંધ પછી, ૧૯૯૭માં

સી.આઈ.ટી.ઈ.એસ. ત્રણ આફ્રિકન દેશો-બોત્સ્વાના, નામિબિયા અને ઝિમ્બાબ્વેને તેમના કાચા હાથીદાંતના હાલના કાયદેસર સ્ટોકમાંથી એક વખત વેચાણ કરવાની મંજૂરી આપવા માટે સંમત થયું હતું.હાથીદાંત-જેનું વજન ૪૯,૫૭૪ કિલોગ્રામ હતું અને ૫,૪૪૬ દાંતનું પ્રતિનિધિત્વ કરતું હતું-તે ૧૯૯૯માં જાપાનને વેચવામાં આવ્યું હતું અને તેનાથી ૫ મિલિયન યુએસડીની કમાણી થઈ હતી.આ ભંડોળનો ઉપયોગ ત્રણ શ્રેણીના રાજ્યોમાં હાથી સંરક્ષણ પ્રવૃત્તિઓ માટે કરવામાં આવ્યો હતો.

વર્ષ ૨૦૦૨માં, ત્રણ દેશો ઉપરાંત દક્ષિણ આફ્રિકા અને ઝામ્બિયા હાલના હાથીદાંતના સ્ટોકના એક વખત વેચાણનો પ્રસ્તાવ મૂકી રહ્યા છે, જે પછી વાર્ષિક ક્વોટા દ્વારા અનુસરવામાં આવશે.આ દરખાસ્તો બોત્સ્વાના માટે ૨૦,૦૦૦ કિલોના પ્રથમ વેચાણ અને વાર્ષિક ૪,૦૦૦ કિલોના ક્વોટા માટે, નામિબિયા માટે અનુક્રમે ૧૦,૦૦૦ કિલો અને ૨,૦૦૦ કિલો, દક્ષિણ આફ્રિકા માટે ૩૦,૦૦૦ કિલો અને ૨,૦૦૦ કિલો અને ઝિમ્બાબ્વે માટે ૧૦,૦૦૦ કિલો અને ૫,૦૦૦ કિલો માટે છે.ઝામ્બિયા ૧૭,૦૦૦ કિલોના એક વખત વેચાણનો પ્રસ્તાવ મૂકે છે. ભારત અને કેન્યા તરફથી આવેલ એક પ્રસ્તાવમાં એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે આફ્રિકન હાથીઓ પાસેથી આગળ જતાં હાથીદાંતના વેચાણ પર સ્પષ્ટ પ્રતિબંધ મૂકવો જોઈએ, જેથી ભવિષ્યમાં હાથીઓ સામેના જોખમો

ઘટાડી શકાય.

દરમિયાન, જાપાન ઉત્તરીય ગોળાર્ધની મોટાભાગની વસ્તીમાં મિકે વ્હેલ અને બ્રાઈડની વ્હેલની પેસિફિક વસ્તીમાં વેપાર ખોલવા માંગે છે.તેના પ્રસ્તાવો પકડ અને વેપાર પર નજર રાખવા માટે રાષ્ટ્રીય કાયદા અને વ્યક્તિગત વ્હેલના ડી.એન.એ. ઓળખના ઉપયોગ પર ભાર મૂકે છે.સમાન દરખાસ્તો ૧૯૯૭ અને ૨૦૦૦માં સૌથી તાજેતરની સી.આઈ.ટી.ઈ.એસ. પરિષદોમાં સફળતા વિના રજૂ કરવામાં આવી હતી.આ વર્ષની ચર્ચામાં વિજ્ઞાન, ટકાઉ ઉપયોગ, સંભવિત અમલીકરણની સમસ્યાઓ અને વ્યાપારી વ્હેલિંગ પર આંતરરાષ્ટ્રીય વ્હેલિંગ કમિશનના મોરેટોરિયમ સંબંધિત મુદ્દાઓ સામેલ થવાની સંભાવના છે.

વધુમાં, ૧૨ નવેમ્બર, ૨૦૦૨ના પ્રેસ રિલીઝમાં, નીચે મુજબ છે:

"સી.આઈ.ટી.ઈ.એસ. એ બોત્સ્વાના, નામિબિયા અને દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રસ્તાવોને શરતી રીતે સ્વીકાર્યા છે કે તેઓને અનુક્રમે ૨૦, ૧૦ અને ૩૦ ટન હાથીદાંતનું એક વખતનું વેચાણ કરવાની મંજૂરી આપવામાં આવે.હાથીદાંત હાલના કાયદેસર સ્ટોકમાં રાખવામાં આવે છે, જે પ્રાકૃતિક કારણોસર મૃત્યુ પામેલા હાથીઓ અથવા સરકાર દ્વારા નિયંત્રિત સમસ્યા-પ્રાણી નિયંત્રણના પરિણામે એકત્રિત કરવામાં આવ્યા છે.

ઝામ્બિયા અને ઝિમ્બાબ્વે તરફથી અનુક્રમે ૧૭ અને ૧૦ ટન માટેના સમાન પ્રસ્તાવો સ્વીકારવામાં આવ્યા ન હતા.સાઈટ્સ દ્વારા લેવાયેલા આજના નિર્ણયોને હજુ પણ શુક્રવારે સંપૂર્ણ પૂર્ણ સત્ર દ્વારા ઔપચારિક રીતે અપનાવવા જોઈએ, જ્યારે વર્તમાન બે-અઠવાડિયાની પરિષદ સમાપ્ત થાય છે.

ઉક્ત કાયદાના અર્થઘટન અને ઉપયોગના સંદર્ભમાં હરીફ દલીલને ઉપરોક્ત સિદ્ધાંતો તેમજ આંતરરાષ્ટ્રીય સંધિઓ અને ત્યારબાદ થયેલા વિકાસને ધ્યાનમાં રાખીને ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ.

સુધારા અધિનિયમ ૪૪, ૧૯૯૧ એ અતિરેક છે કે કેમ? ભારતના બંધારણની કલમ ૧૯(૧)(g) અને ૧૪.

અપીલકર્તા નંબર ૧ અહીં ૧૯૭૧ થી ૧૯૮૬ સુધી હાથીદાંતની આયાત કરતા હોવાનું જણાયું હતું.તેની પાસે ૭૫૫.૯૩૦ કિલોગ્રામ નક્કર હાથીદાંતની વસ્તુઓ અને ૧૦.૦૫૦ કિલોગ્રામ ધાતુ હતી.

આયાત કરેલા હાથીદાંતનો વેપાર જ્યાં સુધી કાયદો મંજૂરી આપે ત્યાં સુધી મૂળભૂત અધિકાર હોઈ શકે છે, પરંતુ જો કાયદો તેને પ્રતિબંધિત કરે છે, તો તેને

ભારતના બંધારણની કલમ ૧૯ ના ખંડ (૬) ના અર્થમાં કાયદો માનવો જોઈએ, જેની શરતે વાજબી પ્રતિબંધ લાદવામાં આવે છે.પર્યાવરણ માટે જોખમી વેપારને નિયંત્રિત કરી શકાય છે અથવા સંપૂર્ણપણે પ્રતિબંધિત કરી શકાય છે.ઉપરોક્ત હેતુ માટે, નિયમનમાં પ્રતિબંધનો સમાવેશ થશે.

જાહેર હિતમાં લાદી શકાય તેવા વાજબી પ્રતિબંધ શું હશે તે હવે રેસ ઈન્ટિગ્રનો મુદ્દો નથી.નરેન્દ્ર કુમાર અને અન્ય વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્ય [૧૯૬૦] ૨ એસસીઆર ૩૭૫ માં, આ અદાલતે 'પ્રતિબંધો' શબ્દનું અર્થઘટન કરતી વખતે નીચે મુજબ જણાવ્યું હતું:

"એવું વિચારવું વાજબી છે કે બંધારણના નિર્માતાઓએ કલમ ૧૯(૧) સાથે "અસંગત" કાયદાઓને બચાવવા માટે "પ્રતિબંધ" શબ્દને પૂરતો વ્યાપક માન્યો હતો, અથવા કલમ દ્વારા આપવામાં આવેલા "અધિકારોને છીનવી લેવા" માટે, જો આ અસંગતતા અથવા છીનવી લેવું કલમમાં ઉદ્દેશિત વિવિધ બાબતોના હિતમાં વાજબી હોય તો.તેથી તેમાં કોઈ શંકા નથી કે તેઓએ "પ્રતિબંધ" શબ્દનો અર્થ "નિષેધ"ના કિસ્સાઓનો પણ સમાવેશ કરવા માટે કર્યો હતો.મૂળભૂત અધિકારના ઉપયોગ પર પ્રતિબંધ મૂકતો કાયદો કોઈ પણ કિસ્સામાં બચી શકતો નથી તે દલીલ સ્વીકારી શકાય

નહીં.

રાજ્ય મહારાષ્ટ્ર વિ. મુંબઈ ઉપનગર ગ્રામોદ્યોગ સંગ [૧૯૬૯] ૨ એસ.સી.આર.
૩૯૨) પણ જુઓ.

સિન્થેટિક્સ એન્ડ કેમિકલ્સ લિ. (સુપ્રા)માં, આ અદાલતે કહ્યું હતું:

"૭૬બાલસરા કેસ (૧૯૫૧ એસ.સી.આર. ૬૮૨: એ.આઈ.આર.
૧૯૫૧ એસ.સી. ૩૧૮: પર ક્રિ.એલ.જે. ૧૩૬૧) ઔષધીય અને
શૌચાલયની તૈયારીઓ પર વાજબી પ્રતિબંધના પ્રશ્ન સાથે સંબંધિત
હતો.હકીકતમાં, એવું સુરક્ષિત રીતે કહી શકાય છે કે તેમાં ગર્ભિત
અને સબ-સાયલેન્ટિઓ સ્પષ્ટપણે માનવામાં આવ્યું હતું કે
ઔષધીય અને શૌચાલયની તૈયારીઓ રાજ્યોના વિશિષ્ટ
વિશેષાધિકારમાં આવશે નહીં.જો તેઓએ આપું કર્યું હોત તો
બંધારણની કલમ ૧૯(૧)(એફ) હેઠળ મુંબઈ પ્રોહિબિશન એક્ટ,
૧૯૪૯ની કલમ ૧૨(સી) અને (ડી) અને કલમ ૧૩(બી)ને
ગેરવાજબી ગણાવીને રદ કરવાનો કોઈ પ્રશ્ન જ નહોતો, કારણ કે
તેના પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ માન્ય ગણાશે.કે. કે. નાઝલા કેસમાં (કે.
કે. નાઝલા વિ. જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય, (૧૯૬૭) ૩

એસ.સી.આર. ૫૦):એ.આઈ.આર. ૧૯૬૭ એસ.સી. ૧૩૬૮)
માં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે પીવાલાયક દારૂમાં પણ વેપાર
કરવાનો અધિકાર છે.તે સારો કાયદો છે કે નહીં તે કહેવાની જરૂર
નહોતી.પરંતુ એવું માનવું જોઈએ કે તેમાં જે તર્ક છે તે ઔદ્યોગિક
આલ્કોહોલને વધુ બળ સાથે લાગુ પડશે.

રમણા દયારામ શેઠી વિ. ઇન્ટરનેશનલ એરપોર્ટ ઓથોરિટી ઓફ ઇન્ડિયા અને
અન્ય [AIR ૧૯૭૯ SC ૧૬૨૮ :૧૯૭૯ (૩) એસસીઆર ૧૦૧૪], આ કોર્ટે
ઠરાવ્યું હતું:

".....આ કિસ્સાઓમાં કલમ ૧૯(૧)(જી) અથવા કલમ ૧૪ના
ઉદ્દેશનની અરજી કેવી રીતે ઉભી થઈ શકે છે તે જોવામાં અમે
નિષ્ફળ જઈએ છીએ.કલમ ૨૨ માં દર્શાવેલ વિશિષ્ટ
વિશેષાધિકારને વેચવાની સરકારની સત્તાને નકારવામાં આવી ન
હતી.એ પણ વિવાદિત નહોતું કે આ વિશેષાધિકારો જાહેર હરાજી
દ્વારા વેચી શકાય છે.શ્રેષ્ઠ શક્ય કિંમત મેળવવા માટે જાહેર હરાજી
યોજવામાં આવે છે.એકવાર આ પાસાઓને ઓળખી કાઢવામાં
આવે, પછી એવો દાવો કરવાનો કોઈ આધાર નથી કે પ્રશ્નમાં
વિશેષાધિકારોના માલિક કે જેમણે તેમને વેચવાની ઓફર કરી

હતી, જો તેમને લાગે કે ઓફર કરવામાં આવેલી કિંમત અપૂરતી છે તો તેઓ સૌથી ઊંચી બોલી સ્વીકારવાનો ઇનકાર કરી શકે નહીં.

આ અવલોકનો પરથી જોઈ શકાશે કે ૬ જાન્યુઆરી, ૧૯૭૧ના આદેશની કલમ (૬)ની માન્યતા આ કોર્ટ દ્વારા એ આધાર પર જાળવી રાખવામાં આવી હતી કે હરાજી ચોજવાના ઉદ્દેશ્યને ધ્યાનમાં રાખીને, એટલે કે આવક ઊભી કરવા માટે, સરકાર સૌથી ઊંચી બોલીને પણ નકારી કાઢવા માટે હકદાર હતી, જો તેને લાગે કે ઓફર કરવામાં આવેલી કિંમત અપૂરતી છે. સરકાર સૌથી વધુ રકમની ઓફર કરનાર વ્યક્તિની ટેન્ડર સ્વીકારવા માટે બંધાયેલી હતી અને જો સરકાર હરાજીમાં કરવામાં આવેલી તમામ બિડને નકારી કાઢે છે, તો તેમાં ૧૯(૧)(જી)ની કલમ ૧૪નું કોઈ ઉલ્લંઘન થતું નથી. આ એક સ્વયંસ્પષ્ટ દરખાસ્ત છે અને અમને દેખાતું નથી કે તે પ્રતિવાદીઓને કેવી રીતે મદદરૂપ થઈ શકે છે.

હર શંકર અને અન્ય વિ. ડાય એક્સાઈઝ અને ટેક્સેશન કમિશનર
[એ.આઈ.આર. ૧૯૭૫ એસ.સી. ૧૧૨૧:(૧૯૭૫) ૩ એસસીઆર ૨૫૪],
આ કોર્ટે ઠરાવ્યું હતું:

".....રાજ્યને તેની નિયમનકારી સત્તાઓ હેઠળ માદક દ્રવ્યોના સંબંધમાં દરેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિ પર પ્રતિબંધ મૂકવાનો અધિકાર છે-તેનું ઉત્પાદન, સંગ્રહ, નિકાસ, આયાત, વેચાણ અને કબજો.તેમના તમામ અભિવ્યક્તિઓમાં, આ અધિકારો રાજ્યમાં રોપાયેલા છે અને ખરેખર આવા રોપણ વિના માદક દ્રવ્યોના સંબંધમાં વિવિધ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓનું કોઈ અસરકારક નિયમન થઈ શકતું નથી.અમેરિકન જ્યુરિસ્પ્રુડેન્સ, વોલ્યુમ ૩૦ માં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે દારૂના વેપારમાં સામેલ થવું સ્વાભાવિક રીતે ગેરકાયદેસર નથી, તેમ છતાં તે એક વિશેષાધિકાર છે અને અધિકાર નથી, જે સરકારી નિયંત્રણને આધીન છે (પૃષ્ઠ ૫૩૮).નિયંત્રણની આ શક્તિ એ સમાજના સ્વ-રક્ષણના અધિકારની ઘટના છે અને તે લોકોના સ્વાસ્થ્ય, નૈતિકતા અને કલ્યાણની કાળજી લેવાના રાજ્યના અધિકાર પર આધારિત છે.દારૂનો વેપાર ગરીબી અને ગુનાઓનો સ્રોત છે (પૃષ્ઠ ૫૩૯, ૫૪૦, ૫૪૧).

સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ વાજબી હશે કે કેમ તે નક્કી કરવા માટે અદાલતે નાગરિકોના મૂળભૂત અધિકાર પર થતી સીધી અસર અને તેનાથી સુનિશ્ચિત કરવા માંગતા મોટા જાહેર અથવા સામાજિક હિત વચ્ચે સંતુલન જાળવવું પડશે.ભાગ IV માં

સમાવિષ્ટ માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતોનો અમલ સામાન્ય લોકોના હિતમાં પ્રતિબંધોની અભિવ્યક્તિની અંદર છે.

અમદાવાદ શહેરના મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન અને અન્ય વિ. જાન મોહમ્મદ ઉસ્માનભાઈ અને અન્ય [એ.આઈ.આર. ૧૯૮૬ એસ.સી. ૧૨૦૫:(૧૯૮૬) ૨ એસસીઆર ૭૦૦], આ કોર્ટે કહ્યું:

"૧૫.અપીલકર્તાઓની વતી કરાયેલા મુદ્દાઓ પર કાર્યવાહી કરતા પહેલાં બંધારણીય જોગવાઈઓના નિર્માણમાં સુસ્થાપિત સિદ્ધાંતોનો સંદર્ભ આપવો યોગ્ય રહેશે.જ્યારે અનુચ્છેદ ૧૯(૧) (જી)માં મૂળભૂત અધિકારના ઉપયોગ પર પ્રતિબંધ મૂકતા કાયદાની માન્યતાને પડકારવામાં આવે છે, ત્યારે પ્રતિબંધ વાજબી છે તે સાબિત કરવાની જવાબદારી રાજ્ય પર રહે છે.જો કાયદામાં એવી આવશ્યકતા હોય કે કોઈ કાર્ય જે સ્વાભાવિક રીતે જોખમી, હાનિકારક અથવા જાહેર હિત, આરોગ્ય અથવા સલામતી માટે હાનિકારક હોય અથવા સમુદાય માટે ત્રાસદાયક સાબિત થવાની સંભાવના હોય, તો તે કોઈ કાર્યકારી સત્તાના પરમિટ અથવા લાયસન્સ હેઠળ કરવામાં આવશે, તો તે સ્વયં ગેરવાજબી નથી અને કોઈ પણ વ્યક્તિ તે કાર્ય કરવા માટે અધિકાર તરીકે

લાયસન્સ અથવા પરમિટનો દાવો કરી શકશે નહીં.જ્યાં લાયસન્સ અથવા પરવાનગી આપવા માટેનો કાયદો નિયમો અથવા સિદ્ધાંતો દ્વારા નિયંત્રિત વહીવટી સત્તા પર વિવેકબુદ્ધિ પ્રદાન કરે છે, જે સ્પષ્ટ અથવા ગર્ભિત હોય છે, અને કુદરતી ન્યાયના નિયમો સાથે સુસંગત રીતે ઉપયોગી હોય છે, તો તે વાજબી પ્રતિબંધ લાદે છે એમ માનવામાં આવશે.જો કે, જ્યાં કોઈ વહીવટી એજન્સીને તેની અનિયંત્રિત વિવેકબુદ્ધિથી પરવાનો અથવા લાયસન્સ આપવા અથવા અટકાવવાની સત્તા સોંપવામાં આવે છે, ત્યાં કાયદો પ્રથમદર્શી રીતે અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(જી) હેઠળના મૂળભૂત અધિકારનું ઉલ્લંઘન કરે છે.મૂળભૂત અધિકારના ઉપયોગ પર પ્રતિબંધ લાદવો એ નિયંત્રણ અથવા પ્રતિબંધના સ્વરૂપમાં હોઈ શકે છે.

"૨૦.વાજબીપણાની કસોટીઓને વિધાનસભાએ જે મુદ્દાઓનો સામનો કર્યો હતો તેના સંદર્ભમાં જોવી પડશે.આવા કાયદાઓના નિર્માણમાં અને તેમની માન્યતાના નિર્ણયમાં, અદાલતોએ સામાજિક હિતને આગળ વધારવાના દૃષ્ટિકોણથી સમસ્યાનો સંપર્ક કરવો જોઈએ, જે કાયદાનો હેતુ છે.તેઓ આ બાબતોમાં શૂન્યાવકાશમાં કામ કરી રહ્યા નથી, પરંતુ સમાજના ભાગ રૂપે કામ કરી રહ્યા છે, જે કાયદા દ્વારા તેની સમસ્યાઓનું નિરાકરણ

લાવવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યો છે અને સમગ્ર સમુદાયની નૈતિક અને ભૌતિક પ્રગતિને આગળ વધારી રહ્યો છે.(જુઓ જ્યોતિ પ્રસાદ વિ. દિલ્હી કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ ((૧૯૬૨) ૨ એસ.સી.આર. ૧૨૫ :એ.આઈ.આર. ૧૯૬૧ એસ.સી. ૧૬૦૨).જો 'સામાન્ય જનતાના હિતમાં' એ અભિવ્યક્તિ જાહેર વ્યવસ્થા, જાહેર સુરક્ષા અને જાહેર નૈતિકતા સહિત વ્યાપક અર્થ ધરાવતી હોય, તો એમ ન કહી શકાય કે કતલખાનાઓને સાત દિવસ માટે બંધ રાખવાના સ્થાયી આદેશો સામાન્ય જનતાના હિતમાં નથી.

આફ્રિકાથી આયાત કરવામાં આવતા હાથીદાંતના વેપાર પર પ્રતિબંધ મૂકવાનો મૂળ ઉદ્દેશ એ જોવાનો હતો કે લોકો ભારતીય હાથીદાંતનો વેપાર ન કરે, જે ભારતીય હાથીઓની ગેરકાયદેસર હત્યાઓમાંથી મેળવવામાં આવે છે.સુધારા અધિનિયમ પરોક્ષ રીતે ભારતીય હાથીઓનું રક્ષણ કરવા અને તેમની વધુ ઘટતી સંખ્યાને રોકવાનો પ્રયાસ કરે છે.

નાના પ્રતિબંધોને કેવી રીતે મોટા પ્રતિબંધો દ્વારા બદલવામાં આવ્યા હતા અને આખરે સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ લાદવામાં આવ્યો હતો તે હેતુ માટે ઉપરોક્ત કાયદાના અમલીકરણ તરફ દોરી જતા કાયદાના ઇતિહાસમાં જવું જરૂરી હોઈ શકે છે.આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે પક્ષીઓના સંરક્ષણ માટેનું પ્રથમ કાયદો

૧૮૮૭માં ઘડવામાં આવ્યું હતું, જે જંગલી પક્ષી સંરક્ષણ અધિનિયમ, ૧૮૮૭ (૧૮૮૭નો અધિનિયમ નંબર X) તરીકે ઓળખાય છે, જે પછી જંગલી પક્ષીઓ અને પ્રાણીઓ (સંરક્ષણ) અધિનિયમ, ૧૯૧૨ આવ્યો હતો.ઉક્ત કાયદાઓ દ્વારા પ્રાપ્ત કરવાનો ઉદ્દેશ પૂર્ણ ન થયો હોવાથી, વર્ષ ૧૯૩૫માં તેમાં સુધારો કરવામાં આવ્યો હતો, જેની શરતો અનુસાર પ્રાંતીય સરકાર કોઈપણ વિસ્તારને પક્ષીઓ અથવા પ્રાણીઓ માટે અભયારણ્ય જાહેર કરી શકે છે અને તેમની હત્યા ગેરકાયદેસર ગણવામાં આવી હતી.વન્યજીવન કાયદાનો રાજ્ય વિષય હોવાથી, વર્ષ ૧૯૭૨માં ઘણા રાજ્યોએ ભારતના બંધારણની કલમ ૨૫૨ની દ્રષ્ટિએ સંસદને જરૂરી કાયદો પસાર કરવાની સત્તા આપતા ઠરાવો અપનાવ્યા હતા.

૧૯૭૨ના કાયદામાં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓ અપૂરતી હોવાનું જણાયું હતું, જેના કારણે તેમાં વ્યાપક સુધારાની જરૂર પડી હતી.આ અધિનિયમનો એક ઉદ્દેશ્ય અને કારણ એ જોવાનું હતું કે જંગલી પ્રાણીઓ અથવા તેની વસ્તુઓ અને તેનાથી બનેલી વસ્તુઓની વિદેશી બજારોમાં માંગને પહોંચી વળવા માટે દાણચોરી ન થાય કારણ કે દેશની અંદર ભાગ્યે જ કોઈ બજાર છે.શિકારની ગેરકાયદેસર પ્રથાઓ દ્વારા પ્રોત્સાહિત ગુપ્ત વેપાર કે જેણે આપણા જંગલી પ્રાણીઓ અને પક્ષીઓનો ભારે ભોગ લીધો હતો, તેને રોકવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો હતો.એ વાત પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો કે વન્યજીવ (સંરક્ષણ) અધિનિયમ, ૧૯૭૨ની શરૂઆતમાં વેપારીઓ દ્વારા જાહેર કરાયેલા સ્ટોકનો

ઉપયોગ આવા ગેરકાયદેસર વેપાર માટે આવરણ તરીકે થાય છે.

સંસદે તેની સમજદારીથી વર્ષ ૧૯૯૧માં આ અધિનિયમમાં વધુ સુધારો કરવાનું વિચાર્યું હતું, જેમાં નીચેના ફેરફારો કરવામાં આવ્યા હતા:

"(i) તેણે મુખ્ય અધિનિયમની કલમ ૯, ૨૯ અને ૫૫ માટે નવી કલમ બદલી.

(ii) તેણે મુખ્ય કાયદાની કલમ ૧૦ અને ૧૩ થી ૧૭ ને રદ કરી હતી.

(iii) તેણે મુખ્ય કાયદામાં બે નવા પ્રકરણો દાખલ કર્યા, એટલે કે પ્રકરણ IIIA અને પ્રકરણ IVA; અને

(iv) તેણે મુખ્ય કાયદામાં નવી અનુસૂચિ, એટલે કે અનુસૂચિ VI દાખલ કરી.

આ તબક્કે, આપણે ઉપરોક્ત કાયદાના ઉદ્દેશો અને કારણોના નિવેદનની ઉપયોગી નોંધ લઈ શકીએ છીએ.

"જંગલી પ્રાણીઓનો શિકાર અને તેમાંથી મેળવેલા ઉત્પાદનોનો ગેરકાયદેસર વેપાર, સાથે સાથે વસવાટોના અધોગતિ અને ઘટાડાએ વન્યજીવનની વસ્તીને ગંભીર રીતે અસર કરી છે.આ વલણને નિયંત્રિત કરવા માટે, તમામ જંગલી પ્રાણીઓ (ઉઘર્ષ

સિવાયના)ના શિકાર પર પ્રતિબંધ મૂકવાનો પ્રસ્તાવ છે.જો કે, અસાધારણ સંજોગોમાં જંગલી પ્રાણીઓનો શિકાર, ખાસ કરીને જીવન અને સંપત્તિના રક્ષણના હેતુથી અને શિક્ષણ, સંશોધન, વૈજ્ઞાનિક વ્યવસ્થાપન અને કેદમાં સંવર્ધન માટે ચાલુ રહેશે.દરેક પરિવહનકર્તા માટે યોગ્ય પરવાનગી વિના કોઈપણ વન્ય પ્રાણી ઉત્પાદનોનું પરિવહન ન કરવું ફરજિયાત બનાવવામાં આવી રહ્યું છે.વિવિધ ગુનાઓ માટે દંડને યોગ્ય રીતે વધારવાનો પ્રસ્તાવ છે, જેથી તેઓને અવરોધક બનાવી શકાય.કેન્દ્ર સરકારના અધિકારીઓ તેમજ વ્યક્તિઓ પણ હવે આ કાયદા હેઠળના ગુનાઓ માટે અદાલતોમાં ફરિયાદ દાખલ કરી શકે છે. માનદ વન્ય પ્રાણી રક્ષકોની નિમણૂક અને ગુનેગારોને પકડવામાં મદદ કરનાર વ્યક્તિઓને પુરસ્કાર આપવાની પણ દરખાસ્ત છે.ચેપી રોગોને કારણે જંગલી પ્રાણીઓમાં મોટા પાયે થતી મૃત્યુદરને નિયંત્રિત કરવા માટે રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાનો અને અભયારણ્યોની આસપાસ પશુધનને ફરજિયાત રસીકરણની જોગવાઈ કરવાનો પ્રસ્તાવ છે.

યાદ રહે કે "વન્ય પ્રાણીઓ અને વનસ્પતિની લુપ્તપ્રાય પ્રજાતિઓમાં આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર અંગેના સંમેલન" (સી.આઈ.ટી.ઈ.એસ.) ના પક્ષકારો, આફ્રિકન હાથીની વસ્તીમાં

ઘટાડાથી ખૂબ જ ચિંતિત હોવાથી, વ્યાપારી હેતુઓ માટે આફ્રિકન હાથીદાંતની આયાત અને નિકાસ પર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો છે.પરિણામે, સ્થાનિક હાથીદાંતના વેપારની જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા માટે હાથીદાંતની આયાત હવે શક્ય નહીં રહે.જો ભારતીય હાથીઓનો મોટા પાયે શિકાર થાય તો.આ બાબતને ધ્યાનમાં રાખીને, હાથીદાંતના વેપારીઓને તેમના હાલના સ્ટોકનો નિકાલ કરવાની યોગ્ય તક આપ્યા પછી દેશની અંદર આફ્રિકન હાથીદાંતના વેપાર પર પ્રતિબંધ મૂકવાનો પ્રસ્તાવ છે.

સંસદે આ સુધારા અધિનિયમ ઘડતી વખતે જંગલી પ્રાણીઓની ગેરકાયદેસર શિકાર અને ગેરકાયદેસર વેપારના ગંભીર પરિમાણોની નોંધ લીધી હતી, જેના કારણે જંગલી પ્રાણીઓ અને તેમના ઉત્પાદનોમાં ઝડપી વધારો થયો હતો.

પર્યાવરણ અને વન મંત્રાલયના માનનીય રાજ્ય મંત્રીશ્રીએ ગૃહમાં જણાવ્યું હતું કે:

"ભારતીય હાથીઓની વસ્તી, ખાસ કરીને દક્ષિણ ભારતમાં, હાથીદાંતના શિકારીઓ દ્વારા ગંભીર જોખમ હેઠળ છે.૧૯૮૬માં ભારતીય હાથીદાંતના વેપાર પર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો હોવા

છતાં આયાતી હાથીદાંતનો વેપાર બેઈમાન હાથીદાંતના વેપારીઓને આયાતી હાથીદાંતના નામે શિકાર કરાયેલા હાથીદાંતને કાયદેસર બનાવવાની તક આપે છે.આ મુદ્દાને ધ્યાનમાં રાખીને, હાથીદાંતના વેપારીઓને તેમના હાલના સ્ટોકનો નિકાલ કરવાની યોગ્ય તક આપ્યા પછી આફ્રિકન હાથીદાંતના વેપાર પર પ્રતિબંધ મૂકવાનો પ્રસ્તાવ છે.

આ બાબતોની પેન્ડન્સી દરમિયાન, જેમ કે અગાઉ નોંધ્યું છે, સંસદે વન્યજીવન (સંરક્ષણ) સુધારા અધિનિયમ, ૨૦૦૨ (૨૦૦૩નો અધિનિયમ નંબર ૧૬) પસાર કર્યો હતો, જે ૧લી એપ્રિલ, ૨૦૦૩થી અમલમાં આવ્યો હતો.

૨૦૦૩ના સુધારા અધિનિયમના કારણે, વેપારી અથવા વ્યક્તિ દ્વારા હાથીદાંતની માલિકી પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ છે.

એમાં કોઈ શંકા નથી કે એક સમયે બંધારણીય હોય તેવો કાયદો સમય પસાર થવાને કારણે ગેરબંધારણીય બની શકે છે.આપણે નોંધ કરી શકીએ છીએ કે શ્રી સંઘી દ્વારા ટાંકવામાં આવેલા નિર્ણયો ઉપરાંત તાજેતરમાં કપિલા હિંગોરાણી વિ. બિહાર રાજ્ય [જેટી ૨૦૦૩ (૫) એસસી ૧] અને જહોન વલ્લમટ્ટોમ અને અન્ય વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા [જેટી ૨૦૦૩ (૬) એસસી ૩૭] માં પણ આવો જ અભિપ્રાય લેવામાં આવ્યો છે.

જો કે, આ કિસ્સામાં આપણે એક અલગ પરિસ્થિતિનો સામનો કરવો પડે છે. જે કારણ અને ઉદ્દેશ માટે સુધારા કરવાના છે, તેનાથી અમે ચિંતિત છીએ. આપણે સુધારાત્મક કાયદાઓના લખાણ અને સંદર્ભ અને જે સંજોગોમાં તેમને લાવવા પડ્યા હતા તે ધ્યાનમાં લેવા જોઈએ.

આ કાયદાની જોગવાઈઓને ભારતના બંધારણની કલમ ૪૮-એ અને કલમ ૫૧-એ(જી)ને ધ્યાનમાં રાખીને પણ ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર છે, જે નીચે મુજબ છે:

"૪૮-એ. પર્યાવરણનું રક્ષણ અને સુધારણા અને જંગલો અને વન્યજીવનનું રક્ષણ.-- રાજ્ય પર્યાવરણનું રક્ષણ અને સુધારણા કરવા અને દેશના જંગલો અને વન્યજીવનની સુરક્ષા માટે પ્રયત્ન કરશે.

"૫૧-અ. મૂળભૂત ફરજો.-- ભારતના દરેક નાગરિકની ફરજ રહેશે કે --

.....

(જી) જંગલો, તળાવો, નદીઓ અને વન્યજીવન સહિત કુદરતી

પર્યાવરણનું રક્ષણ અને સુધારણા કરવી અને જીવંત પ્રાણીઓ માટે
કરુણા રાખવી;

ભારતના બંધારણની કલમ ૪૮-એ માં કરવામાં આવેલા નિવેદનો તરફથી
આપણે આંખો બંધ કરી શકતા નથી, જે રાજ્યને પર્યાવરણનું રક્ષણ અને
સુધારણા કરવા અને દેશના જંગલો અને વન્યજીવનનું રક્ષણ કરવાનો આદેશ
આપે છે.પર્યાવરણ, જંગલ અને વન્યજીવન માટે જે વિનાશક છે, આમ રાજ્યની
નીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતોની વિરુદ્ધ છે, જે દેશના શાસનમાં મૂળભૂત છે, તેને
તેની સંપૂર્ણ અસર આપવી જોઈએ.તેવી જ રીતે, પ્રકરણ IVA ના સિદ્ધાંતોને પણ
તેની સંપૂર્ણ અસર આપવી જોઈએ.કલમ ૫૧ A ની કલમ (જી) દરેક નાગરિકને
જંગલો, તળાવો, નદીઓ અને વન્યજીવન સહિત કુદરતી પર્યાવરણનું રક્ષણ
અને સુધારણા કરવાની અને જીવંત પ્રાણીઓ માટે કરુણા રાખવાની જરૂરિયાત
દર્શાવે છે.ઉપરોક્ત જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં રાખીને સુધારા કરવાના રહેશે.

તેથી શ્રી સંઘીની એ દલીલ સ્વીકારવી મુશ્કેલ છે કે વન્યજીવનનું રક્ષણ અને
જાળવણી જાહેર હિતમાં નહીં હોય અને/અથવા આયાત કરેલા હાથીદાંત સુધી
વિસ્તૃત કરી શકાશે નહીં.વન્યજીવન આપણા સાંસ્કૃતિક વારસાનો એક ભાગ
છે.પર્યાવરણીય સંતુલન જાળવવામાં પ્રાણીઓ મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે.આ
સુધારાઓ લુપ્ત થતી પ્રજાતિઓને લુપ્ત થતી બચાવવા તેમજ તેમના નિર્દય
શોષણને કારણે તેમની સંખ્યામાં ઘટાડો થતો અટકાવવાના હેતુથી લાવવામાં

આવ્યા છે.

ડી.ડી. બાસુની ભારતના બંધારણ પરની ભાષ્ય (છઠ્ઠી આવૃત્તિ, ગ્રંથ સી) ના ૪૫-૪૬ પાના પર, કાયદાનો સારાંશ નીચે મુજબ આપવામાં આવ્યો છે:

"હવે એ નક્કી થઈ ગયું છે કે આ પ્રશ્નનો કોઈ અપરિવર્તનશીલ જવાબ શક્ય નથી, અને તે વ્યવસાય અથવા મિલકતનો સ્વભાવ છે, જે એ નક્કી કરવામાં એક મહત્વપૂર્ણ તત્વ છે કે પ્રતિબંધ કેટલો વાજબી રીતે આગળ વધી શકે છે.

(એ) સ્વાભાવિક રીતે જોખમી અથવા હાનિકારક વેપારના કિસ્સામાં, જેમ કે દારૂનું ઉત્પાદન અથવા વેપાર અથવા માદક છોડની ખેતી અથવા સ્ત્રીઓની દાણચોરી, વેપાર અથવા વ્યવસાયને સંપૂર્ણપણે પ્રતિબંધિત કરવો એ 'વાજબી પ્રતિબંધ' હશે.

(બી) જ્યાં વેપાર અથવા વ્યવસાય સ્વાભાવિક રીતે ખરાબ નથી, જેમ કે અગાઉના કિસ્સાઓમાં, તે કોર્ટ સમક્ષ સામગ્રી મૂકીને દર્શાવવું આવશ્યક છે કે જાહેર કલ્યાણના હિતમાં ચોક્કસ વ્યવસાયમાં ખાનગી સાહસ પર પ્રતિબંધ આવશ્યક હતો.આમ –

કટોકટીના સમયગાળા દરમિયાન 'આવશ્યક ચીજવસ્તુઓ' (જેમ કે કપાસ)માં સહકારીય વ્યવહારોને રોકવા માટે, રાજ્ય આવી ચીજવસ્તુઓના તમામ સામાન્ય વેપાર પર કામચલાઉ પ્રતિબંધ લાદી શકે છે.નરેન્દ્ર વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા ((ઉપર)ના પછીના કેસમાં, સુપ્રીમ કોર્ટે આવશ્યક ચીજવસ્તુઓના વ્યવસાયમાંથી વચેટિયાઓને દૂર કરવા તરફ દોરી જતા કાયમી કાયદાને પણ ટકાવી રાખ્યો છે, જેથી ગ્રાહકોને ઓછામાં ઓછા ભાવે આવી ચીજવસ્તુઓનો પુરવઠો સુનિશ્ચિત કરી શકાય.

સુધારા અધિનિયમો કડક તપાસ પરીક્ષણને પણ સંતોષે છે.

ડીલરો દ્વારા હાથીદાંતના વેચાણને કારણે, હાથીઓની શિકાર અને હત્યાને પ્રોત્સાહન આપવામાં આવશે તે રાજ્યનો મત અતાર્કિક નથી.શ્રી સંઘીએ, અગાઉ નોંધ્યા મુજબ, બોત્સ્વાના, દક્ષિણ આફ્રિકા, નામિબિયા અને કિમ્બાબ્વેના આગ્રહ પર સી.આઈ.ટી.ઈ.એસ.માં લાવવા માંગતા ફેરફારો તરફ અમારું ધ્યાન દોર્યું છે.વાજબી પ્રતિબંધ ગેરવાજબી બની જશે કે કેમ અને તેનાથી ઊલટું એ પ્રશ્ન દરેક કિસ્સામાં પરિસ્થિતિની હકીકત પર આધાર રાખે છે.વર્ષ ૧૯૭૨માં જ્યારે આ કાયદો ઘડવામાં આવ્યો ત્યારે હાથી તેમજ હાથીદાંતને સાચવવાની કોઈ જરૂર નહોતી.આ પ્રજાતિઓ કદાચ લુપ્ત થવાની આરે ન હોય.વર્ષ ૧૯૮૬, ૧૯૯૧

અને ૨૦૦૩માં ઉક્ત કાયદાઓમાં સુધારા લાવવા માટે નક્કી કરાયેલા ઉદ્દેશો અને કારણો સ્પષ્ટપણે વધુને વધુ કડક પગલાં લેવાની જરૂરિયાતને આગળ લાવે છે, જેથી હાથીદાંતના શિકાર અને ગેરકાયદેસર વેપાર પર અંકુશ મૂકી શકાય. અનુભવ દર્શાવે છે કે શિકારને સંપૂર્ણપણે તપાસવું મુશ્કેલ હોઈ શકે છે. હાથીના દાંત કાઢવાના હેતુથી તેમના શિકારને અટકાવવા માટેનાં પગલાં લેવાનું કામ મુશ્કેલ છે અને તેથી સંસદે દેશની જરૂરિયાતને પહોંચી વળવા માટે હાથીદાંતના વેપાર પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ મૂકવાનું યોગ્ય માન્યું હશે. ભારત એક સાર્વભૌમ દેશ હોવાથી માત્ર સી.આઈ.ટી.ઈ.એસ.ની દ્રષ્ટિએ કાયદો બનાવવા માટે બંધાયેલ નથી; તે સ્થાનિક જરૂરિયાતોને ધ્યાનમાં રાખીને વધુ કડક પ્રતિબંધો લાદી શકે છે.

જહોન વલ્લમટ્ટોમ અને અન્ય વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા [જેટી ૨૦૦૩ (૬) એસસી ૩૭] માં આ અદાલતે ભારતના માનનીય મુખ્ય ન્યાયાધીશ દ્વારા બોલતા કહ્યું હતું:

"વધુમાં, ભારત માનવ અધિકારો પરની વિશ્વ પરિષદ દ્વારા અપનાવવામાં આવેલા વિકાસના અધિકાર અંગેની ઘોષણા અને નાગરિક અને રાજકીય અધિકારો પરના સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંધિ, ૧૯૬૬ની કલમ ૧૮ પર હસ્તાક્ષર કરનાર હોવાથી, વિવાદિત

જોગવાઈનો નિર્ણય તેના આધારે કરી શકાય છે.

વિકાસના અધિકાર અંગેની ઘોષણાની કલમ ૧ અને નાગરિક અને રાજકીય અધિકારો પરના સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંધિ ૧૯૬૬ની કલમ ૧૮નો ઉલ્લેખ કરતાં, આ કોર્ટે કપિલા હિંગોરાણી વિ. બિહાર રાજ્ય [જેટી ૨૦૦૩ (૫) એસસી ૧]ને અનુસરીને અવલોકન કર્યું હતું કે કાયદાની જોગવાઈઓનો નિર્ણય આંતરરાષ્ટ્રીય સંધિઓ અને સંમેલનોને ધ્યાનમાં રાખીને કરવો જોઈએ, જેમાં જણાવવામાં આવ્યું છે:

"એ વાત સ્પષ્ટ છે કે બંધારણની કલમ ૧૩(૧)ને ધ્યાનમાં રાખીને, ૨૬ જાન્યુઆરી, ૧૯૫૦ના રોજ અસ્તિત્વમાં રહેલા કાયદાઓના આધારે વિવાદાસ્પદ કાયદાની બંધારણીયતાને ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર છે, પરંતુ આમ કરતી વખતે અદાલતને ત્યારબાદ બનેલી ઘટનાઓને ધ્યાનમાં લેવાથી બાકાત રાખવામાં આવી નથી. વધુમાં એ સામાન્ય છે કે કાયદો ઘડવામાં આવે ત્યારે બંધારણીય હોઈ શકે છે, પરંતુ સમય જતાં બદલાયેલી પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં રાખીને તેને ગેરબંધારણીય ગણી શકાય છે.

ન્યાયાધીશ કાર્ડોઝે કહ્યું:

"કાયદામાં ઉતાર-ચઢાવના યુગ હોય છે, પૂરના મોજાઓ આપણા પર છે. જૂનો વ્યવસ્થાપન ક્રમ નવા માટે જગ્યા આપીને બદલાઈ

શકે છે; પરંતુ સંક્રમણ ક્યારેય સરળ પ્રક્રિયા નથી હોતી.

આલ્બર્ટ કેમ્પસે જણાવ્યું હતું કે:

""ચક્ર ફરે છે, ઇતિહાસ બદલાય છે".સ્થિરતા અને પરિવર્તન એ એક જ સિક્કાની બે બાજુઓ છે.તેમના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં તેઓ વિરોધી ધ્રુવો છે; સ્થિરતા વિના કાયદો આચરણનો ચાર્ટ નહીં, પરંતુ તકનો ગેર બની જાય છે:માત્ર સ્થિરતા સાથે કાયદો એ સ્થિર પાણી જેવો છે જેમાં માત્ર સ્થિરતા અને મૃત્યુ છે.

જો કે તે કિસ્સામાં ભારતીય ઉત્તરાધિકાર અધિનિયમની કલમ ૧૧૮ને ગેરબંધારણીય જાહેર કરવામાં આવી હતી, પરંતુ અમારો મત છે કે તેમાં દર્શાવવામાં આવેલા કાનૂની સિદ્ધાંતોને અનુગામી ફેરફારોને ધ્યાનમાં રાખીને વિવાદિત જોગવાઈઓની બંધારણીયતા નક્કી કરવાના હેતુથી લાગુ કરવા પડશે.

શ્રી સંઘીની રજૂઆતને અસરકારક રીતે સુધારાત્મક કાયદાઓ મનસ્વી બિનમાર્ગદર્શિત અને અનિયંત્રિત સત્તા માટે પ્રદાન કરે છે તે નકારી કાઢવામાં આવે છે.વિદ્વાન વકીલની રજૂઆત એ આધાર પર કરવામાં આવી હતી કે હાથીદાંતના વેપાર પર પ્રતિબંધ મૂકાયા પછી તમામ વેપારીઓ બિન-વેપારી બની જાય છે અને આમ વેપારીઓ અને બિન-વેપારીઓ સાથે અલગ રીતે વર્તન

કરી શકાય નહીં.જ્યારે ૧૯૯૧ના સુધારા અધિનિયમ દ્વારા પ્રકરણ વી.એ. દાખલ કરીને વેપાર પર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો હોય, ત્યારે તેને આકસ્મિક અથવા તેની સાથે જોડાયેલી બાબતોને તે મુજબ કાર્યવાહી કરવી જોઈએ.તમામ હેતુ અને અર્થ માટે કાયદો વેપારીઓને બિન-વેપારીઓ કરતાં અલગ રીતે ગણાશે.તેઓ એક અલગ અને વિશિષ્ટ વર્ગ બનાવે છે.

અપીલકર્તાઓ હાથીદાંતના સ્ટેન્ડમાં વેપાર કરતા હતા.આમ, તેઓ વેપારીની વ્યાખ્યાના દાયરામાં પણ આવશે, એ પણ નિર્વિવાદ છે.વેપાર પર કાયદાકીય પ્રતિબંધ હોવા છતાં વ્યક્તિ ગેરકાયદેસર વેપારનો આશરો ન લે તે બાબત કાયદાકીય સક્ષમતાના કાર્યક્ષેત્રમાં આવે છે.હવે એ સારી રીતે સ્થાપિત થઈ ગયું છે કે સંસદ માત્ર ગેરકાયદેસર વેપારના કમિશનને ટાળવા અથવા ટાળવા માટે કાયદો જ નહીં બનાવી શકે, પરંતુ એ પણ જોઈ શકે છે કે કાયદાનો ઉપયોગ કાવતરું અથવા છત્તાવરણનો આશરો લઈને ટાળવામાં ન આવે.આવી બાબતોમાં જો કોઈ છટકબારી હોય તો તેને બંધ કરી શકાય છે અને કરવું પણ જોઈએ."યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ વિ. ડાર્બી [૩૧૨ યુ.એસ. ૧૦૦ (૧૯૪૧)] માં દર્શાવવામાં આવેલ "સાધન અસર સાધન" સિદ્ધાંત આ મુદ્દા પર એક ઉદાહરણ છે.જે હેતુ માટે આ કાયદો ઘડવામાં આવ્યો છે, તેને આગળ વધારવા અને જે વસ્તુ પર સીધી રીતે પ્રતિબંધ મૂકવાની માંગ કરવામાં આવી છે, તે વેપારીઓ દ્વારા પરોક્ષ રીતે પ્રાપ્ત ન થાય તે માટે નક્કર અને પ્રક્રિયાગત બંને જોગવાઈઓ

કરી શકાય છે.

પ્રકરણ વી.એ.ના હેતુ માટે અપીલકર્તાઓ વેપારીઓ રહ્યા હતા, હકીકત એ છે કે તેઓને કોઈપણ વ્યવસાય ચલાવવાની મનાઈ ફરમાવવામાં આવી છે.પ્રતિબંધ લાઘા પછી, વેપારના સ્ટોક સાથે કેવી રીતે વ્યવહાર કરવો તે ફરીથી એક એવી બાબત છે જેનો વ્યવહાર વિધાનસભા દ્વારા કરી શકાય છે.તે માટે તેની જરૂરી યોગ્યતા છે.વધુમાં, એક્ટની કલમ ૪૦(૨ A)માં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓના સંદર્ભમાં એવો દાવો કરવો હવે નકામો છે કે વેપારીઓ સાથે બિન-વેપારીઓની સરખામણીમાં ભેદભાવ કરવામાં આવ્યો છે.વેપારીઓ પોતે જ વર્ગ છે અને તેથી કોઈ પણ પ્રકારના ભેદભાવનો પ્રશ્ન ઊભો થતો નથી.વર્ગીકરણ સારી રીતે વ્યાખ્યાયિત અને સારી રીતે સમજાય તેવું છે.વેપારીઓ અને બિન-વેપારીઓ બે અલગ વર્ગો બનાવે છે અને વર્ગીકરણ એકબીજાથી સ્પષ્ટ રીતે અલગ પાડતા બુદ્ધિગમ્ય તફાવત પર આધારિત છે.

એક મશીનરીને એવી રીતે બનાવવી જોઈએ કે જેથી ચાર્જિંગ વિભાગ દ્વારા લાદવામાં આવેલી જવાબદારીને અસરકારક બનાવી શકાય અને મશીનરીને કાર્યક્ષમ બનાવી શકાય-ઉટ રેસ મેગિસ વેલેટ ક્વમ પેરેટ.(જુઓ ડી. સાઈબાબા અને બાર કાઉન્સિલ ઓફ ઈન્ડિયા અને એનઆર. જેટી ૨૦૦૩ (૪) એસસી ૪૩૫ અને વેલ્ફેર એસોસિએશનમાં નોંધાયેલ છે.એ.આર.પી. મહારાષ્ટ્ર અને

અન્યો અન્ય વિરુદ્ધ રણજીત પી. ગોહિલ અને અન્યો અન્ય કેસ ૨૦૦૩ (૨) એસ.સી.એલ. ૨૮૮) માં નોંધાયેલ છે કે શ્રી સંઘીની રજૂઆત કે જંગલી પ્રાણીની વ્યાખ્યા અસ્પષ્ટ છે તે સ્વીકારી શકાય નહીં. હમદર્દ દવાખાના (સુપ્રા) જેના પર શ્રી સંઘીએ મજબૂત આધાર રાખ્યો છે તે સંપૂર્ણપણે ખોટો છે. હમદર્દ દવાખાના (સુપ્રા)માં 'જાદુઈ ઉપાય'ને નિશ્ચિત અર્થ આપવામાં અસમર્થ માનવામાં આવ્યો હતો અને તેથી, બંધારણની કલમ ૧૪ની વિરુદ્ધ હોવાનું માનવામાં આવ્યું હતું, જે સ્વભાવે અસ્પષ્ટ હતું. 'જંગલી પ્રાણી'ની વ્યાખ્યા સહિત વિવાદાસ્પદ કાયદાઓની કોઈપણ જોગવાઈઓમાં અમને આવી કોઈ અસ્પષ્ટતા જોવા મળતી નથી. તે સ્પષ્ટ અને અસ્પષ્ટ છે.

શ્રી સંઘીએ રુસ્તમ કાવસજી કૂપર (સુપ્રા) પર જે ભરોસો મૂક્યો છે તે પણ એટલો જ ખોટો છે. તે કિસ્સામાં, આ અદાલત બેંકોના રાષ્ટ્રીયકરણ સાથે કામ કરી રહી હતી. અદાલતે જણાવ્યું હતું કે તેમાં જે જોગવાઈઓ સામે વાંધો ઉઠાવવામાં આવ્યો છે તે અધિકારક્ષેત્રની બહારની છે. તે પરિસ્થિતિમાં, તે યોજવામાં આવ્યું હતું:

"વિવાદિત કાર્યવાહી કરવા માટે રાજ્યની વસ્તુ નહીં, પરંતુ વ્યક્તિના અધિકારની ક્ષતિ એ રક્ષણનું માપ છે. માત્ર રાજ્યની સત્તા અને તે સત્તાનો ઉપયોગ કરવા માટે રાજ્યની કાર્યવાહીના ઉદ્દેશ્ય પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવું એ બંધારણના સાચા હેતુને

અવગણવા સમાન છે.

ઉપરોક્ત દરખાસ્તો સાથે કોઈ વિવાદ નથી કારણ કે અહીં આપણે કાયદાની યોગ્યતાને સમર્થન આપી રહ્યા છીએ કે લાદવામાં આવેલા પ્રતિબંધો વાજબી છે.

અમારા મતે સુધારાત્મક કાયદાઓ બંધારણીય, કાયદેસર અને માન્ય છે.

આર.ઈ.એસ. – એક્સ્ટ્રા કોમર્શિયમ:

જો કે, અમે શ્રી સંઘી સાથે સહમત છીએ કે આ પ્રકારના કિસ્સામાં 'રેસ એક્સ્ટ્રા કોમર્શિયમ'ના સિદ્ધાંતનો આશરો લઈ શકાતો નથી. જ્યારે કોઈ ચોક્કસ ચીજવસ્તુનો વેપાર કાયદા દ્વારા સંચાલિત હોય, ત્યારે તેને તેની સંપૂર્ણ અસર આપવી પડે છે. કાયદામાં હાથીદાંતના વેપારને મંજૂરી આપવામાં આવી હતી. તેને ૧૯૮૬માં પ્રતિબંધિત કરવામાં આવ્યું હતું. વર્ષ ૧૯૯૧માં તેના પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો હતો. સુધારા અધિનિયમ, ૨૦૦૩ દ્વારા શરતોમાં વધુ ફેરફારો કરવામાં આવ્યા હતા, જેમાં ખાનગી માલિકોને પણ હાથીદાંત અથવા અન્ય કોઈ પ્રાણીની વસ્તુઓ રાખવા પર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો હતો.

સી.આઈ.ટી.ઈ.એસ. એ હાથીદાંતના વેપાર પર પ્રતિબંધ મૂક્યો હતો પરંતુ

કેટલાક દેશોના સંદર્ભમાં પ્રતિબંધ હળવો કરવામાં આવ્યો છે.ઓછામાં ઓછા પાંચ દેશોમાં હાથીદાંતને પરિશિષ્ટ I માંથી પરિશિષ્ટ II માં મૂકવામાં આવ્યો છે. આપણે જાણતા નથી કે હવેથી થોડા વર્ષોમાં હાથીની વસ્તીમાં વધારો ધ્યાનમાં રાખીને હાથીદાંતના પ્રતિબંધિત વેપારને મંજૂરી આપવામાં આવશે કે કેમ.જો તે અધિનિયમમાં સુધારો કરીને મંજૂરી આપવામાં આવે તો હાથીદાંતનો વેપાર કાયદેસર રહેશે.

જો કે, અપીલકર્તાઓની રજૂઆત એ અસર માટે કે હાથીને સી.આઈ.ટી.ઈ.એસ.ના પરિશિષ્ટ I થી પરિશિષ્ટ II માં સૂચિબદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે તે ખોટું છે.એશિયન હાથીઓ (ભારતીય પ્રજાતિઓ) સહિત હાથીઓ અથવા તેમની વસ્તુઓનો તમામ આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર પ્રતિબંધિત છે કારણ કે તે બોત્સ્વાના, નામિબિયા, દક્ષિણ આફ્રિકા અને ઝિમ્બાબ્વેની ચોક્કસ આફ્રિકન હાથીઓની વસ્તીને બાદ કરતાં પરિશિષ્ટ I માં સૂચિબદ્ધ છે, જે હવે પરિશિષ્ટ II માં સૂચિબદ્ધ છે. CITES પરિશિષ્ટમાં ઉલ્લેખિત ખૂબ જ કડક શરતો હેઠળ આ મર્યાદિત વેપારને મંજૂરી આપવામાં આવી છે.વધુમાં, ભારતે સી.આઈ.ટી.ઈ.એસ. પરિષદ (૨૦૦૨)માં આવા મર્યાદિત વેપારને મંજૂરી આપવાનો ગંભીર વિરોધ કર્યો હતો અને હાથીદાંતના વેપાર પર પ્રતિબંધ ચાલુ રાખવાનો પ્રસ્તાવ પણ રજૂ કર્યો હતો.

તેના સ્વભાવને ધ્યાનમાં રાખીને શિક્ષણને ભારતના બંધારણની કલમ ૧૯(૧)

(જી)ના અર્થમાં વ્યવસાય અથવા વ્યવસાયની મર્યાદાથી પર માનવામાં આવતું હતું.

ઉત્તરી કૃષ્ણાન જે.પી. અને અન્ય વિ. આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય [(૧૯૯૩) ૧ એસ.સી.સી. ૬૪૫] માં, તે અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું:

"૧૯૮.તેથી, અમે એવા અભિપ્રાયના છીએ કે બોમ્બે રાજ્ય વિ. આર.એમ.ડી. ચામરબાગવાલા (૧૯૫૭ એસસીઆર ૮૭૪: એર ૧૯૫૭ એસસી ૬૯૯) માં તર્કની રેખા અપનાવીને શિક્ષણ આપવાને વેપાર અથવા વ્યવસાય તરીકે ગણી શકાય નહીં.શિક્ષણને વાણિજ્યમાં પરિવર્તિત કરવાની મંજૂરી આપી શકાય નહીં અને અરજદારો "વ્યવસાય" ના વ્યાપક અર્થ પર આધાર રાખીને ઉપરોક્ત પરિણામ મેળવવા માટે પ્રયાસ કરી શકે નહીં."વ્યવસાય" અભિવ્યક્તિની સામગ્રી એ હકીકતને ધ્યાનમાં રાખીને નક્કી કરવી પડશે કે કલમ (જી) ચારેય અભિવ્યક્તિઓનો ઉપયોગ કરે છે., વ્યવસાય, ધંધો, વેપાર અને વ્યવસાય.તેમના ક્ષેત્રો ઓવરલેપ થઈ શકે છે, પરંતુ તે દરેક ચોક્કસપણે અન્યથી અલગ પોતાની સામગ્રી ધરાવે છે.તે ગમે તે હોય, એક વાત સ્પષ્ટ છે કે શિક્ષણને વાણિજ્ય બનવાની મંજૂરી આપી શકાય નહીં અને નહિ પણ આપી શકાય.તેની સામે ખાતરી આપતો કાયદો, હાલનો

હોય કે ભવિષ્યનો, અનુચ્છેદ ૧૯ની કલમ (૬)ના અર્થમાં માન્ય પગલું હશે.તેથી, અમે સાખરખેરડા એજ્યુકેશન સોસાયટી વિ. સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર (એર ૧૯૬૮ બોમ એલ.આર. ૬૯૦) આંધ્ર કેસરી એજ્યુકેશન સોસાયટી વિ. એ.પી. સરકાર (એર ૧૯૮૪ એ.પી. ૨૫૧: માં દર્શાવેલ વિરોધી દરખાસ્ત સાથે સંમત થઈ શકતા નથી. (૧૯૮૪) ૧ એ.પી.એલ.જે. ૪૫) અને બાપુજી એજ્યુકેશનલ એસોસિએશન. વિ. સ્ટેટ.(એ.આઈ.આર. ૧૯૮૬ કાન્ત ૮૦)"

આ અદાલતની ૧૧-ન્યાયાધીશોની બેન્ચે ટી.એમ.એ. પાઈ ફાઉન્ડેશન વિ. કર્ણાટક રાજ્ય [(૨૦૦૨) ૮ એસ.સી.સી. ૪૮૧] માં, જોકે, ઠરાવ્યું હતું કે શિક્ષણ આપવું એ ભારતના બંધારણની કલમ ૧૯(૧)(જી) ના અર્થમાં વ્યવસાયની વ્યાખ્યાના કાર્યક્ષેત્રમાં આવશે.આ અદાલતે સોદાન સિંહ વિ. નવી દિલ્હી મ્યુનિસિપલ કમિટી [(૧૯૮૯) ૪ એસસીસી ૧૫૫]ને અનુસરીને અભિપ્રાય આપ્યો:

"ઉન્ની કૃષ્ણાનના કિસ્સામાં (ઉન્ની કૃષ્ણાન, જે. પી. વિ.રાજ્ય એ.પી. (૧૯૯૩) ૧ એસ.સી.સી. ૬૪૫ પૃષ્ઠ ૫૨.૬૮૭) શિક્ષણનો ઉદ્દેશ કરતી વખતે, તે નીચે મુજબ જોવા મળ્યું હતું: _
"તે કદાચ વ્યવસાયની શ્રેણીમાં આવી શકે છે, જો રાજ્ય તરફથી

કોઈ માન્યતા માંગવામાં ન આવે અથવા યુનિવર્સિટી સાથે જોડાણ એ આધાર પર માંગવામાં આવે કે તે મૂળભૂત અધિકાર છે.

"વ્યવસાય" એ શૈક્ષણિક સંસ્થાઓની સ્થાપનાને સમજાવે છે એ નિષ્કર્ષ સાચો છે, પરંતુ આ પ્રમાણે પ્રબંધ કરેલ છે એ અર્થની ઉપરોક્ત અવલોકનમાં જે શરત છે કે રાજ્ય તરફથી કોઈ માન્યતા માંગવામાં આવતી નથી કે સંબંધિત યુનિવર્સિટી તરફથી સંલગ્નતા નથી, તે અત્યંત આદર સાથે ખોટું છે. શૈક્ષણિક સંસ્થા સ્થાપિત કરવાના મૂળભૂત અધિકારને માન્યતા અથવા સંલગ્નતા માટે પૂછવાના અધિકાર સાથે ભેળસેળ કરી શકાય નહીં. મૂળભૂત અધિકારના ઉપયોગને વિવિધ રીતે નિયંત્રિત કરી શકાય છે. ઉદાહરણ તરીકે, વ્યવસાય ચલાવવાનો અધિકાર એ કોઈ ચોક્કસ સ્થળે વ્યવસાય ચલાવવાનો અધિકાર નથી. વ્યવસાય ચલાવવાનો અધિકાર લાયસન્સ કાયદાને આધીન હોઈ શકે છે, જેથી લાયસન્સનો અસ્વીકાર વ્યક્તિને તે ચોક્કસ વ્યવસાય ચલાવવાથી અટકાવે છે. મૂળભૂત અધિકાર છે કે નહીં તે પ્રશ્ન નિયંત્રણોનો વિષય બનાવી શકાય છે કે નહીં તેના પર આધારિત ન હોઈ શકે.

એવી શૈક્ષણિક સંસ્થાની સ્થાપના અને સંચાલન કે જ્યાં મોટી

સંખ્યામાં વ્યક્તિઓ શિક્ષકો અથવા વહીવટી કર્મચારીઓ તરીકે કાર્યરત હોય, અને એવી પ્રવૃત્તિ હાથ ધરવામાં આવે કે જેના પરિણામે વિદ્યાર્થીઓને જ્ઞાન આપવામાં આવે, તેને આવશ્યકપણે વ્યવસાય તરીકે ગણવામાં આવવો જોઈએ, પછી ભલે તેમાં નફો પેદા કરવાનો કોઈ તત્વ ન હોય.એ સમજવું મુશ્કેલ છે કે શિક્ષણ, સ્વયં, અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(જી) માંના ચાર અભિવ્યક્તિઓમાંથી કોઈની પણ હેઠળ આવશે નહીં." "વ્યવસાય" એ વ્યક્તિની પ્રવૃત્તિ હશે જે આજીવિકાના સાધન તરીકે અથવા જીવનમાં મિશન તરીકે હાથ ધરવામાં આવે છે.સોદાન સિંહ કેસ (સોદાન સિંહ વિ. નવી દિલ્હી મ્યુનિસિપલ કમિટી, (૧૯૮૯) ૪ એસસીસી ૧૫૫) માં ઉપર ટાંકવામાં આવેલી નોંધો અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(જી) માં "વ્યવસાય" શબ્દસમૂહનું યોગ્ય અર્થઘટન કરે છે.

આ મતને તાજેતરમાં ૪ બંધારણીય બેન્ચે ઇસ્લામિક એકેડેમી ઓફ એજ્યુકેશન એન્ડ એનઆર વિ. કલાર્ટિક રાજ્ય અને અન્યો અન્ય કેસમાં ૧૪ ઓગસ્ટ, ૨૦૦૩ના રોજ [જેટી ૨૦૦૩ (૭) એસસી ૧]માં પુનરાવર્તિત કર્યો હતો.

હાઈકોર્ટે પી. કોલી વિ. હેનરી ક્રિસ્ટનસેન [(૧૯૯૦) ૩૪ કાયદો. એડ. ૬૨૦] માં નિર્ણયનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, જેથી એવું માનવામાં આવે કે નાગરિકને માદક પીણાં વેચવાનો કોઈ સહજ અધિકાર નથી.તેમાં યુ.એસ. સુપ્રીમ કોર્ટ એક સંઘીય કાયદા સાથે કામ કરી રહી હતી, જે યોગ્ય લાયસન્સ મેળવ્યા વિના દારૂના છૂટક

વેપાર સાથે સંકળાયેલી વ્યક્તિ પર પ્રતિબંધો લાદે છે.આ પ્રતિબંધ ગેરવાજબી હતો તે દલીલને નકારીને કાયદાને માન્ય રાખવામાં આવ્યો હતો.તેમાં એવું નહોતું કહેવાયું કે તમામ પરિસ્થિતિઓમાં દારૂનો વેપાર અસ્વીકાર્ય છે.તેથી, વેપારમાં પ્રતિબંધ વસ્તુના સ્વરૂપ અને ક્ષેત્રને સંચાલિત કરતા કાયદા પર આધાર રાખે છે.ન્યાયિક વિચિત્રતાઓને કારણે, બંધારણની કલમ ૧૯(૧)(૭) હેઠળના મૂળભૂત અધિકારને વધુ પ્રતિબંધિત કરી શકાશે નહીં.(જુઓ કૃષ્ણ કુમાર નારૂલા વિ. જમ્મુ અને અન્યો કાશ્મીર રાજ્ય અને અન્યો અન્ય. એ.આઈ.આર. ૧૯૬૭ એસ.સી. ૧૩૬૮).

ડૉ. ડી.ડી. બાસુએ તેમના 'કોન્સ્ટિટ્યુશન ઓફ ઈન્ડિયા' (છઠ્ઠી આવૃત્તિ)ના વોલ્યુમ એલના ૨૩૮મા પાના પર ટિપ્પણીમાં જણાવ્યું હતું:

"ચામરબાગવાલાના કેસ (સુપ્રા) તેમજ ફતેહચંદના કેસ (એ.આઈ.આર. ૧૯૭૭ એસ.સી. ૧૮૨૫) માં, કોર્ટે રેસ એક્સ્ટ્રા કોમર્શિયમના સિદ્ધાંતના સમર્થનમાં મેન્સેલના કેસ (૧૯૫૬) સી.એલ.આર. ૫૫૦ માં ટેલર, જે. ના અવલોકનો પર આધાર રાખ્યો હતો, પરંતુ વાઈન્સ (૧૯૭૦) ના નીચેના અવલોકનોથી દેખાય છે કે, પૃષ્ઠ ૨૬૩, આ સિદ્ધાંતની ઓસ્ટ્રેલિયામાં શાંતિપૂર્ણ કારકિર્દી રહી નથી અને વિરોધાભાસી નિર્ણયો ઉત્પન્ન કર્યા છે જે

ટીકાથી પર નથી:

"પ્રશ્ન એ છે કે અન્યથા એસ. ની સ્પષ્ટ જોગવાઈઓના અપવાદો.૯૨ માલની સહજ ગુણવત્તાના આધારે જે વસ્તુઓ બનાવવામાં આવી શકે છે તે નક્કી કરવામાં આવી નથી..... હ્યુઝસ કેસ (૧૯૫૪) ૯૩ સી.એલ.આર. ૧ થી એ કહેવું નિઃશંકપણે સાચું છે કે રાજ્ય આવા કિસ્સાઓમાં ટ્રાફિકની ઘટનાઓને કાયદેસર રીતે નિયંત્રિત કરી શકે છે, પરંતુ આ સહજ ગુણવત્તાથી મેળવવામાં આવતું નથી, પરંતુ એ દરખાસ્તથી મેળવવામાં આવે છે કે નિયમન સ્વતંત્રતા સાથે સુસંગત હોઈ શકે છે....."

શું અપીલકર્તાઓ પ્રાણીની વસ્તુઓ રાખવા માટે હકદાર છે:

આ કાયદાની કલમ ૨(૨)માં 'પ્રાણીની વસ્તુ'ની વ્યાખ્યાનું માત્ર અવલોકન કરવાથી જ ખબર પડશે કે આયાત કરેલું હાથીદાંત તેમાં આવે છે.આ બાબતના તે દૃષ્ટિકોણમાં આફ્રિકન હાથી અનુસૂચિત પ્રાણી છે કે નહીં તે પ્રશ્ન અપ્રસ્તુત છે.પ્રકરણ વી.એ. હેઠળ હાથીદાંતના વેપાર પર પ્રતિબંધ છે. તેથી અપીલકર્તાઓ હાથીદાંતના વેપારી હોવાથી તેમાં સમાવિષ્ટ પ્રતિબંધોના કાર્યક્ષેત્રમાં આવશે.એકવાર તેઓ ઉપરોક્ત પ્રકરણના કાર્યક્ષેત્રમાં આવી જાય, પછી તેમની સાથે તે મુજબ વ્યવહાર કરવો પડે છે.જો તે વેપારી હોય તો તેણે એક્ટની કલમ

૪૯-સીની પેટા-કલમ (૧)ની દ્રષ્ટિએ ઘોષણા કરવી પડશે. પ્રકરણ-૪ તેના કિસ્સામાં લાગુ નહીં પડે.આ પ્રકરણ તેમાં સમાવિષ્ટ બાબતો સાથે સંબંધિત છે.હાથીદાંતના વેપારીઓ એક અલગ વર્ગ બનાવે છે, પ્રકરણ VA માં તેનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. આ કિસ્સામાં 'generalia specialibus non derogant' નો સિદ્ધાંત લાગુ થશે.આપણે આ વિષય પર થોડા સમય પછી વિગતવાર ચર્ચા કરીશું.

અપીલકર્તાઓની દલીલ કે તે નવી ઉમેરવામાં આવેલી કલમ ૪૦-A હેઠળ આવરી લેવામાં આવી છે અથવા તે કલમ વ્યક્તિગત માલિકો અને વેપારીઓ વચ્ચે ભેદભાવ કરે છે તે પાયાવિહોળી છે.

૧૯૭૨માં મુખ્ય વન્યજીવ સંરક્ષણ અધિનિયમ પસાર થયો ત્યારે બે પ્રકારના લોકો પ્રાણીઓના માલસામાન વગેરેના કબજામાં હોઈ શકે છે, જેમ કે (a) વ્યક્તિ (બિન-વેપારી) - જેઓ પોતાના અંગત ઉપયોગ માટે પ્રાણીઓના માલસામાનના કબજામાં હોય અને (b) વેપારીઓ - જેઓ વેચાણના હેતુ માટે આવા માલસામાનના કબજામાં હોય.પરિણામે, ૧૯૭૨ના કાયદામાં વ્યક્તિઓને તેમના કબજામાં રહેલી પ્રાણીઓની વસ્તુઓના માલિકી પ્રમાણપત્રો જાહેર કરવા અને અરજી કરવાની જરૂર પડે છે.અને વેપારીઓની વાત કરીએ તો, કલમ ૪૪ થી ૪૮ અને ૪૯ વેપારીઓને તેમના સ્ટોક જાહેર કરવા અને લાઈસન્સ માટે

અરજી કરવા ફરજિયાત કરે છે.કલમ ૪૦-એ માત્ર એવા વ્યક્તિગત બિન-વેપારીઓની ભૂલને ઓછી કરવાના હેતુથી સામેલ કરવામાં આવી છે, જેઓ માહિતીના અભાવ અથવા અજ્ઞાનતાને કારણે ૧૯૭૨ના કાયદાની શરૂઆતથી ૩૦ દિવસના મર્યાદિત સમયગાળામાં તેમની પાસેના પ્રાણીઓના માલની જાહેરાત કરી શક્યા ન હતા. આ કારણે બિન-વેપારીઓને જાહેરાત કરવાની બીજી તક આપવામાં આવી છે.બીજી તરફ તમામ અપીલ કરનારા વેપારીઓએ કાયદાની કલમ ૪૪ માં નિર્દિષ્ટ કરેલા ૩૦ દિવસના સમયગાળામાં અરજી કરી હતી. તેથી, કલમ ૪૦-A નો ઉદ્દેશ અને હેતુ વ્યક્તિગત બિન-વેપારીઓ સુધી મર્યાદિત છે અને વેપારીઓ અથવા વેપારીઓ વચ્ચે ભેદભાવ કરતો નથી.

પ્રકરણ V-A ના સમાવેશ પછી અને પ્રકરણમાં હાથીદાંતના સમાવેશ પછી કોઈપણ સંજોગોમાં, અપીલ કરનાર વેપારીઓ પ્રકરણ V-A ની જોગવાઈઓ દ્વારા સંચાલિત થાય છે. પ્રકરણ V ની જોગવાઈઓ જેમાં કલમ ૪૦-A નો સમાવેશ થાય છે, તે અપીલ કરનાર વેપારીઓને લાગુ પડતી નથી.પ્રકરણ V-A પોતે જ એક સંપૂર્ણ કોડ છે અને કલમ ૪૦-A ની હળવી જોગવાઈને પ્રકરણ V-A માં વાંચવી અથવા ગર્ભિત રીતે વિસ્તૃત કરવી એ ભ્રમણા હશે. વિધાનસભાએ ઈચ્છ્યું હોત તો પ્રકરણ V-A માં સમાન જોગવાઈનો સમાવેશ કરી શક્યું હોત.

કલમ ૪૯-સી માં એવી જોગવાઈ છે કે કલમ ૪૯-બી ની પેટા કલમ (૧) માં

ઉલ્લેખિત ધંધો કે વ્યવસાય ચલાવનાર દરેક વ્યક્તિ નિર્ધારિત તારીખથી ત્રીસ દિવસની અંદર મુખ્ય વન્ય પ્રાણી સંરક્ષક અથવા અધિકૃત અધિકારીને ભારતમાં આયાત કરવામાં આવેલા હાથીદાંતની નિર્ધારિત તારીખના અંતે તેના સ્ટોક, જો કોઈ હોય તો, અથવા તેમાંથી બનાવેલી વસ્તુઓ, તે સ્થળ અથવા સ્થળો કે જ્યાં ઘોષણામાં ઉલ્લેખિત સ્ટોક રાખવામાં આવ્યા છે અને ઘોષણામાં ઉલ્લેખિત સ્ટોકના આવા વસ્તુઓનું વર્ણન, જો કોઈ હોય તો, જે તે પોતાના બોના ફાઈડ વ્યક્તિગત ઉપયોગ માટે પોતાની પાસે રાખવા ઈચ્છે છે.કલમ ૪૯- સી ની પેટા-કલમ (૩) વધુમાં એવી જોગવાઈ કરે છે કે, પેટા-કલમ (૧) હેઠળ કરવામાં આવેલી ઘોષણામાં, ઘોષણા કરનાર વ્યક્તિ પોતાની બોનાફાઈડ વ્યક્તિગત ઉપયોગ માટે ઘોષણામાં દર્શાવેલ સ્ટોકની કોઈપણ વસ્તુ પોતાની પાસે રાખવાની ઈચ્છા વ્યક્ત કરે છે, તો મુખ્ય વન્યજીવ વોર્ડન, ડિરેક્ટરની પૂર્વ મંજૂરીથી, જો તેને ખાતરી થાય કે વ્યક્તિ આવી વસ્તુઓના કાયદેસર કબજામાં છે, તો તે વ્યક્તિની તરફેણમાં માલિકીનું પ્રમાણપત્ર જારી કરી શકે છે, તે તમામ બાબતોના સંદર્ભમાં અથવા, જે પણ બાબત હોય, તે વસ્તુઓ જે મુખ્ય વન્યજીવ વોર્ડનના મતે, તે વ્યક્તિના બોનાફાઈડ વ્યક્તિગત ઉપયોગ માટે જરૂરી છે, અને તે વસ્તુઓ પર ઓળખ ચિહ્નો એવી રીતે લગાવી શકે છે, જે નિર્ધારિત કરવામાં આવે.કલમ ૪૯-સી ની પેટા-કલમ (૬) વધુમાં જણાવે છે કે જ્યાં કોઈ વ્યક્તિને પેટા-કલમ (૩) હેઠળ માલિકીનું પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવ્યું હોય, તે વ્યક્તિને તે વસ્તુ કોઈ પણ વ્યક્તિને ભેટ, વેચાણ કે અન્ય કોઈ રીતે

આપવાની અથવા તે રાજ્યમાંથી જ્યાં તે રહે છે ત્યાંથી અન્ય રાજ્યમાં તે વસ્તુનું હસ્તાંતરણ કે પરિવહન કરવાની મંજૂરી છે અને તે વ્યક્તિએ તે હસ્તાંતરણ કે પરિવહન થયાના ત્રીસ દિવસની અંદર મુખ્ય વન્ય પ્રાણી સંરક્ષક અથવા અધિકૃત અધિકારીને તે હસ્તાંતરણ કે પરિવહન અંગે જાણ કરવી પડશે, જેની અધિકારક્ષેત્રમાં તે હસ્તાંતરણ કે પરિવહન કરવામાં આવ્યું હોય.

૧૯૮૬ના અધિનિયમ નંબર ૨૮ અથવા ૧૯૯૧ના અધિનિયમ નંબર ૪૪ અમલમાં આવતા, જો કે, તે સાચું હોઈ શકે છે કે મિલકત આપોઆપ સરકારમાં જમા થતી નથી.એમાં કોઈ વિવાદ નથી કે અધિનિયમની કલમ ૩૯ ના ખંડ (સી) ની દ્રષ્ટિએ જે અધિનિયમ નંબર ૪૪, ૧૯૯૧ દ્વારા દાખલ કરવામાં આવ્યો હતો, તે મુજબ ભારતમાં આયાત કરવામાં આવેલ માત્ર હાથીદાંત અને તે હાથીદાંતમાંથી બનાવેલ વસ્તુઓ કે જેના સંબંધમાં આ અધિનિયમ અથવા તે હેઠળ બનાવેલા નિયમ અથવા આદેશની વિરુદ્ધમાં કોઈ ગુનો કરવામાં આવ્યો હોય, તે રાજ્ય સરકારની મિલકત હશે, અન્યથા નહીં.પરંતુ આ મુદ્દાને અલગ દ્રષ્ટિકોણથી વિચારવાની જરૂર છે.

જો કે, નિર્ધારિત તારીખે અથવા તે તારીખથી, ભારત આયાત કરવામાં આવતા હાથીદાંત અથવા તેમાંથી બનાવેલી કોઈપણ વસ્તુના સંબંધમાં અન્ય બાબતોની સાથે કોઈપણ વેપાર અથવા વાણિજ્ય ચલાવવાની સંપૂર્ણ મનાઈ છે.આવી

જોગવાઈ હોવા છતાં, જો કે, કોઈ વ્યક્તિ જે વ્યવસાય અથવા વ્યવસાય ચલાવે છે અથવા ટ્રોફી, પ્રાણીઓની વસ્તુઓ વગેરે જે અનુસૂચિત પ્રાણીઓમાંથી મેળવવામાં આવે છે, તે કાયદાની કલમ ૪૯-સીની પેટા-કલમ (૧) ની શરતોમાં, ભારતમાં આયાત કરાયેલા હાથીદાંતના તેના સ્ટોક અથવા તેમાંથી બનાવેલી વસ્તુઓ જાહેર કરવાની ઘોષણા દાખલ કરવા માટે હકદાર હશે. એકવાર આવી જાહેરાત કરવામાં આવે અને આવી વ્યક્તિ તેની બોના ફાઈડ ઉપયોગ માટે તેમાં દર્શાવેલ કોઈપણ વસ્તુઓ પોતાની પાસે રાખવાની ઈચ્છા વ્યક્ત કરતી જાહેરાત કરે, તો મુખ્ય વન્યજીવ રક્ષકના મતે તે વસ્તુ અથવા વસ્તુઓ માટે માલિકીનું પ્રમાણપત્ર આપી શકાય છે. માત્ર એવી વસ્તુઓના સંબંધમાં કે જેના માટે માલિકીનું એવું પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવ્યું હોય, કલમ ૪૯-સી ની પેટા-કલમ (૬) હેઠળ લાદવામાં આવેલા પ્રતિબંધોને આધીન, તેના હસ્તાંતરણની મંજૂરી છે. કલમ ૪૯-સી ની પેટા-કલમ (૭), જોકે, ભારતમાં આયાત કરવામાં આવેલા એવા હાથીદાંત અથવા તેમાંથી બનાવેલી કોઈપણ વસ્તુને વેચાણ માટે અથવા વેચાણ માટેની ઓફર માટે અથવા કોઈપણ વ્યક્તિને હસ્તાંતરિત કરવા માટે વેપારીના નિયંત્રણ હેઠળ રાખવા પર પ્રતિબંધ મૂકે છે.

ઉપરોક્ત જોગવાઈઓનો સાર એ છે કે કોઈપણ વેપારી કે જેણે ૧૯૯૧ના અધિનિયમ નંબર ૪૪ના અમલમાં આવતા પહેલા કાયદેસર રીતે ભારતમાં

હાથીદાંતની આયાત કરી છે, જો કે તે તેના સંબંધમાં કોઈપણ વ્યવસાય અથવા વેપાર કરવા માટે હકદાર રહેશે નહીં, પરંતુ અહીં પહેલાં ઉલ્લેખિત જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં રાખીને, જ્યાં સુધી તે સંબંધમાં કોઈ ગુનો ન કરે, તે સરકારમાં જમા થશે નહીં.જોકે, તે અધિનિયમની કલમ ૪૯-સીમાં આપવામાં આવેલી રીત અને રીત સિવાય તેની માલિકી રાખવા માટે હકદાર નહીં હોય.

ઉપરોક્ત જોગવાઈઓના સંયુક્ત વાંચન પર, એમાં કોઈ શંકા નથી કે જે વ્યક્તિએ કલમ ૪૯-સી ની પેટા-કલમ (૩) હેઠળ આવું પ્રમાણપત્ર મેળવ્યું છે તે જ મિલકતનો કબજો રાખી શકે છે, એટલે કે માલિકીનું પ્રમાણપત્ર આપવાને આધીન છે.જો તે ઉપરોક્ત જોગવાઈઓનું પાલન કરે તો તે કલમ ૪૯-સી ની પેટા કલમ (૬) માં જોગવાઈ કરેલી વસ્તુના હસ્તાંતરણ અથવા પરિવહન માટે હકદાર રહેશે. એમાં હવે કોઈ શંકા નથી કે જો કલમ ૪૯-સી ની પેટા કલમ (૩) ની શરતોમાં વેપારીની તરફેણમાં માલિકીનું કોઈ પ્રમાણપત્ર આપવામાં ન આવે તો તેની મિલકતને હસ્તાંતરિત અથવા પરિવહન કરવા માટે હકદાર બનવાનો પ્રશ્ન ઊભો થશે નહીં, જે કિસ્સામાં કલમ ૪૯-સી ની પેટા કલમ (૭) ની શરતોમાં તે માત્ર ઉપરોક્ત વસ્તુઓનું વેચાણ કરવા અથવા વેચાણ માટે રજૂ કરવા અથવા હસ્તાંતરણ કરવા માટે જ નહીં પણ ઉપરોક્ત વસ્તુઓને પોતાના કબજામાં રાખવા માટે પણ હકદાર રહેશે નહીં.

અમારા મતે, કાયદાકીય જોગવાઈઓ સંપૂર્ણપણે સ્પષ્ટ અને અસ્પષ્ટ છે.

શ્રી સંઘીની રજૂઆત કે મુખ્ય વન્યજીવ રક્ષકને કોઈ પણ વસ્તુને વેપારીના વાસ્તવિક વ્યક્તિગત ઉપયોગ માટે સક્ષમ જાહેર કરવાની બિનમાર્ગદર્શિત સત્તા આપવામાં આવી છે, તે સ્વીકારી શકાય નહીં.માત્ર ઉપરોક્ત અધિનિયમની જોગવાઈઓના સંદર્ભમાં જ નહીં, પરંતુ અન્ય બાબતોની સાથે સાથે, કદાચ હાથીદાંતના સંબંધમાં પણ પ્રતિબંધિત કરવામાં આવ્યો છે, કલમ ૪૯-સીની પેટા-કલમ (૩) સાથે જોડાયેલ જોગવાઈને ધ્યાનમાં રાખીને, આવી વસ્તુને પણ કોઈ પણ વ્યાપારી પરિસરમાં પ્રદર્શન માટે રાખી શકાતી નથી.આમ હાથીદાંત અથવા તેમાંથી બનાવેલી કોઈપણ વસ્તુ વેપાર અથવા વાણિજ્યનો વિષય ન હોઈ શકે અને કોઈપણ કારણોસર કોઈપણ વ્યાપારી પરિસરમાં પ્રદર્શિત કરી શકાતી નથી.ઉક્ત કાયદાની જોગવાઈઓના કારણે, વેપારીને તેની પાસેની વસ્તુઓનો નિકાલ કરવા માટે છ મહિનાનો સમય આપવામાં આવ્યો હતો.હાઈકોર્ટ સમક્ષ કોઈ પાયાની હકીકત રજૂ કરવામાં આવી નથી કે અમારી સમક્ષ કોઈ એવો દલીલ પણ રજૂ કરવામાં આવ્યો નથી કે કાયદા હેઠળ તેમાં નિર્દિષ્ટ સમયગાળો વાજબી ન હતો.જે વસ્તુઓ વેપાર અથવા વાણિજ્યનો વિષય ન હોઈ શકે તેને માત્ર વ્યક્તિગત ઉપયોગ માટે જ રાખી શકાય છે.આવા વ્યક્તિગત ઉપયોગ બોના ફાઈડ હોવા જોઈએ.એકવાર વેપારી દ્વારા આવી વસ્તુનો કબજો રાખવાની જરૂરિયાત ખાસ નક્કી કરવામાં આવી હતી, ત્યારે એમ કહી શકાય નહીં કે મુખ્ય વન્યજીવ રક્ષકને માર્ગદર્શિત અને અનૌપચારિક સત્તા

આપવામાં આવી હતી.આ ઘટનામાં, જ્યારે કોઈ આદેશ પસાર કરવામાં આવે છે, ત્યારે વ્યક્તિ તેનાથી અસંતુષ્ટ હોય, તો તે પેટા-કલમ (૫) ની શરતોમાં અપીલ કરી શકે છે.

આવા મૂળ આદેશો અથવા અપીલ આદેશો સામે, ન્યાયિક સમીક્ષા પણ જાળવી શકાય તેવી હશે.

કલમ ૪૯-સીની પેટા-કલમ (૭) ફક્ત એવી વસ્તુઓ અથવા લેખોના સંબંધમાં લાગુ થશે જેના માટે માલિકીનું પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવ્યું નથી.જો કોઈ વ્યક્તિ પોતાના નિયંત્રણમાં રાખે, વેચે અથવા વેચાણ માટે ઓફર કરે અથવા અન્ય કોઈ વ્યક્તિને તે જ ટ્રાન્સફર કરે, તો તે અધિનિયમની કલમ ૫૧ ની પેટા-કલમ (૧-A) હેઠળ આપવામાં આવેલ દંડને પાત્ર થશે.

કલમ ૫૧ની પેટા-કલમ (૨) સક્ષમ અદાલતને નિર્દેશ આપવાની સત્તા આપે છે કે આવી મિલકત સરકાર દ્વારા જપ્ત કરવામાં આવે, જે કિસ્સામાં કલમ ૩૯ની કલમ (સી) લાગુ થશે.તેથી, અમને એવું લાગતું નથી કે આ અધિનિયમની જોગવાઈઓ પ્રકૃતિમાં અસામાન્ય છે.શ્રી સંઘીએ નિર્દેશ કર્યો છે તેમ એ વાત સાચી છે કે પ્રતિવાદીઓએ હાઈકોર્ટ સમક્ષ નિવેદન આપ્યું હતું કે અપીલકર્તાઓના કબજામાં રહેલી મિલકત સરકારને હસ્તગત નથી થઈ, પરંતુ

આવું નિવેદન સ્પષ્ટપણે કલમ ૩૯ની કલમ (સી)ની જોગવાઈઓ અને કલમ ૫૯ની પેટા-કલમ (૨)ને ધ્યાનમાં રાખીને આપવામાં આવ્યું હતું. આવી મિલકત જમીના આદેશને આધીન સરકારમાં જમા થશે અને કલમ ૪૯-સી ની પેટા-કલમ (૭) ના ઉદ્ધંધન માટે ગુનેગાર સામે દોષિત ઠરાવવાનો આદેશ અને સજા નોંધવામાં આવે છે. આપણે, ઉપરોક્ત અધિનિયમની જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં રાખીને, એવું માનવું જોઈએ કે પ્રશ્નમાં રહેલા હાથીદાંતના સંબંધમાં માત્ર વેપાર અથવા વ્યવસાય જ પ્રતિબંધિત નથી, પરંતુ અધિનિયમ હેઠળ તેની કોઈપણ રીતે કબજો અથવા કોઈપણ પ્રકારનું હસ્તાંતરણ પ્રતિબંધિત છે, જોકે, અધિનિયમની કલમ ૪૯-સી ની પેટા-કલમ (૧), (૩) અને (૬) ની જોગવાઈઓને આધીન છે. વિધાનસભાએ કલમ ૪૯-સી માં 'બોનાફાઇડ પર્સનલ યુઝ' શબ્દોનો ઇરાદાપૂર્વક ઉપયોગ કર્યો છે અને વેપારીઓ પર તે સાબિત કરવાની જવાબદારી મૂકી છે જેથી તેઓ તેના દ્વારા જાહેર કરાયેલા સ્ટોકમાંથી વસ્તુઓ જાળવી રાખવા માટે હકદાર બને. આ જરૂરિયાત એ હકીકતને કારણે છે કે ખરીદી સમયે વ્યક્તિગત બિન-વેપારી દ્વારા પ્રાણી વસ્તુની પ્રાપ્તિ તેના પોતાના વ્યક્તિગત બોનાફાઇડ ઉપયોગ માટે માનવામાં આવશે જ્યારે બીજી બાજુ વેપારીઓના કિસ્સામાં વેપારીના સ્ટોકમાં પ્રતિબિંબિત પ્રાણી વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ ફક્ત વેચાણના હેતુ માટે હશે. તેથી, વેપારીઓના કિસ્સામાં વ્યક્તિગત પ્રમાણિક ઉપયોગની જરૂરિયાત લાદવી એ ભેદભાવપૂર્ણ અથવા મનસ્વી અથવા અતાર્કિક અથવા વિકૃત નથી કહેવાતી કે જે અપીલકર્તાઓને

તેના પર નિયંત્રણ ચાલુ રાખવાનો હક આપે છે.

સરકારમાં હાથીદાંતની વેસ્ટ છે?

જો કે, અમે શ્રી મલ્હોત્રાના એ દાવા સાથે સહમત નથી કે અપીલકર્તાઓ પ્રાણીની વસ્તુના કબજામાં હોવાનું સ્વીકારવામાં આવ્યું છે, તે હકીકતને ધ્યાનમાં રાખીને, તેઓએ ગુનો કર્યો છે અને તે રીતે તેઓ અધિનિયમની કલમ ૩૯(એ) (આઈ)ના કાર્યક્ષેત્રમાં આવશે, જેના પરિણામે તે રાજ્યમાં જમા થઈ શકે છે.

તે તબક્કે એ પ્રશ્ન નક્કી કરી શકાતો નથી કે આ કાયદા હેઠળ ગુનો કરવામાં આવ્યો છે કે નહીં.આવા નિર્ધારણને વધુમાં કારોબારી સત્તાના હાથમાં ચુકાદા માટે છોડી શકાય નહીં.જ્યારે અને જ્યારે કોઈ જમી કરવામાં આવે છે અને વેપારી પર અધિનિયમની કલમ ૪૯-સીની પેટા-કલમ ૭ને ધ્યાનમાં રાખીને ગુનાના કથિત આયોગ માટે કાર્યવાહી કરવામાં આવે છે; ત્યારે તેના માટે ચુકાદો આ સંબંધમાં અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી કાયદાની સક્ષમ અદાલત દ્વારા જ થવો જોઈએ.કોઈ વ્યક્તિને દોષિત ઠેરવવામાં આવે તે પહેલાં કોર્ટ એવા તારણ પર આવવું પડે છે કે આરોપીએ ગુનો કર્યો છે, જેના માટે સંપૂર્ણ ગુનાહિત અદાલતી કાર્યવાહી જરૂરી છે.આવી ફોજદારી સુનાવણીની ગેરહાજરીમાં અને ગુનો આચરવામાં આવ્યો હોવાનું જણાયું હોય, તો કલમ ૩૯ કોઈ પણ અરજી ન હોઈ

શકે.આ બાબતની તે દષ્ટિએ એ સ્પષ્ટ છે કે તે સંદર્ભમાં મિલકતો સરકારમાં રોકાયેલી નથી.

કેવી રીતે ક્ષિધાનું સમાધાન કરવું જોઈએ?

જો કે, પ્રશ્ન એ રહેશે કે પ્રશ્નમાં રહેલી મિલકતનું શું થશે.અમારા મતે, જવાબ તેમની તમામ જોગવાઈઓને સંપૂર્ણ રીતે વાંચીને શોધવો જોઈએ.

હવે તે સારી રીતે સ્થાપિત છે કે કાયદાના અર્થઘટનના હેતુ માટે સમગ્ર કાયદાને સંપૂર્ણ રીતે વાંચવામાં આવે છે.આ કાયદાનો અર્થ અને ઉદ્દેશ્ય તેની સંપૂર્ણ અસર સાથે આપવો જોઈએ.

વધુમાં, આ પ્રકારના કિસ્સામાં, હેતુપૂર્ણ બાંધકામના સિદ્ધાંતો અમલમાં આવવા જોઈએ.

એ.પી. વિ. એલ.વી.એ. દીક્ષિતુલુના મુખ્ય ન્યાયાધીશમાં [એ.આઈ.આર. ૧૯૭૯ એસ.સી. ૧૯૩:(૧૯૭૯) ૨ એસસીસી ૩૪], આ કોર્ટે અવલોકન કર્યું:

"અર્થઘટનનો પ્રાથમિક સિદ્ધાંત એ છે કે બંધારણીય અથવા

વૈધાનિક જોગવાઈનું અર્થઘટન "તેને બનાવનારાઓના ઈરાદા અનુસાર" થવું જોઈએ (કોક).સામાન્ય રીતે, આવા ઈરાદા જોગવાઈની ભાષામાંથી એકત્રિત કરવામાં આવે છે.જો કાયદા દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાતી ભાષા અથવા શબ્દસમૂહ ચોક્કસ અને સ્પષ્ટ હોય અને આમ તે પોતે જ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કાયદાકીય હેતુ જાહેર કરે છે, તો પરિણામોને ધ્યાનમાં લીધા વિના તેને અમલમાં મૂકવું જ જોઈએ.પરંતુ જો જોગવાઈમાં ઉપયોગમાં લેવાતા શબ્દો અચોક્કસ, પ્રોટીન અથવા ભાવનાત્મક હોય અથવા વાજબી રીતે એક કરતાં વધુ અર્થો ધરાવી શકે, તો કડક વ્યાકરણિક રચનાનો નિયમ વાસ્તવિક કાયદાકીય હેતુ સુધી પહોંચવા માટે ચોક્કસ માર્ગદર્શક બનવાનું બંધ કરે છે.આવા કિસ્સામાં, ઉપયોગમાં લેવાતા શબ્દો અને શબ્દસમૂહોનો સાચો અર્થ જાણવા માટે, કોર્ટ માટે જોગવાઈની શુષ્ક શાબ્દિક મર્યાદાઓથી આગળ વધવું અને બાંધકામના અન્ય જાણીતા નિયમોની મદદ લેવી કાયદેસર છે, જેમ કે તેનો કાયદાકીય ઇતિહાસ, સમગ્ર કાયદાની મૂળ યોજના અને માળખું, દરેક ભાગ બાકીના પર પ્રકાશ પાડે છે, કાયદાનો હેતુ, પ્રાપ્ત કરવા માંગતા ઉદ્દેશો અને અન્ય સંબંધિત અર્થઘટનની પસંદગીમાં એકને અપનાવવાથી પરિણામો આવી શકે છે.

કેહર સિંહ વિ. રાજ્ય (દિલ્લી વહીવટીતંત્ર) [એ.આઈ.આર. ૧૯૮૮ એસ.સી. ૧૮૮૩:(૧૯૮૮) ૩ એસસીસી ૬૦૯], આ કોર્ટે કહ્યું:

"છેલ્લા કેટલાક વર્ષોમાં, 'સુવર્ણ નિયમ'ને અવગણવામાં આવ્યો છે.હવે આપણે કાયદાકીય સંસ્થાનો "ઘરાદો" અથવા કાયદાનો 'હેતુ' શોધીએ છીએ.સૌ પ્રથમ, આપણે કાયદાના શબ્દોની તપાસ કરીએ છીએ.જો શબ્દો ચોક્કસ હોય અને પરિસ્થિતિને આવરી લેતા હોય, તો આપણે આગળ વધતા નથી.અમે તે શબ્દોને શબ્દોના કુદરતી અને સામાન્ય અર્થમાં સમજાવીએ છીએ.પરંતુ, જો શબ્દો અસ્પષ્ટ હોય, અનિશ્ચિત હોય અથવા ઉપયોગમાં લેવાતા શબ્દો અંગે કોઈ શંકા ઊભી થાય, તો અમે તેને વિધાનસભાની ભાષા પર તર્કસંગત અર્થ મૂકવાની અમારી સર્વોચ્ચ ફરજ માનીએ છીએ.પછી અમે દરેક શબ્દ, દરેક વિભાગ અને દરેક જોગવાઈની તપાસ કરીએ છીએ.અમે આ કાયદાની સમગ્ર રીતે તપાસ કરીએ છીએ.આપણે એ આવશ્યકતાની તપાસ કરીએ છીએ જેણે આ કાયદાને જન્મ આપ્યો હતો. આપણે એ દુષ્કૃત્યોને જોઈએ છીએ જેનું નિવારણ કરવા માટે વિધાનસભાનો ઘરાદો હતો.અમે માત્ર એક-થી-એક સંબંધને જ નહીં પરંતુ સમગ્ર પરિસ્થિતિને જોઈએ છીએ.અમે કાયદાના માળખાની બહારની કોઈપણ જોગવાઈને ધ્યાનમાં લઈશું નહીં.આપણે આ

જોગવાઈઓને પાછળના હેતુથી અલગ અમૂર્ત સિદ્ધાંતો તરીકે જોશું નહીં.આપણે એવી જોગવાઈઓ પર વિચાર કરીશું કે જે સંજોગોમાં તેઓ તેમના મૂળને આભારી છે.કાયદામાં સુસંગતતા અને સુસંગતતા સુનિશ્ચિત કરવા અને અનિરૂદ્ધનીય પરિણામો ટાળવા માટે અમે જોગવાઈઓ પર વિચાર કરીશું.

જિલ્લા ખાણ અધિકારી વિરુદ્ધ ટાટા આયર્ન એન્ડ સ્ટીલ કંપનીમાં [જેટી ૨૦૦૧ (૬) એસસી ૧૮૩ : (૨૦૦૧) ૭ એસસીસી ૩૫૮], આ કોર્ટે જણાવ્યું હતું:

"કાયદો એ વિધાનસભાનો આદેશ છે અને કાયદાનું અર્થઘટન કરતી વખતે તેના નિર્માતાનો ઈરાદો જાણવો જરૂરી છે.કાયદાનું અર્થઘટન તેને બનાવનારાઓના ઈરાદા અનુસાર કરવું પડે છે અને અદાલતની ફરજ ધારાસભાના સાચા ઈરાદા પર કાર્ય કરવાની છે.જો કોઈ વૈધાનિક જોગવાઈ એક કરતાં વધુ અર્થઘટન માટે ખુલ્લી હોય, તો અદાલતે તે અર્થઘટન પસંદ કરવાનું હોય છે જે વિધાનસભાના સાચા ઈરાદાનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે.આ કાર્ય ઘણીવાર વિવિધ કારણોસર મુશ્કેલીઓ ઊભી કરે છે, કારણ કે વપરાયેલા શબ્દો કોઈ ચોક્કસ અથવા નિશ્ચિત અર્થ ધરાવતા વૈજ્ઞાનિક પ્રતીકો ન હોઈ શકે અને ભાષા કોઈના વિચારો વ્યક્ત

કરવા માટે અપૂર્ણ માધ્યમ હોઈ શકે અથવા વિવિધ રંગોના અભિપ્રાયો ધરાવતી વ્યક્તિઓની વિધાનસભાનો સમૂહ એવો અર્થ વ્યક્ત કરે છે જે અસ્પષ્ટ હોઈ શકે.સૌથી વધુ કલ્પનાશીલ કાયદાકીય સંસ્થા માટે પણ એવી પરિસ્થિતિઓ અને સંજોગોને સંપૂર્ણપણે અટકાવવાનું અશક્ય છે, જે કાયદો ઘડ્યા પછી ઉભી થઈ શકે છે, જ્યાં તેનો ઉપયોગ જરૂરી હોઈ શકે છે.તેમ છતાં, અદાલતોનું કાર્ય માત્ર અર્થઘટન કરવાનું છે, કાયદો બનાવવાનું નહીં.આધુનિક રાજ્યમાં કાયદો અમુક જાહેર અનિષ્ટને રોકવા અથવા અમુક જાહેર લાભને અસર કરવા માટે અમુક નીતિ સાથે અમલમાં મૂકવામાં આવે છે.આ કાયદો મુખ્યત્વે ભૂતકાળ અને વર્તમાનના અનુભવોમાંથી મેળવેલી માહિતીના આધારે વિધાનસભા સમક્ષની સમસ્યાઓ તરફ નિર્દેશિત છે.તે ભવિષ્યમાં ઉદ્ભવતી સમાન સમસ્યાઓને આવરી લેવા માટે સામાન્ય શબ્દોના ઉપયોગ દ્વારા પણ ડિઝાઇન કરી શકાય છે.પરંતુ, વસ્તુઓના સ્વભાવથી, ભવિષ્યમાં ઉદ્ભવતી વિવિધ પરિસ્થિતિઓમાં સંપૂર્ણ રીતે અપેક્ષા રાખવી અશક્ય છે, જેમાં હાથમાં રહેલા કાયદાની અરજીની જરૂર પડી શકે છે અને આવા અનિશ્ચિત સંદર્ભોને સંચારિત કરવા માટે પસંદ કરાયેલા શબ્દો ઘણા કિસ્સાઓમાં સ્પષ્ટતા અને ચોક્કસાઈમાં અભાવ ધરાવતા

હોય છે અને આમ બાંધકામના વિવાદાસ્પદ પ્રશ્નોને જન્મ આપે છે.બાંધકામની પ્રક્રિયા શાબ્દિક અને હેતુપૂર્ણ બંને અભિગમોને જોડે છે.બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, કાયદાકીય હેતુ એટલે કે કાયદાનો સાચો અથવા કાયદેસર અર્થ એ છે કે કાયદામાં ઉપયોગમાં લેવાતા શબ્દોના અર્થને કોઈપણ ઓળખી શકાય તેવા હેતુ અથવા ઉદ્દેશ્યના પ્રકાશમાં ધ્યાનમાં લઈને મેળવવામાં આવે છે, જે ગુક્સાન અને તેના ઉપાયને સમાવે છે, જે કાયદાને નિર્દેશિત કરે છે.

સ્ટેટ ઓફ એ.પી. વિ. મેક. ડોવેલ કંપની [એ.આઈ.આર. ૧૯૯૬ એસ.સી. ૧૬૨૭] માં, આ કોર્ટે ઠરાવ્યું હતું:

"કોઈ કાયદાને એ આધાર પર રદ કરી શકાય નહીં કે કોર્ટ તેને ગેરવાજબી માને છે.સંસદ અને વિધાનસભા, જે લોકોના પ્રતિનિધિઓથી બનેલા છે, તેઓ લોકોની જરૂરિયાતો અને તેમના માટે શું સારું અને ખરાબ છે તે જાણતા હોવા જોઈએ.અદાલત તેમની સમજદારી પર ચુકાદો આપી શકે નહીં.આ સંદર્ભમાં, એ ચાદ રાખવું જોઈએ કે વહીવટી કાર્યવાહીના કિસ્સામાં પણ ન્યાયિક સમીક્ષાનો અવકાશ ત્રણ આધારો સુધી મર્યાદિત છે., ((i)

અયોગ્યતા, જેને વધુ યોગ્ય રીતે અતાર્કિકતા કહી શકાય, (ii) ગેરકાયદેસરતા અને

(iii) પ્રક્રિયાગત અયોગ્યતા (કાઉન્સિલ ઓફ સિવિલ સર્વિસીસ યુનિયન વિ. મિનિસ્ટર ફોર ધ સિવિલ સર્વિસીસ (૧૯૮૫ એસી ૩૭૪) જુઓ, જેનો નિર્ણય આ અદાલતે પણ સ્વીકાર્યો છે).વહીવટી કાયદાના ક્ષેત્રમાં પણ પ્રમાણસરતાના સિદ્ધાંતની લાગુ પડવાની બાબત હજુ પણ ચર્ચાસ્પદ મુદ્દો છે.(આર. વિ. માં લોર્ડ્સ લોરી અને એકનરના અભિપ્રાયો જુઓ.ગૃહ વિભાગના સચિવ એકતરફી બ્રિંદ, (૧૯૯૧ એ.સી. ૬૯૬ ૭૬૬-૬૭ અને ૭૬૨).જો વહીવટી કાયદાના ક્ષેત્રમાં પણ તેની લાગુ પડવાની સંપૂર્ણ અને અંતિમ રીતે નક્કી ન થઈ હોય ત્યારે આ સિદ્ધાંત લાગુ કરીને કોઈ કાયદાને રદ કરવામાં આવે તો તે વિચિત્ર હશે.

ગુજરાતની ઉચ્ચ અદાલત અને અન્ય વિરુદ્ધ ગુજરાત કિસાન મજદૂર પંચાયત અને અન્ય [(૨૦૦૩) ૪એસ.સી.સી. ૭૧૨] માં આ અદાલતે નોંધ્યું હતું:

"૧૯૮૭(૧) એસ.સી.સી. ૪૨૪માં નોંધાયેલા રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા વિ. પીયરલેસ કો.માં આ કોર્ટે કહ્યું હતું: _

"અર્થઘટન લખાણ અને સંદર્ભ પર આધાર રાખે છે.તેઓ અર્થઘટનનો આધાર છે.કોઈ કહી શકે છે કે જો લખાણ એ ટેક્સચર છે, તો સંદર્ભ એ છે જે રંગ આપે છે.બંનેમાંથી કોઈની અવગણના કરી શકાય નહીં.બંને મહત્વપૂર્ણ છે.એ અર્થઘટન શ્રેષ્ઠ છે જે લખાણના અર્થઘટનને સંદર્ભ સાથે મેળ ખવડાવે છે.જ્યારે આપણે જાણીએ છીએ કે શા માટે તેને લાગુ કરવામાં આવ્યું હતું ત્યારે કાયદાનું શ્રેષ્ઠ અર્થઘટન થાય છે.આ જ્ઞાન સાથે, કાયદાને પહેલાં સંપૂર્ણ અને પછી વિભાગ દ્વારા વિભાગ, કલમ દ્વારા કલમ, શબ્દસમૂહ દ્વારા શબ્દસમૂહ અને શબ્દ દ્વારા શબ્દ વાંચવો જોઈએ.જો કોઈ કાયદાને તેના અમલના સંદર્ભમાં, કાયદાના નિર્માતાના ચશ્માથી જોવામાં આવે, તો તે યોજના, કલમો, કલમો, શબ્દસમૂહો અને શબ્દો રંગ લઈ શકે છે અને જ્યારે સંદર્ભ દ્વારા પૂરા પાડવામાં આવેલા ચશ્મા વિના કાયદાને જોવામાં આવે ત્યારે તેનાથી અલગ દેખાઈ શકે છે.આ ચશ્માથી આપણે સમગ્ર અધિનિયમને એક સમગ્ર તરીકે જોવો જોઈએ અને શોધવું જોઈએ કે દરેક વિભાગ, દરેક કલમ, દરેક શબ્દસમૂહ અને દરેક શબ્દનો અર્થ શું છે અને તે સમગ્ર અધિનિયમની યોજનામાં બંધબેસે તે રીતે રચાયેલ છે. કાયદાનો કોઈ ભાગ અને કાયદાનો કોઈ શબ્દ અલગથી અર્થઘટન કરી શકાતો નથી, કાયદાઓનું અર્થઘટન એ

રીતે કરવું પડે છે કે દરેક શબ્દનું સ્થાન હોય અને દરેક વસ્તુ તેના સ્થાને હોય....."

રીડ ડિકર્સન દ્વારા "ધ ઇન્ટરપ્રિટેશન એન્ડ એપ્લિકેશન ઓફ સ્ટેચ્યુટ્સ" માં, લેખકે પૃષ્ઠ ૧૩૫ પર કાયદાના સંદર્ભના મહત્વ સાથે નીચેના શબ્દોમાં વ્યવહાર કરતી વખતે વિષયની ચર્ચા કરી છે: _

".....ભાષાનો સાર એ છે કે તે સ્થાપિત વિચારો અને મૂલ્યોના વૈચારિક મેટ્રિક્સને પ્રતિબિંબિત કરે, વ્યક્ત કરે અને કદાચ અસર પણ કરે, જે તે સંસ્કૃતિને ઓળખે છે.આ કારણોસર, ભાષાને 'માનવ અનુભવનો સંકલ્પનાત્મક નકશો' કહેવામાં આવે છે.

આ કાયદાનો હેતુ એ જોવાનો છે કે ટ્રિબ્યુનલ કાર્યરત બને અને તે મુજબ કોર્ટનો પ્રયાસ એ જોવાનો રહેશે કે તેને પ્રાપ્ત કરવા માટે અધિનિયમની કલમ ૧૦ નું અર્થઘટન એવી રીતે કરવામાં આવે કે જેથી તેની શરૂઆતની રચના સમયે પણ પ્રમુખની નિમણૂક શક્ય બને.

ફ્રાન્સિસ બેનિયન દ્વારા તેમના કાનૂની અર્થઘટનમાં સંક્ષિપ્તમાં કરવામાં આવ્યું છે તેમ, સ્ટ્રેઈન્ડ કન્સ્ટ્રક્શનના સિદ્ધાંતનો આશરો

લઈને આવા બાંધકામને મંજૂરી આપવામાં આવે છે.પ્રબંધના
વિભાગ ૩૦૪ માં હેતુપૂર્ણ બાંધકામ નીચે પ્રમાણે વર્ણવવામાં
આવ્યું છે: _

"કાયદાનું હેતુપૂર્ણ નિર્માણ એ છે જે કાયદાકીય હેતુને અસર કરે છે -

(એ) કાયદાકીય હેતુને અનુરૂપ હોય તેવા કાયદાના શાબ્દિક અર્થને
અનુસરવું (આ સંહિતામાં જેને હેતુપૂર્ણ-અને-શાબ્દિક બાંધકામ કહેવામાં
આવે છે), અથવા

(b) જ્યાં શાબ્દિક અર્થ કાયદાકીય હેતુને અનુરૂપ ન હોય ત્યાં તણાવપૂર્ણ
અર્થ લાગુ કરવો (કોડમાં હેતુપૂર્ણ-અને-તણાવપૂર્ણ બાંધકામ કહેવાય
છે).

ડી.પી.પી. વિ. શિલ્ડકેમ્પ (૧૯૭૧) એ.સી. ૧ માં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું
હતું કે જ્યાં 'બ્લુ પેન્સિલ' તકનીક અવ્યવહારુ હોય ત્યાં પણ છૂટાછેડા થઈ
શકે છે.જોન્સ વિ. પ્રોથમ પાર્ક સેટલ્ડ એસ્ટેટ્સ (૧૯૮૦) એ.સી. ૭૪ માં
પૃષ્ઠ ૧૦૫ પર, કાયદો નીચેના શબ્દોમાં જણાવવામાં આવ્યો છે: _

".....હું હેતુપૂર્ણ બાંધકામ અપનાવવા માટે અનિચ્છા ધરાવતો
નથી, જ્યાં ઉપયોગમાં લેવાતી કાયદાકીય ભાષાનો શાબ્દિક અર્થ

લાગુ કરવાથી એવા પરિણામો આવશે જે સ્પષ્ટપણે અધિનિયમના હેતુઓને હરાવી દેશે. પરંતુ આમ કરવામાં ન્યાયની અદાલત જે કાર્યમાં રોકાયેલી છે તે બાંધકામનું કાર્ય રહે છે, પછી ભલે તેમાં અધિનિયમમાં સ્પષ્ટપણે સમાવિષ્ટ ન હોય તેવા શબ્દો વાંચવાનો સમાવેશ થાય.કેમિન્સ બેલરૂમ્સ કંપની લિ. વિ.ઝેનિથ ઈન્વેસ્ટમેન્ટ્સ (ટોરકવે) લિ. (૧૯૭૧ એ.સી. ૮૫૦) આનું ઉદાહરણ પૂરું પાડે છે; પરંતુ તે કિસ્સામાં આ અભ્યાસક્રમને ન્યાયી ઠેરવવા માટે ત્રણ શરતો પૂરી કરવી આવશ્યક હતી.પ્રથમ, અધિનિયમની જોગવાઈઓને સમગ્ર રીતે ધ્યાનમાં લઈને એ નક્કી કરવું શક્ય હતું કે અધિનિયમનો હેતુ જે ઉપાય કરવાનો હતો તે ખરેખર શું હતો; બીજું, એ સ્પષ્ટ હતું કે મુસદ્દા તૈયાર કરનાર અને સંસદે અજાણતામાં એવી ઘટનાને અવગણી હતી, અને તેથી તેની સાથે વ્યવહાર કરવાનું ટાળ્યું હતું, જેના પર જો અધિનિયમનો હેતુ સિદ્ધ કરવાનો હોય તો ધ્યાન આપવું જરૂરી હતું; અને ત્રીજું, એ ચોક્કસપણે જણાવવું શક્ય હતું કે મુસદ્દા તૈયાર કરનાર દ્વારા ઉમેરવામાં આવેલા અને સંસદ દ્વારા મંજૂર કરાયેલા વધારાના શબ્દો કયા હતા, જો બિલ કાયદામાં પસાર થાય તે પહેલાં તેમની અવગણના તરફ ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું હોત.જ્યાં સુધી આ ત્રીજી શરત પૂરી ન થાય ત્યાં સુધી સંસદ દ્વારા પસાર કરાયેલા લેખિત

કાયદાનો અર્થ શું છે તે નક્કી કરવા માટે ન્યાયની અદાલત દ્વારા અધિનિયમમાં રહેલી ભૂલને સુધારવાના કોઈપણ પ્રયાસને તેના અધિકારક્ષેત્રના ઉપયોગ તરીકે યોગ્ય ઠેરવી શકાય નહીં.

પ્રિન્સિપલ્સ ઓફ સ્ટેચ્યુટરી ઈન્ટરપ્રિટેશન ઓફ જસ્ટિસ જી.પી. સિંઘ, પમી આવૃત્તિ, ૧૯૯૨માં, એવું જણાવવામાં આવ્યું છે:

"બેંગ્લોર વોટર સપ્લાય વિ. એ. રાજપ્પા (એ.આર. ૧૯૭૮ એસ.સી. ૫૪૮) માં સુપ્રીમ કોર્ટે 'ઔદ્યોગિક વિવાદ અધિનિયમ, ૧૯૪૭' માં ઉદ્યોગની વ્યાખ્યા સાથે કામ કરતી વખતે ડેનિંગ, એલ.જે. દ્વારા જણાવવામાં આવેલા બાંધકામના નિયમને મંજૂરી આપી હતી.આ વ્યાખ્યા એટલી સામાન્ય અને અસ્પષ્ટ છે કે બી.ઈ.જી., સી.જે.એ કહ્યું કે પરિસ્થિતિએ "ઉભા થયેલી મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવા માટે કેટલીક ન્યાયિક વીરતા" ની જરૂર હતી.કે. આયર, જે. એ કેસમાં મુખ્ય બહુમતીનો ચુકાદો આપ્યો હતો, તેણે સીફોર્ડ કોર્ટ એસ્ટેટ્સ લિમિટેડ વિ. માં ડેનિંગ, એલ.જે. ના ચુકાદામાંથી ઉપર ઉતારેલા ફકરાને મંજૂરી આપી હતી.આશર.પરંતુ તે જ સાતત્યમાં તેમણે મેગોર અને સેન્ટ મેલોન્સ આર.ડી.સી. વિરુદ્ધના કેસમાં લોર્ડ સિમોન્ડ્સના

ભાષણમાંથી એક ફકરાનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો હતો.ન્યૂપોર્ટ કોર્પોરેશન, ૧૯૫૧(૨) ઓલ ઇ.આર. ૮૩૯ એવું લાગે છે કે તે ડેનિંગ, એલ.જે. ના ચુકાદાનો એક ભાગ પણ છે. આ ફકરો આ પ્રમાણે છે:"ન્યાયાલયની ફરજ એ છે કે વિધાનસભાએ જે શબ્દોનો ઉપયોગ કર્યો છે તેનું અર્થઘટન કરવું.તે શબ્દો અસ્પષ્ટ હોઈ શકે છે, પરંતુ, જો તે હોય તો પણ, શોધની સફર પર તેમની બહાર મુસાફરી કરવાની અદાલતની સત્તા અને ફરજ સખત રીતે મર્યાદિત છે.અગાઉ નોંધ્યા મુજબ, લોર્ડ સિમોન્ડ્સ અને અન્ય લો લોર્ડ્સ મેગોર અને સેન્ટ મેલોનના કેસમાં ડેનિંગ, એલ.જે.ના મંતવ્યોની ખૂબ ટીકા કરી હતી. જો કે, ઉપર રજૂ કર્યા મુજબ, ટીકા વધુ એટલા માટે છે કારણ કે તેમણે જે રીતે બાંધકામનો નિયમ રજૂ કર્યો હતો તે અસામાન્ય હતો.આ સંદર્ભમાં એ યાદ રાખવું અગત્યનું છે કે, જો કે અદાલત વાસ્તવિક કેસસ ઓમિસસ પૂરો પાડી શકતી નથી, પરંતુ તે એટલું સ્પષ્ટ છે કે જ્યારે ખરેખર કોઈ કેસસ ઓમિસસ ન હોય ત્યારે તેણે કાયદાનું એવું અર્થઘટન ન કરવું જોઈએ કે જેનાથી કેસસ ઓમિસસ ઊભું થાય.

હમીદિયા હાર્ડવેર સ્ટોર્સ વિ. બી. મોહન લાલ સોકારમાં (૧૯૮૮) ૨ એસ.સી.સી. ૫૧૩માં પરજ પર નોંધાયેલ શબ્દના ઉમેરાનો નિયમ નીચેના

શબ્દોમાં માન્ય હોવાનું માનવામાં આવ્યું હતું: _

"અમારો મત એવો છે કે, કાયદાની કલમ ૧૦ ની પેટા-કલમ (૩) ના ખંડ (a) માં જે રીતે ઘડવામાં આવ્યું છે અને સંદર્ભને ધ્યાનમાં રાખીને, 'જો મકાનમાલિકને તેના પોતાના ઉપયોગ માટે અથવા તેના પરિવારના કોઈપણ સભ્યના ઉપયોગ માટે તેની જરૂર હોય તો' એ શબ્દો જે કાયદાની કલમ ૧૦(૩)(a) ના પેટા-ખંડ (ii) માં જોવા મળે છે, તેને કાયદાની કલમ ૧૦(૩)(a) ના પેટા-ખંડ (iii) માં પણ વાંચવા જોઈએ. પેટા-કલમ (ii) અને (iii) બંને બિન-રહેણાંક ઇમારતો સાથે સંબંધિત છે.તેમને ઉપરોક્ત બે પેટા-કલમો વચ્ચે 'અને' જોડાણ ઉમેરીને એક પેટા-કલમ તરીકે લાગુ કરી શકાય છે, જેમાં કલમ આ રીતે વાંચવામાં આવશે: 'જો તે બિન-રહેણાંક મકાન હોય, જેનો ઉપયોગ વાહન રાખવા માટે થતો હોય અથવા જો મકાનમાલિકને પોતાના અથવા પોતાના પરિવારના કોઈ સભ્યના ઉપયોગ માટે તેની જરૂર હોય તો તેવા ઉપયોગ માટે અનુકૂળ કરવામાં આવ્યું હોય અને જો તે અથવા તેના પરિવારનો કોઈ સભ્ય શહેર, નગર અથવા સંબંધિત ગામમાં કોઈ પણ આવા મકાન પર કબજો ન કરતો હોય જે તેનું પોતાનું હોય; અને જો તે અન્ય કોઈ બિન-રહેણાંક મકાન હોય, તો જો

મકાનમાલિક અથવા તેના પરિવારનો સભ્ય સંબંધિત શહેર, નગર અથવા ગામમાં બિન-રહેણાંક મકાન ચલાવતો હોય જે તેનું પોતાનું હોય.જો બે પેટા-કલમોને આ રીતે વાંચવામાં ન આવે તો તે એક હાસ્યાસ્પદ પરિણામ તરફ દોરી જશે.

પંજાબ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ એન્ડ રિકલેમેશન કોર્પોરેશન લિમિટેડ, ચંદીગઢ વિ. પ્રિસાઇડિંગ ઓફિસર, લેબર કોર્ટ, ચંદીગઢ અને અન્યો અન્ય કેસમાં (૧૯૯૦) ૩ એસસીસી ૬૮૨ માં નોંધાયેલ આ કોર્ટે કહ્યું હતું:

"અદાલતે કાયદાનું અર્થઘટન કરવું પડે છે અને તેને હકીકતો પર લાગુ કરવું પડે છે.હંસ કેલ્સેન તેમના પ્યોર થિયરી ઓફ લોમાં (પૃષ્ઠ ૩૫૫) એક તરફ કાયદાના વિજ્ઞાન અથવા ન્યાયશાસ્ત્ર દ્વારા અર્થઘટન અને બીજી તરફ કાયદાને લાગુ પાડતા અંગ (ખાસ કરીને અદાલત) દ્વારા અર્થઘટન વચ્ચે તફાવત કરે છે.તેમના મતે "ન્યાયશાસ્ત્રીય અર્થઘટન એ કાનૂની ધોરણોના અર્થની સંપૂર્ણપણે જ્ઞાનાત્મક ખાતરી છે.કાનૂની અંગો દ્વારા અર્થઘટનના વિરોધમાં, ન્યાયશાસ્ત્રીય અર્થઘટન કાયદો બનાવતું નથી."ન્યાયશાસ્ત્ર દ્વારા શુદ્ધ જ્ઞાનાત્મક અર્થઘટન તેથી કાયદામાં કથિત અંતરાયોને ભરવામાં અસમર્થ છે.કાયદામાં કહેવાતા

અંતરની ભરપાઈ એ કાયદો બનાવવાનું કાર્ય છે જે ફક્ત કાયદાને લાગુ પાડતા અંગ દ્વારા જ કરી શકાય છે; અને કાયદો બનાવવાનું કાર્ય કાયદાનું અર્થઘટન કરતા ન્યાયશાસ્ત્ર દ્વારા કરવામાં આવતું નથી. ન્યાયશાસ્ત્રીય અર્થઘટન કાનૂની ધોરણના તમામ સંભવિત અર્થોને પ્રદર્શિત કરવા સિવાય બીજું કંઈ કરી શકતું નથી. ન્યાયશાસ્ત્ર કાયદાના જ્ઞાન તરીકે તેના દ્વારા પ્રદર્શિત શક્યતાઓ વચ્ચે નિર્ણય કરી શકતું નથી, પરંતુ કાયદાકીય અંગને નિર્ણય છોડવો જોઈએ, જે કાયદાકીય વ્યવસ્થા અનુસાર, કાયદાને લાગુ કરવા માટે અધિકૃત છે. તેમજ અનુસાર જો કાયદાનો અમલ કાનૂની અંગ દ્વારા કરવાનો હોય, તો તેણે લાગુ કરવાના ધોરણોનો અર્થ નક્કી કરવો જોઈએ: તેણે તે ધોરણોનું 'અર્થઘટન' કરવું જોઈએ (પૃ. ૩૪૮). તેથી અર્થઘટન એ એક બૌદ્ધિક પ્રવૃત્તિ છે જે ઉચ્ચ સ્તરથી નીચલા સ્તર સુધી કાયદાની અરજીની પ્રક્રિયા સાથે આગળ વધે છે. તેમના મતે, લાગુ કરવામાં આવનાર કાયદો એક માળખું છે. "નીચલા સ્તરે ઈશદાપૂર્વક અથવા અનિશ્ચિતતાના કિસ્સાઓ છે અને કાયદાની અરજી માટે ઘણી શક્યતાઓ ખુલ્લી છે. પરંપરાગત સિદ્ધાંત માને છે કે કાયદાનો અમલ, નક્કર કિસ્સામાં, હંમેશા માત્ર એક જ સાચો નિર્ણય આપી શકે છે અને આ નિર્ણયની હકારાત્મક-કાનૂની 'ચોકસાઈ' કાયદા પર

આધારિત છે.આ સિદ્ધાંત અર્થઘટનની પ્રક્રિયાનું વર્ણન એ રીતે કરે છે કે જાણે તે માત્ર સ્પષ્ટતા અથવા સમજણની બૌદ્ધિક ક્રિયામાં સમાવિષ્ટ હોય; જાણે કે કાયદાને લાગુ પાડનાર અંગે માત્ર તેની બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવો પડે, તેની ઈચ્છાનો નહીં, અને જાણે કે સંપૂર્ણપણે બૌદ્ધિક પ્રવૃત્તિ દ્વારા, વિવિધ હાલની શક્યતાઓમાં માત્ર એક જ સાચી પસંદગી હકારાત્મક કાયદા અનુસાર કરી શકાય.લેખકના જણાવ્યા અનુસાર:"કાનૂની ધોરણને લાગુ પાડતો કાનૂની કાર્ય એવી રીતે કરી શકાય છે કે તે (a) કાનૂની ધોરણના જુદા જુદા અર્થોમાંથી એક અથવા બીજા સાથે સુસંગત હોય, (b) ધોરણ બનાવનાર સત્તાની ઈચ્છા સાથે સુસંગત હોય જે કોઈક રીતે નક્કી કરવાની હોય, (c) ધોરણ બનાવનાર સત્તાએ પસંદ કરેલી અભિવ્યક્તિ સાથે સુસંગત હોય, (d) વિરોધાભાસી ધોરણોમાંથી એક અથવા બીજા સાથે સુસંગત હોય; અથવા (e) બે વિરોધાભાસી ધોરણો એકબીજાને રદ કરે છે તે ધારણા હેઠળ બે વિરોધાભાસી ધોરણો જે નક્કર કેસનો સંદર્ભ આપે છે તે નક્કી કરી શકાય છે.આ તમામ કિસ્સાઓમાં, લાગુ થવાનો કાયદો માત્ર એક માળખું બનાવે છે, જેમાં અનેક અરજીઓ શક્ય છે, જેના દ્વારા દરેક કાર્ય કાયદેસર છે જે માળખામાં રહે છે.

એસ. ગોપાલ રેડ્ડી વિ. આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્યમાં (૧૯૯૬) ૪
એસસીસી ૫૯૬ માં નોંધાયેલ આ કોર્ટે અવલોકન કર્યું:

"કાયદાના અર્થઘટનનો એક જાણીતો નિયમ છે કે કાયદામાં
ઉપયોગમાં લેવાતા કોઈપણ અભિવ્યક્તિનું અર્થઘટન કરતી વખતે
સમગ્ર કાયદાના લખાણ અને સંદર્ભને જોવો જોઈએ. અદાલતોએ એ
હેતુ તરફ ધ્યાન આપવું જોઈએ જે કાયદાની કોઈપણ
જોગવાઈઓનું અર્થઘટન કરતી વખતે કાયદો પ્રાપ્ત કરવા માંગે છે.
અધિનિયમનું અર્થઘટન કરવા માટે હેતુપૂર્ણ અભિગમ જરૂરી છે.

[એમ/એસ. ડી.એલ.એફ. કુતુબ એન્કલેવ કોમ્પ્લેક્સ એડ્યુ. ચેરિટ. પણ
જુઓ.ટ્રસ્ટ વિ. હરિયાણા રાજ્ય અને અન્યો અન્ય. ૨૦૦૩ (૨) સ્કેલ ૧૪૫]

જે શબ્દોનો ઉપયોગ અન્ય શબ્દોના અર્થ જાહેર કરવા માટે થાય છે, તેને પણ
અર્થઘટનની જરૂર પડી શકે છે અને વિધાનસભા સમાન કાયદામાં એક શબ્દનો
ઉપયોગ વિવિધ અર્થમાં કરી શકે છે. આ બાબતની તે દૃષ્ટિએ, એવો દાવો કરવો
યોગ્ય નથી કે અર્થઘટનના ખંડમાં વ્યાખ્યાયિત અભિવ્યક્તિ સમગ્ર કાયદામાં
સમાન અર્થ ધરાવે છે.

આ પ્રશ્ન આ અદાલત સમક્ષ મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય વિરુદ્ધ ઈન્ડિયન મેડિકલ

એસોસિએશન અને અન્ય [(૨૦૦૨) ૧ એસસીસી ૫૮૦] માં વિચારણા માટે આવ્યો હતો, જેમાં આ અદાલતે અમારામાંથી એક (ખરે વી.એન., સીજેઆઈ) દ્વારા બોલતા મહારાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી ઓફ હેલ્થ સાયન્સિસ એક્ટ, ૧૯૯૮ માં આવતા શબ્દ "મેનેજમેન્ટ" સાથે સંબંધિત હતો.તેમાં પ્રશ્ન ઉભો થયો હતો કે શું રાજ્ય સરકારે નવી મેડિકલ કોલેજની સ્થાપના માટે મેડિકલ કાઉન્સિલ ઓફ ઈન્ડિયાની મંજૂરી મેળવવાની જરૂર છે કે કેમ."આ કાયદાની કલમ ૨(૨૧)માં સમાવિષ્ટ "વ્યવસ્થાપન" જે નીચેના શબ્દોમાં હતું: _

"કલમ ૨.આ અધિનિયમમાં, જ્યાં સુધી સંદર્ભ અન્યથા જરૂર ન હોય ત્યાં સુધી, -

(૨૧) "સંચાલન' એટલે મુંબઈ જાહેર ટ્રસ્ટ અધિનિયમ, ૧૯૫૦ બો. XXIX ૧૯૫૦ અથવા સોસાયટીઝ રજિસ્ટ્રેશન એક્ટ, ૧૮૬૦ ૨૧ ૧૮૦૦ હેઠળ નોંધાયેલ કોઈપણ સોસાયટી, જેનું સંચાલન એક અથવા વધુ કોલેજો અથવા માન્ય સંસ્થાઓ અથવા અન્ય સંસ્થાઓ દ્વારા કરવામાં આવે છે અને યુનિવર્સિટીના વિશેષાધિકારોમાં પ્રવેશ આપવામાં આવે છે, તેના ટ્રસ્ટીઓ અથવા સંચાલક અથવા સંચાલક મંડળ, તેને ગમે તે નામથી ઓળખવામાં આવે.

જો કે, કેન્દ્ર સરકાર અથવા રાજ્ય સરકાર અથવા જિલ્લા પરિષદ,

નગરપાલિકા અથવા નગર નિગમ જેવી સ્થાનિક સત્તા દ્વારા સ્થાપિત અથવા સંચાલિત કોઈપણ કોલેજ અથવા સંસ્થાના સંબંધમાં, અનુક્રમે કેન્દ્ર સરકાર અથવા રાજ્ય સરકાર અથવા સંબંધિત સ્થાનિક સત્તા એટલે કે જિલ્લા પરિષદ, નગરપાલિકા અથવા નગર નિગમ, જે પણ હોય તે.

વિચારણા માટે જે પ્રશ્ન ઊભો થયો તે એ હતો કે શું રાજ્ય સરકાર ઉપરોક્ત કાયદાના કાર્યક્ષેત્રમાં આવશે કે કેમ. આ કોર્ટે ઉપરોક્ત પ્રશ્નનો જવાબ નકારાત્મક રીતે આપ્યો હતો કે 'મેનેજમેન્ટ' શબ્દનો અર્થ નીચેના શબ્દોમાં સંદર્ભમાં વાંચવો જોઈએ:

"તેથી, અમારો મત છે કે 'મેનેજમેન્ટ' શબ્દનો વ્યાખ્યાયિત અર્થ અધિનિયમની કલમ ૬૪ માં આવતા 'મેનેજમેન્ટ' શબ્દને સોંપી શકાય નહીં અથવા આભારી કરી શકાય નહીં. 'મેનેજમેન્ટ' શબ્દ જો અધિનિયમની કલમ ૬૪ ની જોગવાઈઓના સંદર્ભમાં વાંચવામાં આવે તો તેનો અર્થ રાજ્ય સરકાર સિવાય અન્ય કોઈ પણ વ્યક્તિ છે જે રાજ્ય સરકાર દ્વારા નક્કી કરવામાં આવનાર પ્રસ્તાવિત સ્થળે પ્રસ્તાવિત મેડિકલ કોલેજ સ્થાપવા માટે રાજ્ય સરકારને પરવાનગી માટે અરજી કરે છે.

આમ, હેતુપૂર્ણ બાંધકામનો સિદ્ધાંત આ પ્રકારની પરિસ્થિતિમાં લાગુ થવો જોઈએ.

કાયદાની દ્રષ્ટિએ વેપારીને વેપાર કરવા પર પ્રતિબંધ છે.તે પ્રાણીની વસ્તુ પર પણ નિયંત્રણ રાખી શકતો નથી.તેનું તાર્કિક પરિણામ એ હશે કે તેને તેના કબજાથી વંચિત રાખવો જોઈએ.આથી આયાત કરેલા હાથીદાંત સહિત પ્રાણીની વસ્તુનો કબજો સક્ષમ અધિકારીને સોંપવો આવશ્યક છે.આ પ્રકારના કિસ્સામાં જ્યાં જાહેર હિતમાં કાયદો ઘડવામાં આવ્યો હોય, ત્યાં મિલકતની માલિકીની બાબતમાં પ્રતિબંધ ગર્ભિત હોવો જોઈએ.જો કલમ ૪૯(૭)નો એવો અર્થ ન કરવામાં આવે તો તેને અમલમાં મૂકી શકાય નહીં.

તેથી, અમારો મત છે કે અપીલકર્તાઓને પ્રશ્નમાં રહેલી વસ્તુઓ પર કબજો કરવાનો કોઈ અધિકાર નથી.આ હકીકતને ધ્યાનમાં રાખીને કે કાયદાની જોગવાઈઓને ઈન્ટ્રા વાયર્સ માનવામાં આવી છે, અપીલકર્તાઓને વળતર આપવાનો પ્રશ્ન ઊભો થશે નહીં કારણ કે રાજ્યમાં કબજો સોંપવાનો અર્થ જરૂરી સૂચિતાર્થ દ્વારા અનુમાનિત થવો જોઈએ.

શું સુધારા અધિનિયમની જોગવાઈઓ અપીલકર્તાઓના મિલકતના અધિકારનું

ઉદ્ધંધન કરે છે?

એ વાત સાચી છે કે સંપત્તિનો અધિકાર એ માનવ અધિકાર તેમજ બંધારણીય અધિકાર છે.પરંતુ તે મૂળભૂત અધિકાર નથી.મિલકતનો દરેક દાવો મિલકતનો અધિકાર નહીં હોય.રાજ્ય દ્વારા સંપત્તિનું નિયંત્રણ વંચિતતાને કારણે વળતરની ચુકવણીમાં સામેલ થશે નહીં.(જુઓ કેવિસ વિ. મિનિસ્ટર ઓફ લેન્ડ, એગ્રીકલ્ચર એન્ડ વોટર ડેવલપમેન્ટ [૧૯૮૭] ૧ એલ.આર.સી. ૧૨૩ (ઝિમ્બાબ્વે સુપ્રીમ કોર્ટ) [હ્યુ ટોમલિન્સન અને વિના શુક્લા દ્વારા સંમેલન અધિકારોનું અર્થઘટન – પૃષ્ઠ ૪૭૦]

હાલની સલાહ મુજબ, અમારો આ પ્રશ્ન સાથે વ્યવહાર કરવાનો ઇરાદો નથી, કારણ કે ચરણલાલ સાહુ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા (૧૯૮૦) ૧ એસસીસી ૬૧૩) માં જણાવ્યા મુજબ "સલસ પોપ્યુલી સુપ્રીમા લેક્સ" ની મહત્તમ બાબતને ધ્યાનમાં રાખીને રાજ્યની સાર્વભૌમ સત્તા અંગે વિચારણા કરવી પડશે, જે યોગ્ય કેસમાં ધ્યાનમાં લેવી પડશે.

શું માર્ગદર્શિકા બંધારણીય છે?

જો કે, અમારો મત એવો છે કે કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલી માર્ગદર્શિકા કાયદાની જરૂરિયાતોને ખાસ કરીને અધિનિયમની કલમ ૬૩ને પૂર્ણ

કરતી નથી. કલમ ૪૯-સીની પેટા-કલમ (૧), (૩), (૫) અને (૬) માં સમાવિષ્ટ સ્પષ્ટ અને અસ્પષ્ટ જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં રાખીને, કેન્દ્ર સરકારે એવું નિર્દેશન આપી શકે તેમ નથી કે અપીલકર્તાઓ માત્ર એક જ વસ્તુના હકદાર હશે અને બાકીની વસ્તુઓનો નાશ કરવામાં આવશે.આથી, અમારા મતે, આ માર્ગદર્શિકાને અમલમાં મૂકી શકાય તેમ નથી અને અપીલકર્તાઓ કાયદાની કલમ ૪૯-સીની પેટા-કલમ (૩) અનુસાર તેમના ઉપાયો, જો કોઈ હોય તો, કરી શકે છે અને આ સંબંધમાં તેમની અરજીઓ, જો કોઈ હોય તો, ઉપરોક્ત કાયદા અનુસાર નિકાલ કરવી આવશ્યક છે.

નિષ્કર્ષ:

તેથી, અમારો મત છે કે પ્રતિવાદીઓ હવે જમીનમાં રહેલા હાથીદાંતનો ભૌતિક કબજો લેવા માટે હકદાર હશે.જો કે, પ્રશ્ન એ હશે કે શું કેન્દ્ર સરકારે સાંસ્કૃતિક અને ધાર્મિક વારસાને દર્શાવતી મૂર્તિઓ અને ઘરની વસ્તુઓ જેવી કે સોફા સેટનો નાશ કરવો જોઈએ?

એવું કહેવામાં આવે છે કે ભારતના સાંસ્કૃતિક અને ધાર્મિક વારસાના ભાગરૂપે સંગ્રહાલયોમાં સમાન લેખો પ્રદર્શિત કરવામાં આવી રહ્યા છે.ઉપર જણાવેલ અમારા તારણોને ધ્યાનમાં રાખીને, યોગ્ય સત્તાધિકારી ઉપરોક્ત વસ્તુઓનો કબજો જાળવી રાખવા માટે હકદાર રહેશે.જો કે, અમે નિર્દેશ કરીએ છીએ કે તેને

યોગ્ય સંગ્રહાલયોમાં અથવા આવા યોગ્ય સ્થળોએ રાખવામાં આવે જ્યાં વૈધાનિક સત્તાવાળાઓ યોગ્ય અને યોગ્ય લાગે, પરંતુ તેનો નાશ ન કરવો જોઈએ.

ઉપરોક્ત નિર્દેશો અને અવલોકનો સાથે, આ અપીલ અને રિટ અરજી રદ કરવામાં આવે છે.

This judgment has been translated using AI Tool – SUVAS.

=====

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.